

GAZDÁLKODÁS

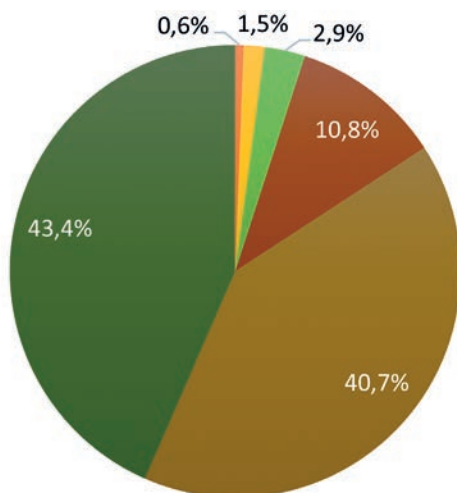
www.hermanottointezet.hu

AKI Agrárközgazdasági
Intézet

Scientific Journal on Agricultural Economics

A TARTALOMBÓL

A gazdaság átadását tervező válaszadók elképzelései az átadás módját illetően

- Eladja és tovább dolgozik a gazdaságban
- Tulajdonos marad, a vezetést családon kívüliek adja át
- Eladja és egyéb mezőgazdasági tevékenységet folytat
- Eladja és nem folytat mezőgazdasági tevékenységet
- Tulajdonos marad, a vezetést átadja családtagnak
- Átadja a vezetést és a tulajdonjogot családtagnak

Forrás: Hamza Eszter tanulmánya

Generációváltás
kihívásai
a mezőgazdaságban

Covid-19-járvány
hatásai
a nemteljesítő hitelekre

Kelet-közép-európai
növénytermesztő
gazdaságok
hatékonysága

Fenntartható
élelmiszer-
fogyasztás szociális
representációja

GRASSLANDHU

LIFE IP

GRASSLAND-HU

Pannon gyepek és kapcsolódó élőhelyek hosszú távú megőrzése a Priorizált Akció Tervben foglalt intézkedések megvalósításával

www.grasslandlifeip.hu
grassland@hoi.hu
fb.com/grasslandlifeip
+36 / 1 36 28 100

A LIFE IP GRASSLAND-HU (LIFE17 IPE/HU/000018) projekt az Európai Unió LIFE programjának támogatásával valósul meg.

TARTALOM

TANULMÁNY

<i>Hamza Eszter</i> : A generációváltás akadályai és ösztönzői a magyar mezőgazdaságban	3
<i>Zöldréti Attila – Herczegh András – Zöldréti Szabolcs – Páll Zsombor</i> : A Covid–19-járvány hatásainak vizsgálata a nemteljesítő hitelek trendjére.....	28
<i>Lakatos Vilmos – Makai Szabolcs</i> : Kelet-közép-európai növénytermesztő gazdaságok hatékonyságvizsgálata.....	44
<i>László Veronika</i> : A fenntartható élelmiszer-fogyasztás szociális reprezentációja Veszprém megyében.....	62

KRÓNIKA

<i>Bodor Dávid</i> : Mérföldkő az új Közös Agrárpolitika – AgrárKlub, 2021. december 15.	76
<i>Vajda László – Zöldréti Attila</i> : Mi várható 2022-ben a magyar agrárgazdaságban? – Összefoglaló az MKT Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Szakosztályának 2022. évi évnitó rendezvényéről.....	78

A Gazdálkodás 2021. évi tartalomjegyzéke, valamint szerzőinek és lektorainak névsora	81
---	----

FELHÍVÁS

XVIII. Nemzetközi Tudományos Napok, MATE Gyöngyös	93
---	----

Előfizetési felhívás	95
----------------------------	----

Summary.....	89
--------------	----

Contents.....	92
---------------	----

A GAZDÁLKODÁS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA

SZÉKELY CSABA

a Szerkesztőbizottság elnöke

KAPRONCZAI ISTVÁN

főszerkesztő

TAKÁCSNÉ GYÖRGY KATALIN

doktori iskolák koordinátora

RIEGER LÁSZLÓ

felelős koordinátor

BARANYAI ZSOLT

BORBÉLY CSABA

GODA PÁL

HEGYI JUDIT

KÁPOSZTA JÓZSEF

LAKNER ZOLTÁN

KEMÉNY GÁBOR

MEZŐSZENTGYÖRGYI DÁVID

POÓR JUDIT

RÁKOS MÓNIKA

SZABÓ G. GÁBOR

SZALMÁNÉ CSETE MÁRIA

SZŰCS ISTVÁN

TÖRÖK ÁRON

TUDOMÁNYOS TANÁCSADÓ TESTÜLETE

ALVINCZ JÓZSEF

CSÁKI CSABA

FERTŐ IMRE

FORGÁCS CSABA

JUHÁSZ ANIKÓ

LEHOTA JÓZSEF

MAGDA SÁNDOR

NÁBRÁDI ANDRÁS

PUPOS TIBOR

POPP JÓZSEF

SZŰCS ISTVÁN

UDOVECZ GÁBOR

////////////////////////////////////TUDOMÁNYOS CIKK////////////////////////////////////

A generációváltás akadályai és ösztönzői a magyar mezőgazdaságban

HAMZA ESZTER

Kulcsszavak: generációváltás, gazdaságátadás, fiatal gazda, primer kutatás

JEL-kód: Q12; Q19

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A mezőgazdaság jövője szempontjából az egyik legnagyobb kihívás a generációs megújulás, hiszen a gazdaságvezetők előrejedése a fiatal gazdákat segítő támogatások, intézkedések ellenére is évtizedek óta tartó probléma mind az Európai Unióban, mind Magyarországon. A tanulmány szakirodalmi források, szekunder adatok elemzése, valamint két primer kérdőíves adatgyűjtés és szakértőkkel, gazdálkodókkal készített interjúk tapasztalatai alapján arra keresi a választ, hogy hazánkban mi jellemző a mezőgazdasági vállalkozások generációváltási folyamatára, mely üzemtípusokban jelenti a legnagyobb problémát, melyek a gazdaságátadás legfőbb akadályai és milyen eszközök segíthetik azt a leghatékonyabban. A kutatás kitér továbbá a támogatáspolitikára és szabályozásra generációváltásra való befolyásának vizsgálatára is. Az eredmények rávilágítanak arra, hogy hazai környezetben a mezőgazdaságban a nemzedékváltás zömmel családon belül történik, legfőbb akadályozói az idős generáció alacsony gazdaságátadási hajlandósága mellett az átadást és öröklést érintő adminisztrációs terhek, a fiatalok földhöz és hitelhez jutási nehézségei, valamint az utódlás feltételeivel kapcsolatos információhiány. A kutatási eredmények szerint a megoldást a probléma komplex szemléletű, üzemtípus és szociodemográfiai jellemzők szerint differenciált kezelése jelentheti, amelyben a pénzügyi támogatások mellett az adózási, földügyi szabályozás, valamint a személyre szabott tudásátadás és információnyújtás együttesen segíti a mezőgazdasági üzemek fiatal generációknak történő átadását.

BEVEZETÉS

A mezőgazdasági üzemek, családi gazdaságok fiatal nemzedékeknek történő átadása más ágazatokhoz hasonlóan a mezőgazdaságban működő vállalkozások megmaradása, fejlődése, ilyenformán az agrárágazat egésze szempontjából egyre égetőbb problémát jelent szerte a világban (ADAS et al., 2004, Anguiano et al., 2008; Cavicchioli et al., 2015). A gazdaságvezetők és a mezőgazdaságban dolgozók előrege-

dése, a korszerkezet kedvezőtlen irányú változása a fiatal gazdákat segítő nemzeti és uniós támogatások, intézkedések ellenére továbbra is megfigyelhető, sőt az általános demográfiai folyamatokkal, a munkaerő elvándorlásával összefüggésben tovább folytatódik. A szakirodalomban „fiatal gazda problémaként” (*Young Farmer Problem*, YFP) is aposztrofált jelenség világszerte tapasztalható, amely azonban régióként eltérő mértékkel és specifikumokkal jellemezhető (Hamilton et al., 2015, Zagata és

Sutherland, 2015). Európa legtöbb országában a mezőgazdasági termelés hagyományosan a családi gazdaságok kezében van, ahol a generációváltás a családon belüli utódlás keretében történik (Mishra és El-Osta, 2008; Leonard et al., 2017; Kállay és Bryan, 2019). Egyes régiókban az alacsony szintű generációs megújulás a vidéki területek elnéptelenedéséhez kapcsolódik (Cramer et al., 2008; Conway et al., 2017; Levers et al., 2018), különösen olyan marginális és kevésbé produktív területeken, ahol a népesség megélhetésében a mezőgazdaság központi szerepet játszik (MacDonald et al., 2000; Hinojosa et al., 2016).

A tanulmány háttérét jelentő, *Üzem-típusok, kihívások, adaptációs irányok* (...) című kutatást az NKFIH támogatta. Azonosító szám: K132 975. A gazdaság-szerkezeti adatok és szakirodalom alapján mutatja be a generációváltás problematikáját, a hasonlóságokat és különbségeket az európai és a magyar mezőgazdaságban. Szintén szakirodalmi feldolgozás, valamint primer adatfelvételek alapján a tanulmány hipotézisvizsgálat helyett a következő kutatási kérdésekre keresi a választ: Mi jellemző Magyarországon a mezőgazdasági vállalkozásokban a generációváltásra, és mely gazdaságtípusokban, hol jelenti a legnagyobb problémát? Melyek a legfőbb azonosítható akadályai a gazdaságátadásnak, és milyen eszközök, tényezők segíthetik azt? Hogyan befolyásolja a támogatáspolitikai és a szabályozás hazánkban a generációváltás folyamatát?

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

A mezőgazdaságban a generációváltás problematikája szinte minden országban jelen van, melynek súlya az ágazat szerepétől, az üzemszerkezeti sajátosságoktól függően változó. A témával kapcsolatban így nemzetközi szinten számos kutatás, tanulmány született az elmúlt évtizedben, ezen tanulmányok a vizsgálat fókusz, megközelítése és tartalma alapján is nagy

eltéréseket mutatnak, ugyanakkor közös vonások alapján kategóriákba sorolhatók.

A szociológiai jellegű tanulmányok elsősorban azokat a társadalmi és emberi tényezőket vizsgálják, amelyek az üzemi szinten történő generációváltást, a gazdaságátadást, utódlást befolyásolják (Conway et al., 2017; Leonard et al., 2017; Bertolozzi-Caredio et al., 2017; Nábrádi et al., 2016; Koutsou és Partalidou, 2012; Nuthall és Old, 2017; Umans et al., 2020; Inwood et al., 2013). Ezen tanulmányok egy része a gazdaságátadó szemszögéből vizsgálja a nemzedék-váltást, felhívják a figyelmet arra, hogy az idősebb generáció sokszor vonakodik átadni az üzem irányítását és a tulajdonosi jogokat a leendő utódok számára. Conway et al. (2017) szerint a gazdaságot átadó idős generáció tagja az, aki leginkább felelős a családi vállalkozás folytonosságáért. A szerzők arra is felhívják a figyelmet, hogy a gazdaságátadás tervezésében alapvető szerep jut a könyvelőknek, ügyvédeknek, pénzügyi tanácsadóknek, akiknek azonban tisztában kell lenniük azzal, hogy a generációk közötti gazdaságátadás hatékony tervezése nagymértékben az idősebb generáció elfogadásán és hajlandóságán alapszik, ugyanis az átadó teljes elkötelezettsége nélkül a sikeres utódlás nem képzelhető el. A szerzők tanulmányukban felhívják a figyelmet a személyes pszichológiai tanácsadás, meditációs és facilitációs szolgáltatás, mentorálás fontosságára az átadási, utódlási folyamatban.

Bertolozzi-Caredio et al. (2017) az előzőekben vizsgált tanulmányokkal ellentétben az utódlási folyamatot a gazdaságot átvevő fiatal generáció szemszögéből vizsgálja. Véleményük szerint a családi gazdaság utódlása hosszú távú, háromlépéses folyamat, amelyben a gazdaságátvevő attitűdje, ismeretei folyamatosan formálódnak. A szerzők szerint a jövőbeni kutatásoknak elsősorban a potenciális utódra és azokra a tulajdonságokra kell összpontosítaniuk, amelyek miatt az hajlandó átvenni az irányítást.

Az ugyancsak üzemi szintű, azonban ökonómiai jellegű kutatások főként az üzemi teljesítmény és hatékonyság korszerkezettel való összefüggéseit vizsgálják (Hamilton et al., 2015; Hlouskova és Prasilova, 2020; Ingram és Kirwan, 2011). Ezek a kutatások arra az eredményre jutnak, hogy a fiatal mezőgazdasági termelők gazdaságainak általános termelékenysége, jövedelmezősége magasabb, mint az idősebb gazdaságirányítóké, és a fiatalabb gazdálkodók következetesen magasabb szintű részvételt mutatnak az agrár-környezetvédelmi programokban. A fiatalabb gazdaságvezetők sokszor hatékonyabban tudják irányítani az üzemeket és képesek jövedelmező módon irányítani a vállalkozásokat. Haryanto et al. (2016) szerint a fiatal gazdák könnyebben használják az új eljárásokat és az új technológiákat, mint az idősebb gazdák, és motiváltabbak is, mint az idősebbek.

Satola et al. (2018) cikkében a kelet-közép-európai országokban, azon belül Lengyelországban megfigyelhető strukturális változások (kisüzemek megszűnése, idős generáció mezőgazdaságból való kivonulása) okait kutatta. A cikk azokkal a mechanizmusokkal, tényezőkkel foglalkozik, amelyek gátolják ezt a folyamatot és az új belépők földhöz jutását. Véleményük szerint a mezőgazdaságból való kilépés akadályozó tényezői között a gazdaság felszámolásának tényleges tranzakciós költségei a mérvadóak, amit gyakran figyelmen kívül hagynak. Ilyen költségek lehetnek például a földterületek jogi és valós földrajzi helyzetének tisztázásához kapcsolódó költségek és egyéb adminisztrációs költségek. A probléma főleg a kisüzemek esetében áll fenn, amikor is a tranzakciós költségek meghaladják az eladásból származó potenciális bevételt, ami bizonyos mértékben magyarázhatja a kisgazdaságok tulajdonosainak vonakodását földjeik eladásától. A szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy a generációváltást

olyan, a földtulajdonlásból származó előnyök is akadályozzák, mint a területalapú kifizetések, bérleti díjak, olcsóbb társadalombiztosításhoz való hozzáférés, adókedvezmények, a bérleti díjból nyert haszon, ezek miatt az idős generáció nehezen válik meg földjétől.

A bemutatott szakirodalmi megközelítések közül jelen tanulmány azok közé tartozik, amelyek a generációs megújulás kérdéskörét a téma tág összefüggésrendszerébe helyezve, komplexen vizsgálják.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A tanulmány kvalitatív és kvantitatív elemzési módszereket párhuzamosan alkalmaz. A szakirodalom feldolgozásának célja a mezőgazdaságban a generációváltás, gazdaságátadás kérdéskörének feltérképezése, a témával kapcsolatos megközelítések, tudományos eredmények megismerése a nemzetközi és hazai tudományos közlemények, elemzések, nemzeti és EU-s stratégiák, szaksajtó és egyéb források alapján. Az Eurostat és a KSH, valamint a tesztüzemi rendszer (FADN) adatainak elemzésével a tanulmány bemutatja a mezőgazdaság generációs megújulását befolyásoló demográfiai folyamatokat, a gazdaságszerkezeti sajátosságokat, a gazdálkodók korszerkezetét és szakképzettségi szintjét. A cikk röviden kitér a generációváltást segítő támogatási rendszer és az azt befolyásoló szabályozási rendszer értékelésére is a releváns támogatási (Vidékfejlesztési Program, pályázati felhívások) és értékelési dokumentumok (Agrárminisztérium, 2021; AAM et al., 2016), a támogatási adatok, valamint jogszabályok elemzése alapján.

A szekunder adatbázisokon kívül a tanulmány két primer kutatás eredményeire támaszkodva tárja fel a generációváltás hazai sajátosságait, a gazdaságátadás folyamatát (mikor, milyen okból, milyen módon, mennyi ideig történik), illetve a generációváltást akadályozó tényezőket és azt segítő eszközo-

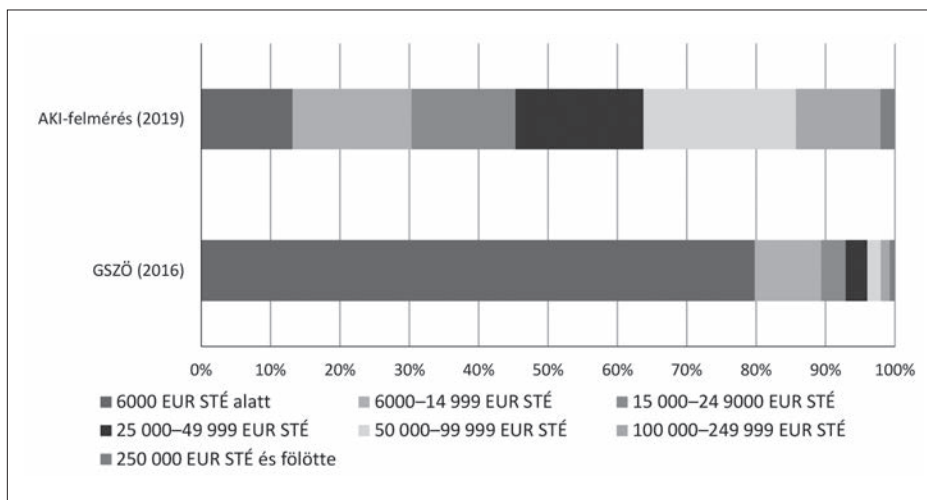
ket. A 2019 őszén a teszüzemi¹ adatszolgáltatók körében lefolytatott, 292 válaszadóra kiterjedő kérdőíves felmérésben többségében a gazdaságátadói oldal képviselői lettek megszólítva. A felmérést a könyvelőirodák munkatársai személyes lekérdezéssel végezték el. A felmérés nem volt reprezentatív a magyar gazdaságokra nézve, az eredmények kizárólag a vizsgálatban részt vevő termelőkre nézve érvényesek, ugyanakkor fontos információt nyújtanak a gazdaságátadással, ezzel együtt a generációváltással kapcsolatos véleményekről és nehézségekről.

A felmért üzemekből 286 volt azonosítható a teszüzemi rendszer adatbázisában. Az azonosított üzemek döntő többsége (270) egyéni gazdaság, amelyekből a legtöbben (110) családi gazdaságként, 70-en egyéni vállalkozóként, 54-en őstermelőként és 37-en összevont gazdaságként működnek. A 16 azonosított társas vállalkozásból 14 kft.

A főváros kivételével Magyarország összes megyéjéből érkeztek válaszok, a legtöbben Bács-Kiskun (14,0 százalék) és Csongrád-Csanád (13,7 százalék) megyében vettek részt a felmérésben, Csongrád-Csanád megye ezzel erősen felülreprezentált volt a kutatásban. A legkevesebb gazdálkodó Nógrád (1,4 százalék) és Vas (1,8 százalék) megyéből válaszolta meg a kérdéseket, de a 2016-os Gazdaságszerkezeti összeírás (GSZÖ) adatai alapján az összes gazdaság részaránya sem magasabb jelentősen a hazai gazdaságok körében. Csongrád-Csanád megye mellett a felmérésben az országos értékekhez képest nagyobb arányban képviselték magukat a Baranya megyei gazdák (10,9 százalék), ezzel szemben Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén és Hajdú-Bihar megyékben az országos részesedésükhöz képest kevesebb termelő töltötte ki a kérdőívet (4,9; 2,8 és 5,3 százalék).

I. ábra

A felmért és az összes* gazdaság ökonómiai méret szerinti megoszlása
(Distribution of surveyed and total farms by economic size)

* A KSH Gazdaságszerkezeti összeírás 2016 alapján

Forrás: Generációváltás – kérdőíves felmérés (AKI 2019) és KSH

¹ A Tesztüzemi Információs Rendszer a magyar ártermelő mezőgazdasági vállalkozások vagyoni, pénzügyi és jövedelmi helyzetét figyeli meg évről-évre egy 2100 mezőgazdasági termelőből álló reprezentatív mintán keresztül. A rendszer működtetése az EU-tagországok számára kötelező, de az üzemek adatszolgáltatása önkéntes.

Tekintve, hogy a felmérésben szereplő gazdaságok a tesztüzemi körből lettek kiválasztva, a 6 ezer euró standard termelési érték (STÉ) alatti ökonómiai méretű kisüzemek alulreprezentáltak az összes gazdasághoz képest. A felmért üzemek 87 százaléka 6 ezer euró STÉ méret feletti és a 6–250 ezer euró STÉ közötti méretkategóriákban egyenletes az üzemek megoszlása (1. ábra).

A felmért üzemek döntő része (30%) 100–300 hektár közötti területen gazdálkodott, az üzemek mintegy 6 százaléka nem használt földterületet, a 10 hektár alatti birtokok aránya 12 százalék. A felmérésben szereplő üzemek közel fele (140) növénytermesztéssel foglalkozott, 3 százalékuk állattenyésztő, 13 százalékuk zöldség- vagy gyümölcsstermesztő és 6 százalékot tettek ki a vegyes gazdaságok a felmérés időpontjában.

A másik, 2021 tavaszán a Vidékfejlesztési Program (VP) Fiatal gazda alprogram eredményessége című tematikus értékelés (Agrárminisztérium, 2021) keretében lefolytatott online kérdőíves felmérés a fiatal gazda támogatások potenciális kedvezményezetti körében történt, és összesen 217 válaszadót érintett. A felmérés előzetesen elkészített koncepciója a mintegy 13 839 főt kitevő alapsokaságot adó, a VP fiatal gazda támogatásainak potenciális kedvezményezetti körének lakóhelyre reprezentatív, 200 fős mintájára készült. A fiatal gazda támogatások (VP M04.1 és M06.1 alintézkedések) potenciális kedvezményezetti körét a 40 év alatti, 6 ezer euró STÉ feletti méretű üzemek vezetői jelentik, amely kör a KSH GSZÖ 2016 adatbázisból került leválogatásra megyei bontásban. A mintanagyság eredetileg 600 fősre volt tervezve, azonban ezt az alacsony kérdőívkitöltési hajlandóság miatt csökkenteni kellett 200-ra. A 217 érvényes válaszadó lakóhely szerint némileg eltér a mintában meghatározottól, így az adatfelvétel nem tekinthető reprezentatívnak, azonban az érvényes 217 kérdőív

mindegyike kiváló minőségben kitöltött és nagy információértékkel bír.

A felmérés alapján képet kaphatunk többek között a fiatal gazdák támogatásokra vonatkozó véleményéről, a pályázással kapcsolatos tapasztalatairól, a generációváltás problémaköréről.

Mindkét kérdőíves adatfelvételtől származó adatsor feldolgozása statisztikai kimutatásokkal, leíró statisztikai módszerekkel és összefüggés-vizsgálatokkal történt.

A támogatási rendszer értékeléséhez 11 félig strukturált interjú is készült a fiatal gazdák érdekképviselői szervezetének (AGRYA) képviselőivel, pályázati- és szaktanácsadó cégek szakértőivel, a Magyar Államkincstár intézkedésfelelőseivel, valamint gazdálkodókkal.

EREDMÉNYEK

A generációváltás problematikája az Európai Unióban és Magyarországon

Általános, évtizedekre visszanyúló tendencia a gazdaságok számának csökkenése és ezzel együtt az üzemméretetek növekedése, amely nem csupán az Európai Unió országaiban, de a legtöbb fejlett országban is megfigyelhető. A jelenség többek között a termelékenység növekedésének, a mezőgazdaság alacsony jövedelmezőségének, más ágazatok munkaerő-elszívó hatásának, az intenzív, alacsony kézimunka-igényű technológiák térnyerésének köszönhető.

A mezőgazdasági üzemvezetők korszerkezete Európa legtöbb országában idősödik. Magyarországon 2016-ban a mezőgazdasági termelők közel egyharmada (30,6 százaléka) volt nyugdíjkorhatár (65 év) feletti, de 27 százaléknál többen tartoztak az 55 és 64 év közötti korosztályba, miközben a 40 év alattiak aránya 12,6 százalékot tett ki. A 2020-as Agrárcenzus előzetes adatai szerint a 65 év feletti gazdálkodók aránya 35 százalékra nőtt, míg a 40 év alattiaké valamelyest csökkent, 10 százalékra (KSH, 2021).

Az országok között jelentős eltérések tapasztalhatók a gazdaságvezetők korszerkesztését jellemző mutató értékében. Kiugró értéket képvisel Ausztria, ahol a fiatal, 40 év alatti gazdaságirányítók a 65 év felettek háromszorosát teszik ki, de viszonylag fiatalos korszerkezettel büszkélkedhet Németország és Lengyelország is, ahol 70-80 százalékkal meghaladja a fiatalok száma az idősekét (2. ábra). Franciaország, Szlovákia, Finnország esetében nagyjából egyensúlyban van a fiatal és idős generáció, azonban az unió legtöbb országában a 40 év alattiak a 65 év felettek kevesebb mint felét teszik ki. Hazánk az EU28 átlagánál kedvezőbb pozíciót mondhat magáénak, míg a sereghajtók között néhány mediterrán ország (Portugália, Ciprus, Olaszország, Görögország, Málta), valamint Románia és az Egyesült Királyság szerepel. A korszerkesztés több tagországban is összefüggésbe hozható az üzemstruktúrával. Jellemzően azokban az országokban (például Románia, Málta vagy akár Portugália) magasabb az idősebb gazdálkodók aránya, amelyek nagyszámú (főként önellátásra termelő, 8 ezer euró STÉ alatti ökonomiai méretű) kisüzemmel rendelkeznek.

A korszerkesztés alakulásában azonban az üzemstruktúra mellett más tényezők is szerepet játszanak. A három élenjáró ország közül Lengyelországban a szakértők a magyarországinál jóval fejlettebb szinten álló együttműködések, szövetkezések szerepét emelik ki, valamint azt, hogy a lengyelek már a 2014–2020-as uniós költségvetési időszakban következetesen koncentráltak a törpebirtokok arányának csökkentésére és a közepes méretű gazdaságok modernizálására, valamint az élelmiszeripar kiemelt fejlesztésére (Hollósi, 2018). A 2007–2013-as programozási időszakban Lengyelország számos integrált intézkedést alkalmazott a fiatal generáció vidéki területekre vonzására. Ide tartoztak a kedvező hiteltámogatási kritériumok, a nemzeti és uniós pénzügyi támogatások folyósítása, valamint a nyugdíjrendszer liberalizálása. Míg az EU27-ben

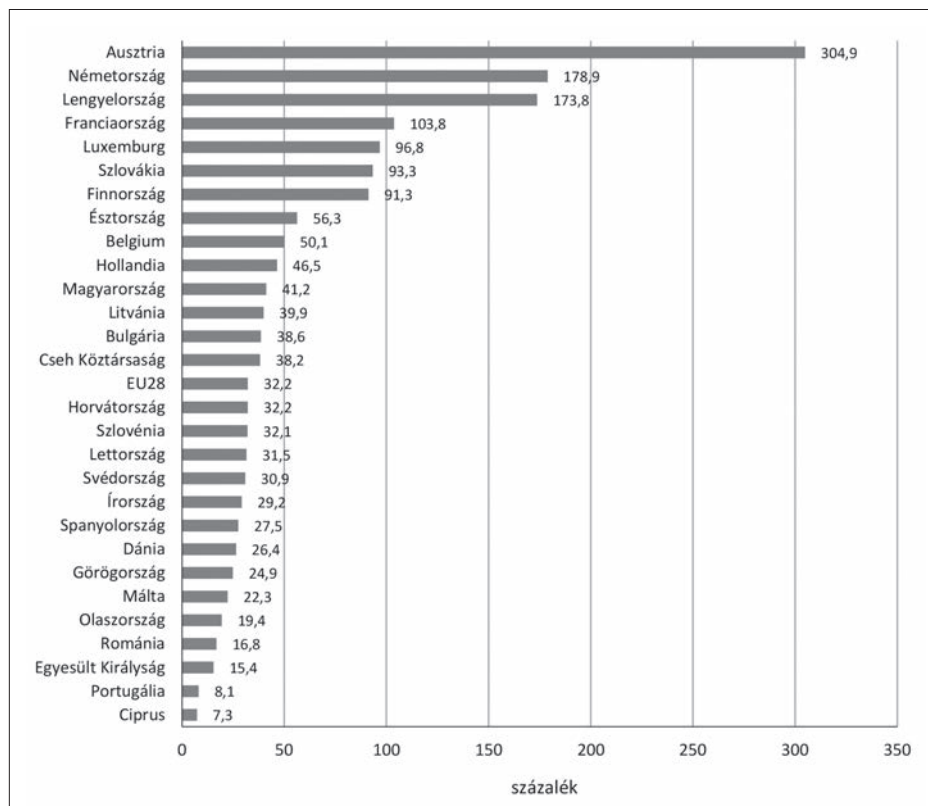
a 2007–2013 közötti időszakban átlagosan az összes vidékfejlesztési forrás 6%-át fordították generációváltásra (M112 Fiala gazdálkodók létrehozása, M113 A gazdák korai nyugdíjazása), Lengyelországban a két intézkedésre a források 14,8%-a jutott. Ezenkívül Lengyelország hangsúlyt fektetett a vidéki ifjúság és a fiatal gazdák szervezeteinek (például a Lengyel Vidéki Ifjúsági Szövetség) támogatására is (Chmieliński és Karwat-Woźniak, 2014; Fogarasi et al., 2014).

Franciaország kedvező korszerkezeti adatainak hátterében az áll, hogy a fiatal mezőgazdasági termelők számára sokféle nemzeti támogatás érhető el, például adókedvezmények, társadalombiztosítási járulékfizetési mentesség, elsőbbségi hozzáférés mezőgazdasági földvásárlás alkalmával, képzési támogatások. Emellett fontos tényező az is, hogy a 2007 és 2020 között eltelt időszakban a legnagyobb összegű forrásokat ez az ország fordította a fiatal mezőgazdasági termelők támogatására (Európai Számvevőszék, 2017).

Németországban nem a támogatások, hanem a *Hofabgabeklausel* nevű szociális ellátási rendszer – mely csak akkor jogszerűsíti az időskori nyugdíjra a termelőket, ha felhagynak mezőgazdasági üzemük működtetésével – bevezetése játszott jelentős szerepet a mezőgazdasági ágazaton belüli sikeres generációs megújulásban (Európai Számvevőszék, 2017).

Ausztriában a fiatalos korszerkesztés hátterében többek között az állhat, hogy az osztrák gazdálkodók esetében a többi uniós ország termelőihez képest sokkal inkább jellemző a több lábbon állás. Az uniós átlagnál jóval magasabb azon gazdaságok aránya, ahol a gazdaságvezető gazdaságon kívüli jövedelemszerző tevékenységet végez (67 százalék, szemben az EU28-ra jellemző 29 százalékkal), és a gazdaságon belüli termékdolgozás irányába végzett diverzifikációt tekintve is kiemelkedik Ausztria (Jankuné és Tikász, 2016; Jochum, 2008).

2. ábra
A 40 év alatti gazdaságvezetők a 65 év felettek arányában az EU tagállamaiban, 2016
(Ratio of young (less than 40 years) managers by elderly (65 years or over) managers in the EU member states, 2016)

Forrás: Eurostat

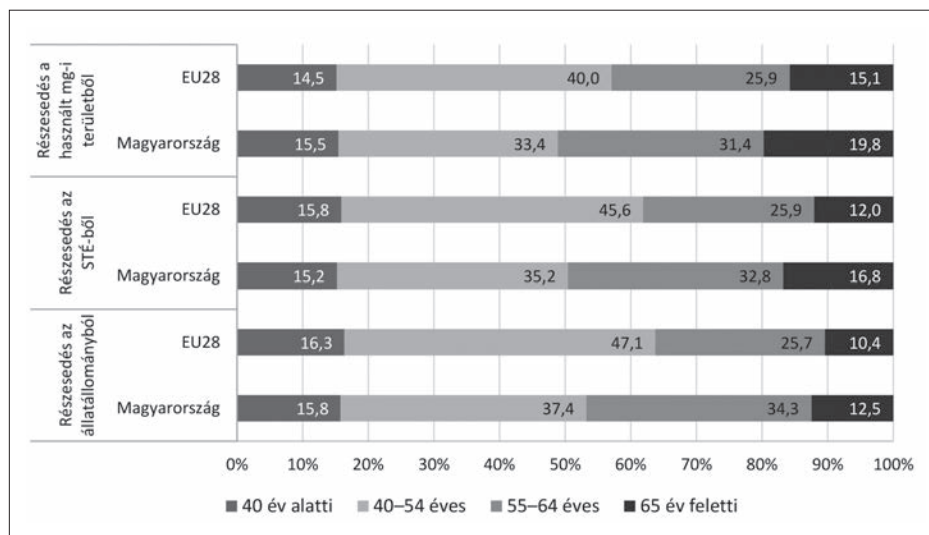
A kor és az üzemszerkezeti sajátosságok összefüggései

A használt mezőgazdasági területből, állatállományból és a megtermelt szten- derd termelési értékéből a fiatal, 40 év alatti gazdálkodók átlagos részesedése 15 százalé- k körüli hazánkban és az unió átlagában egyaránt (3. ábra). Jellemzően a középkorúak (40–54 éves korosztály) részesedése a legnagyobb, ami azonban hazánkban mintegy 10 százalékponttal alacsonyabb, mint az uniós átlag. Ezzel párhuzamosan Magyarországon az üzemszerkezet idősebb generációi (55–64 és a 65 év feletti) maga-

sabb értéket képviselnek az összes tényezőt tekintve, mint az EU28 átlagában.

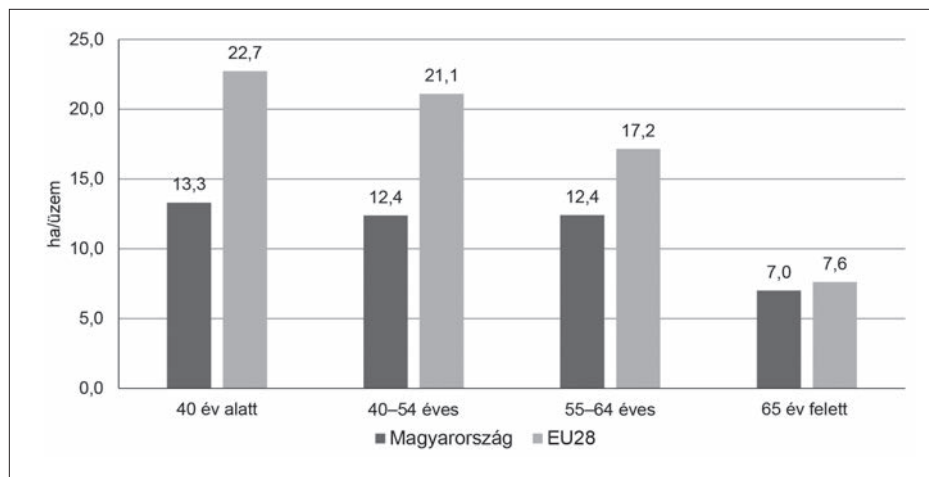
Az üzemszerkezet és az üzemszerkezetek közötti összefüggést a 4. és 5. ábra szemlélteti. A használt mezőgaz- dasági területben kifejezett átlagos üzemszer- kezet hazánkban 11, az EU28 átlagában 17 hektár volt 2016-ban. Míg az EU átlagában az átlagos üzemszerkezet a gazdaságirányító idősödésével összefüggésben egyértelműen csökken, Magyarországon nincs jelentős különbség a 65 év alatti kor- csoportok között. Hasonló képet kapunk a gazdaságok ökonómiai üzemszerkezetének vizsgálatakor is. Míg az EU átlagában az

3. ábra
A mezőgazdasági üzemek paraméterei a gazdaságvezetők korcsoportja szerint, 2016
(Parameters of agricultural holdings by age group of farm managers in 2016)

Forrás: Eurostat

4. ábra
A mezőgazdasági üzemek átlagos használt mezőgazdasági területe az üzemvezető korcsoportjai szerint az EU28-ban és Magyarországon, 2016
(The average utilized agricultural area of agricultural holdings according to the age groups of the farm manager in the EU-28 and Hungary, 2016)

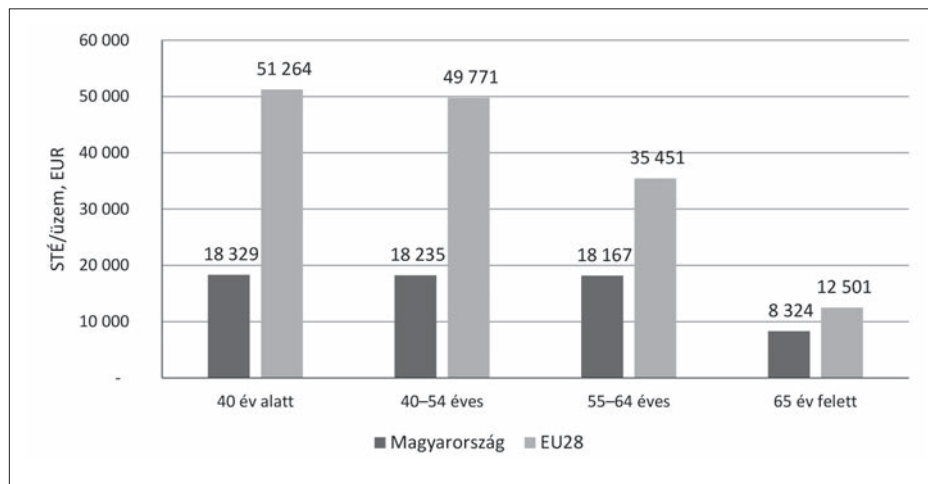

Forrás: Eurostat

üzemméret a kor előrehaladtával fokozatos csökkenést mutat, addig Magyarországon a 65 év alatti korcsoportokban azonos (mintegy 18 ezer euró STÉ) és csak a legidősebb

korosztályba tartozó irányítók gazdaságában csökkent le 8 ezer euró STÉ-re. Mindez azt jelenti, hogy hazánkban a fiatalok átlagos üzemmérete és üzemi teljesítménye

5. ábra
A mezőgazdasági üzemek átlagos ökonomiai üzemmérete az üzemvezetők korcsoportjai szerint az EU28-ban és Magyarországon, 2016
(Average economic size of agricultural holdings by age groups of the manager in the EU-28 and Hungary, 2016)

Forrás: Eurostat

nem csupán abszolút értékben, de relatíve is elmarad az uniós átlagtól.

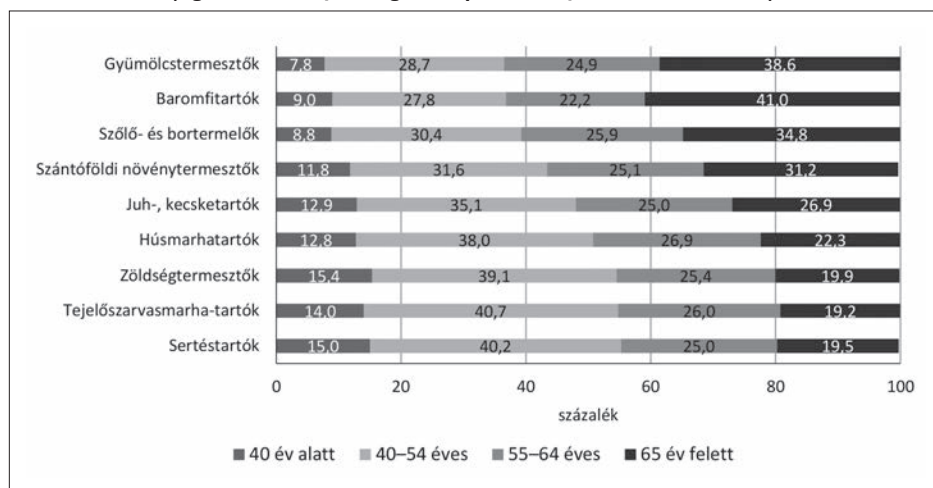
A gazdaságvezetők korszerkezetében hazánkban igen jelentősek az eltérések az egyes ágazatokban, míg az EU28 átlagában sokkal kiegyenlítettebb a kép (6. és 7. ábra). Hazánkban a húsmarha-, juh- és kecsketartó gazdálkodók esetében a legfiatalosabb a korszerkezet, itt a 40 év alattiak aránya 29, illetve 24 százalék, míg a szőlő- és bortermelő, valamint a baromfitartó gazdálkodóknak csupán 8-9 százaléka volt fiatal gazdálkodó 2016-ban. A gazdaságvezetők korstruktúrájának alakulása a legtöbb ágazat esetében összefüggésben van a méret szerinti jellemzőkkel. Azokban az ágazatokban (hús- és tejelőszarvasmarhatartók), amelyekben a gazdaságok átlagos ökonomiai mérete nagyobb, a gazdaságvezetők fiatalosabb korszerkezete jellemző, míg a kisüzemek magas számával jellemezhető ágazatokban (elsősorban szőlő- és bortermelés, gyümölcsstermesztés) a gazdaságvezetők átlagéletkora magasabb. Az EU átlagában a fiatalos korstruktúra

inkább a tejelőszarvasmarha- és sertés-tartók jellemzője, míg az idős gazdálkodók aránya – hasonlóan Magyarországhoz – a baromfitartó, a szőlő- és gyümölcsstermesztő szakosodott üzemek körében magasabb.

Az üzemek fajlagos nettó hozzáadott értékével kifejezhető jövedelmezőség és a gazdaságirányítók kora közötti összefüggést szemlélteti az 1. táblázat, amely a 2020-as tesztüzemi adatok alapján mutatja be a nettó hozzáadott értéket naturáliákra vetítve üzemtípusonként. Az adatok összességében megerősítik azokat a szakirodalomból ismert megállapításokat, miszerint a fiatal termelők üzemének termelékenysége, jövedelmezősége magasabb, mint az idősebb irányítóké (Hamilton és Bosworth, 2015; Hlouskova és Prasilova, 2020; Ingram és Kirwan, 2011). Azonban fontos megjegyezni, hogy hazánkban a megállapítás nem minden ágazatra igaz. A szőlőtermelő, a sertésenyésztő és a vegyes tevékenység-szerkezetű gazdaságokban a fiatal, 40 év alatti gazdaságvezetők jövedelmezőségi

6. ábra

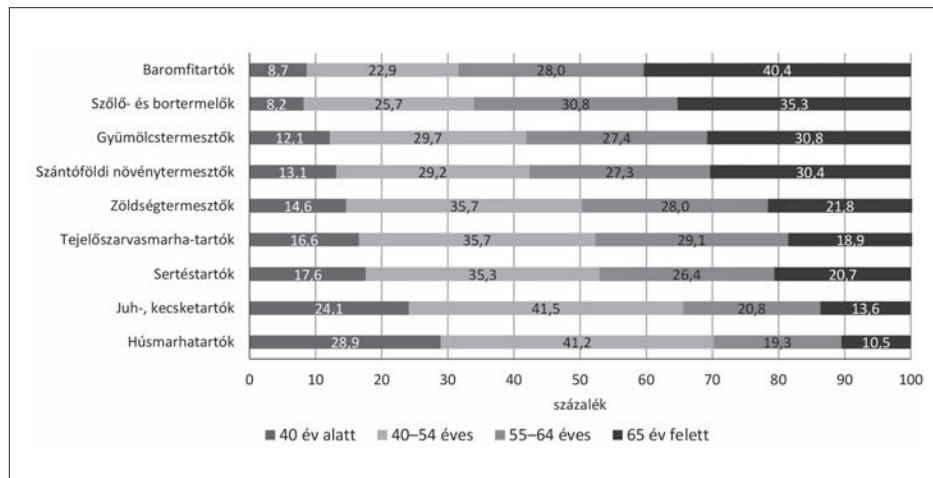
Az üzemvezetők korszerkezete a szakosodott gazdaságokban az EU-ban, 2016
(Age structure of managers in specialized farms in the EU, 2016)

Forrás: Eurostat

7. ábra

Az üzemvezetők korszerkezete a szakosodott gazdaságokban Magyarországon, 2016
(Age structure of managers in specialized farms in Hungary, 2016)

Forrás: Eurostat

mutatója az átlagosnál alacsonyabb, különösen nagy a fiatalok jövedelmezőségi hátránya a szőlőtermelők körében. Nincs jelentős átlagtól való eltérés a fajlagos nettó hozzáadott érték tekintetében a szántóföldi növénytermesztő, a gyümölcstermesztő és a legeltetési állattartó fiatal gazdálkodók

esetében, viszont a hajtatasos zöldségtermesztő gazdaságoknál a fiatal irányítók az átlagosnál háromszor, a szántóföldi zöldségtermelő üzemekben pedig két és félszer magasabb nettó hozzáadott értéket értek el területegységre vetítve. A tejtermelő és baromfitartó üzemekben a 40 év alatti gaz-

I. táblázat

A mezőgazdasági üzemek fajlagos nettó hozzáadott értéke a gazdaságvezető kora szerint üzemtípusonként 2018-ban
(Specific net value added of agricultural holdings by age of farm manager by type of holding, 2018)

Gazdaság- vezető kora	Szántóföldi növény- termesztők	Szőlő- és bor- termelők	Gyümölcs- termesztők	Szabadföldi zöldség- termesztők	Hajtatásos zöldségtermesztők
Egy hektárra jutó nettó hozzáadott érték (ezer HUF)					
40 év alatti	228,2	502,3	703,3	2 777,8	49 252,3
40–64 éves	233,1	771,1	718,5	1 063,3	12 568,5
65 év feletti	244,2	1 395,5	569,4	704,0	11 717,1
Összes gazdálkodó	236,6	901,9	676,0	1 052,0	16 092,1
Gazdaság- vezető kora	Baromfi- tartók	Sertés- tartók	Tejelőszar- vasmarha- tartók	Legeltetéses állattartók	Vegyés gazdálkodók
Egy számosállatra jutó nettó hozzáadott érték (ezer HUF)					1000 Ft STÉ-re jutó nettó hozzáadott érték (HUF)
40 év alatti	310,7	129,5	504,8	269,1	464,6
40–64 éves	263,1	167,5	363,8	266,5	595,2
65 év feletti	324,9	153,5	455,3	232,9	671,8
Összes gazdálkodó	278,1	160,4	402,1	257,1	614,3

Forrás: AKI teszüzemi rendszer adatbázisára alapozott számítások

dálkodók szintén jobb eredményeket értek el, mint idősebb társaik.

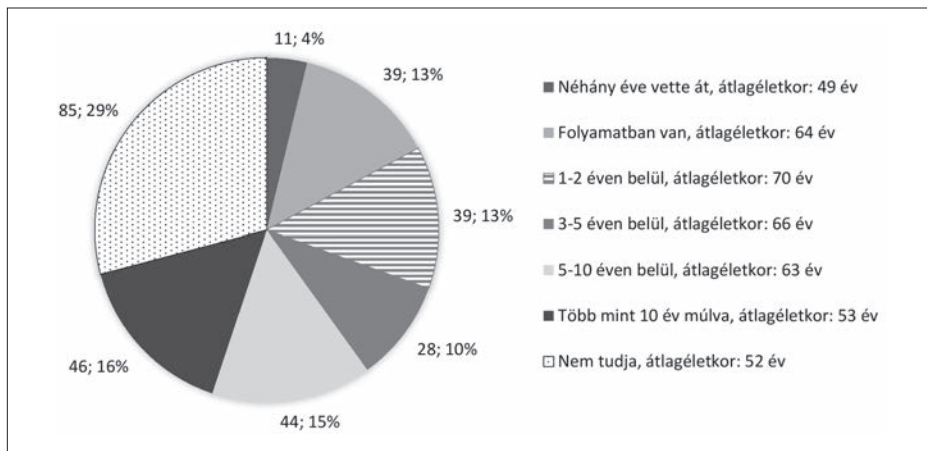
A generációváltás problematikájának hazai sajátosságai

A mezőgazdasági üzemekben a generációváltás hazai sajátosságait a módszertani fejezetben ismertetett két primer adatfelvétel és az Agrárcenzus 2020 generációváltásra vonatkozó kérdéseinek előzetes eredményei alapján ismerhetjük meg. A 2019. őszi primer kutatásban a teszüzemi rendszer 292 adatközlőjét kérdeztük a gazdaságátadással, utódlással kapcsolatban. A felmérésben részt vevő termelők 4 százaléka (11 termelő) kevesebb a kérdés időpontja előtt vagy az azt megelőző pár évben vette át a gazdaságot, ők értelemszerűen a legfiatalabbak, az átlagéletkoruk 48 év. A 13,4 százalékot kitevő, átlagosan 64 éves korú válaszadók esetében a kérdéskor

épp folyamatban volt az üzem átadása, és azok, akik a kérdéskor 1-2 éves időtávlatra becsülték az üzem átadását, szintén 13,4 százalékot tesznek ki (39 termelő) ők képviselik a legidősebb korosztályt, átlagéletkoruk 70 év. A kérdőívet kitöltő termelők negyede válaszolta azt, hogy 3-10 éven belül átengedi az üzem vezetését. A résztvevők 15,8 százaléka pedig csak a távolabbi jövőben tervezi továbbadni a gazdálkodást, ők átlagosan 53 évesek. A válaszadók közel 30 százalékának még nincs elképzelése arról, hogy mikor adja majd át az üzemét, ennek a csoportnak az átlagos életkora 51 év, ez az a réteg, akiknél a gazdaságátadás még 15-20 éves távlatban van, ezért nem foglalkoztatja őket ez a probléma (8. ábra).

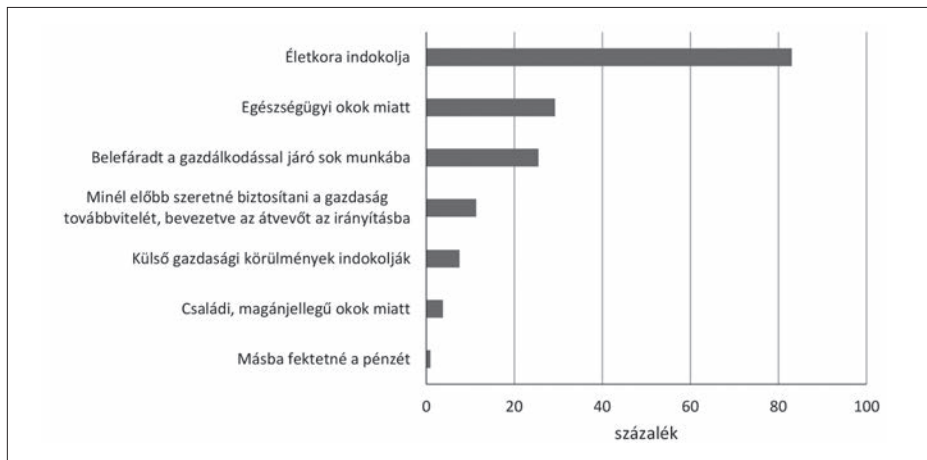
A gazdaságátadás okát firtató kérdésnél azon termelők (106) válaszait tettük alapul, akik 5 éven belül tervezik, hogy felhagynak a gazdálkodással. Az idős életkor mellett legtöbbször az egészségügyi okokat

8. ábra
„Az Ön üzemét várhatóan mikor érinti vagy érintette a gazdaságátadás/átvétel?” kérdésre
adott válaszok megoszlása és a válaszadók átlagos életkora, N=292
(“When is/or was your economy affected by succession?” distribution of answers and average age
of respondents, N=292)

Forrás: Generációváltás – kérdőíves felmérés 2019 (AKI)

9. ábra
A gazdaságot 5 éven belül átadni tervező válaszadók indokai az átadásra, N=106
(Reasons of transfer for respondents who plan to transfer the holding within 5 years, N=106)

Forrás: Generációváltás – kérdőíves felmérés 2019 (AKI)

említették, illetve azt, hogy belefáradtak a gazdálkodással járó sok munkába. A válaszadók 11 százaléka – jellemzően a nagyobb méretben gazdálkodók – nyilatkozott úgy, hogy minél előbb szeretnék biztosítani a gazdaság továbbvitelét, bevezetve az átvevőt az irányításba (9. ábra).

Összesen 192 olyan válaszadó volt a felmérésben, aki megjelölte, hogy mikor tervezi a gazdálkodás abbahagyását. Őket kérdeztük a gazdálkodás felhagyását követően az üzemmel kapcsolatos terveikről. A 192 válaszadó több mint fele (55,2%) a gazdaságátadás folyamatában mind az

üzem tulajdonjogát, mind az irányítást átruházná, ugyanakkor figyelemreméltó, hogy közel egyharmaduk csupán az irányítást adná át, míg az üzem tulajdonjogát megtartaná. Ebbe a csoportba jellemzően a fiatalabb (59 év átlagéletkorú) üzemvezetők tartoznak, akik a gazdaságátadást csak több mint 10 éves távlatban tervezik. A válaszadók egytizede az üzem eladását, 3 százaléka bérbeadását tervezi. Arra is rákérdeztünk, hogy várhatóan ki lesz az, aki a gazdaságot majd a tervek szerint átveszi. A válaszokból egyértelműen a családon belüli gazdaságátadás preferenciája olvasható ki. A válaszadók 76 százaléka (147 fő) úgy gondolja, hogy az üzemet majd egyenes ági leszármazottja veszi át és további 9 százalékuk egyéb családtagot jelölt meg a gazdaság átvevőjeként (10. ábra).

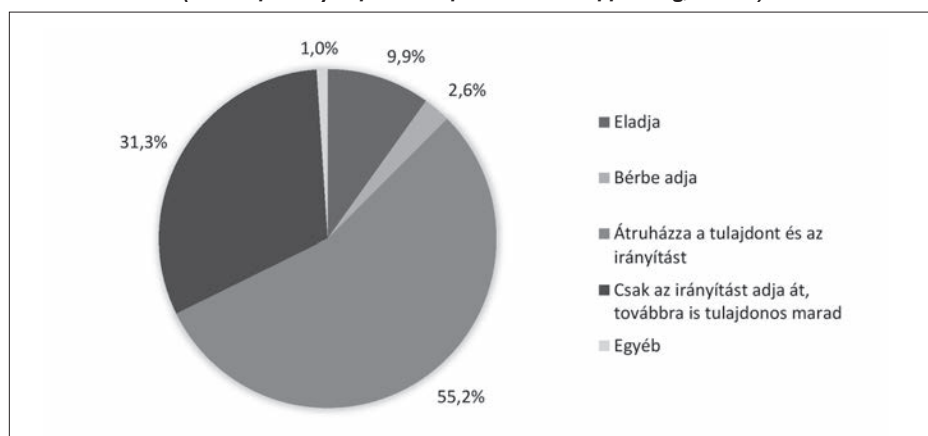
A vállalkozás utódlásának folyamatában meghatározó szempont az átadó további szerepe, sorsa a gazdaság életében, működtetésében. Ezért arról is kérdeztük az üzemek vezetőit, hogy milyen szerepet képzelnek el saját maguknak a gazdaság átadása után. A válaszokból kirajzolódik az üzemhez való erős ragaszkodás, a gazdák, akik felépítettek egy gazdaságot,

a teljes visszavonulást nagyon nehezen képzelik el. A jelenlegi üzemvezetők több mint fele az átadást követően is a vállalkozás részese maradna, sőt, 15 százalékuk (28 fő) az irányítást sem engedné át teljesen. A válaszadók mintegy 40 százaléka valamilyen feladatkörben továbbra is dolgozna a gazdaságban. Egy 1400 üzemvezetőt felmérő hazai kutatás alapján a gazdálkodók üzemhez való ragaszkodása még erőteljesebb: a hivatkozott felmérésben szereplő gazdálkodók közel négyötöde tervezte a kérdés időpontjában, hogy a nyugdíjkorhatár elérése után is dolgozik majd a gazdaságban (AgroStratégia, 2019).

A válaszadók mintegy 15 százaléka ugyan az üzemben már nem képzel szerepet magának, viszont a mezőgazdasági tevékenységet – ha csak önellátásra való termelés szintjén, de – továbbra is az élete részének tekinti. A megkérdezett üzemvezetők 32 százaléka nyilatkozott úgy, hogy amennyiben átadja vagy eladja az üzemet, nem foglalkozik majd többet mezőgazdasággal. Életkorral való összefüggésben azt tapasztaljuk, hogy a fiatalabbak azok, akik egyelőre nem tudják elképzelni, hogy teljesen függetlenedjenek az üzemtől, míg azon válaszadók átlagélet-

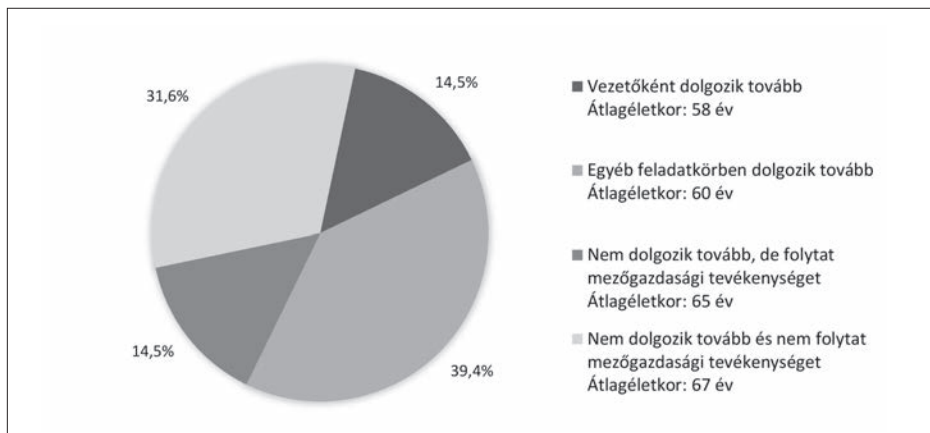
10. ábra
A felmért üzemvezetők üzemmel kapcsolatos tervei a gazdálkodás felhagyását követően, N=192

(Plans of surveyed farmers after cessation of farming, N=192)

11. ábra

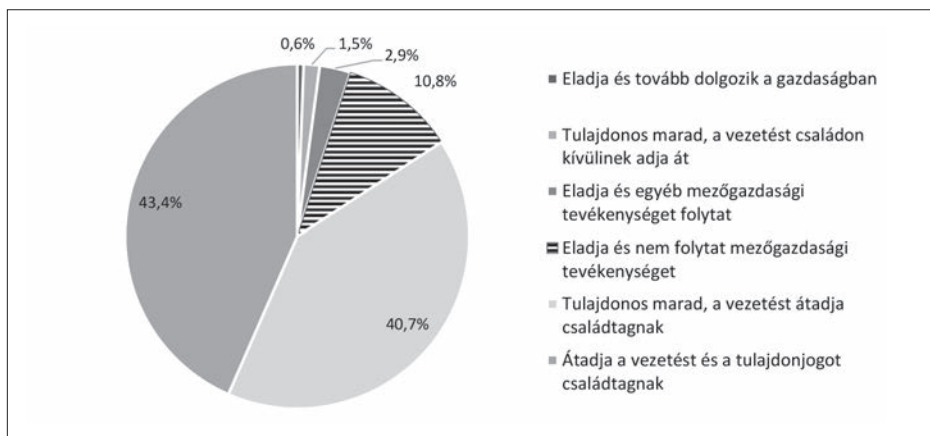
A válaszadók saját tevékenységükre vonatkozó tervei a gazdaságátadást követően és az átlagos életkoruk, N=192
(Respondents' plans for their own activities after the farm transfer and their average age, N=192)

Forrás: Generációváltás – kérdőíves felmérés 2019 (AKI)

12. ábra

A gazdaság átadását tervező válaszadók elképzelései az átadás módját illetően
(Perceptions of respondents planning to transfer the holding regarding the method of transfer)

Forrás: KSH Agrárcenzus 2020 – előzetes adatok

kora, akik az átadást követően már nem foglalkoznának tovább mezőgazdasággal a legmagasabb, 67 év (11. ábra).

Az Agrárcenzus 2020 hasonló tartalommal mérte fel az üzemvezetők terveit a gazdaságátadással kapcsolatban. Az előzetes eredmények összecsengenek a saját felmérés eredményeivel. Az agrárcenzus felmérése szerint is azok a gazdálkodók,

akik már tervezik az irányítás átadását, leginkább a családon belül fogják megvalósítani, és a legtöbben úgy gondolják, hogy mind a tulajdont, mind az irányítást átadják majd (43,4%). Valamivel kevesebben (40,7%) vélik úgy, hogy a tulajdont vagy annak egy részét megtartják. Az üzem eladását tervezők aránya hasonlóan a saját felméréshez 10 százalék körüli (12. ábra).

A generációváltás legfőbb akadályai

Ahogy azt a szakirodalmi áttekintés is érintette, a mezőgazdaságban a generációváltást számos tényező hátráltatja, melyek között vannak külső, társadalmi, gazdasági környezetből adódó tényezők (a mezőgazdaság kedvezőtlen megítélése, a földhöz és hitelhez jutás nehézségei, az átadás adminisztrációs terhei), és vannak, amelyek az egyén (átadó és átvevő) attitűdjéből, készségeiből adódnak, mint például az idősek visszavonulási hajlandósága vagy a generációk közötti eltérő szemléletmód.

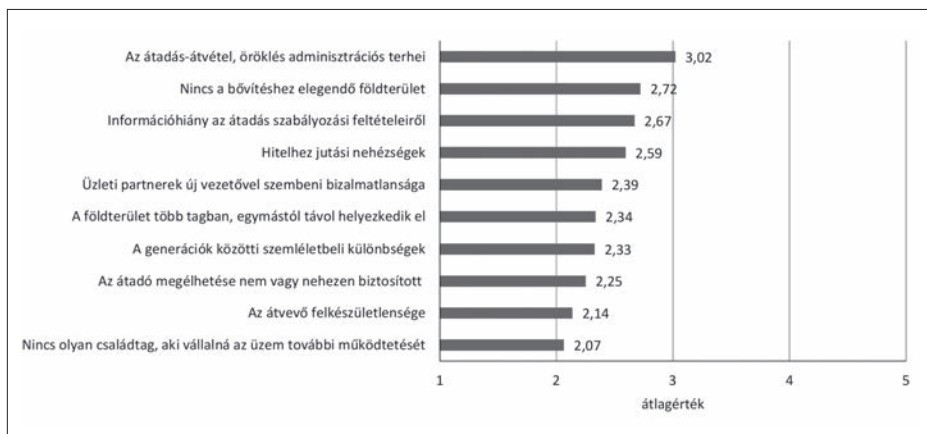
A 2019-es felmérésben arra kértük a válaszadókat, hogy 1-től 5-ig tartó skálán értékeljék, hogy az egyes tényezők milyen mértékben hátráltatják az üzemükben a gazdaságátadás, -átvétel folyamatát. Összességében pozitív, hogy a felsorolt tényezőket átlagosan csak gyenge vagy közepes mértékben érzik hátráltató tényezőnek. A legnagyobb problémának az átadás-átvétel adminisztrációs terheit tartják, a második és a harmadik helyen a bővítéshez szükséges földterület hiánya, valamint az

átadás feltételeivel kapcsolatos információhiány áll. Negyedik a sorban a fiatal induló gazdák hitelhez jutási nehézsége. Legkevésbé azt tartják hátráltató tényezőnek, hogy nincs olyan családtag, aki átvénné a gazdaságot, ezt a kérdésre választ adó 168 üzemvezető ötöde tartja jelentős vagy nagymértékben hátráltató tényezőnek, míg az üzemek 57 százalékában ez a probléma egyáltalán nem merül fel (13. ábra). Az üzemmérettel való összefüggés-vizsgálat alapján megállapítható, hogy a legnagyobb üzemmérettel rendelkező válaszadók jóval gyakrabban értékelték pozitívan a helyzetüket, azaz gyakrabban választották az egyes tényezők esetében, hogy azok az ő üzemükben egyáltalán nem hátráltatják a gazdaságátadás folyamatát.

A fiatal mezőgazdasági termelőknek vállalkozásuk indulásakor számos kihívással kell szembenézniük. Ugyanakkor ezek a kihívások eltérő mértékben érintik azokat a fiatal gazdálkodókat, akik családi gazdálkodói háttérrel rendelkeznek és egy működő vállalkozást visznek tovább, és azokat, akik gazdálkodói háttér és tapasztalat nélkül fognak bele a mezőgazdasági termelésbe.

13. ábra

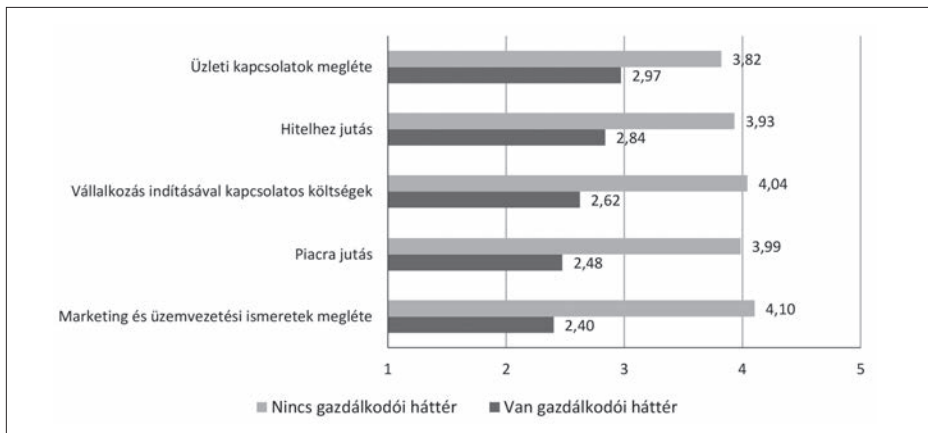
A gazdaságátadás, -átvétel folyamatát hátráltató tényezők értékelése, átlagérték (1 = egyáltalán nem hátráltatja, 5 = jelentős mértékben hátráltatja), N=292
(Evaluation of the factors hindering the process of farm succession, average value (1 = does not hinder at all; 5 = significantly hinders) N = 292)

14. ábra

A kihívást jelentő tényezők értékelése a fiatal induló agrárvállalkozók számára attól függően, hogy rendelkeznek-e gazdálkodói családi háttérrel, átlagérték (1 = egyáltalán nem jelent kihívást, 5 = nagyon jelentős kihívást jelent), N=292

(Evaluation of challenging factors for young start-ups depending on whether they have a farmer family background, average value (1 = no challenge at all; 5 = very significant challenge), N=292)

Forrás: Generációváltás – kérdőíves felmérés 2019 (AKI)

A felmérésben részt vevő üzemvezetők véleményét arról kérdeztük, hogy szerintük, a felsorolt tényezőket 1–5-ig tartó skálán jelezve milyen mértékben jelentenek kihívást az olyan fiatal induló agrárvállalkozók számára, akik rendelkeznek és akik nem rendelkeznek gazdálkodói családi háttérrel. A válaszoknál az 1-es azt jelentette, hogy az a tényező egyáltalán nem jelent kihívást, az 5-ös pedig, hogy nagyon jelentős kihívást jelent.

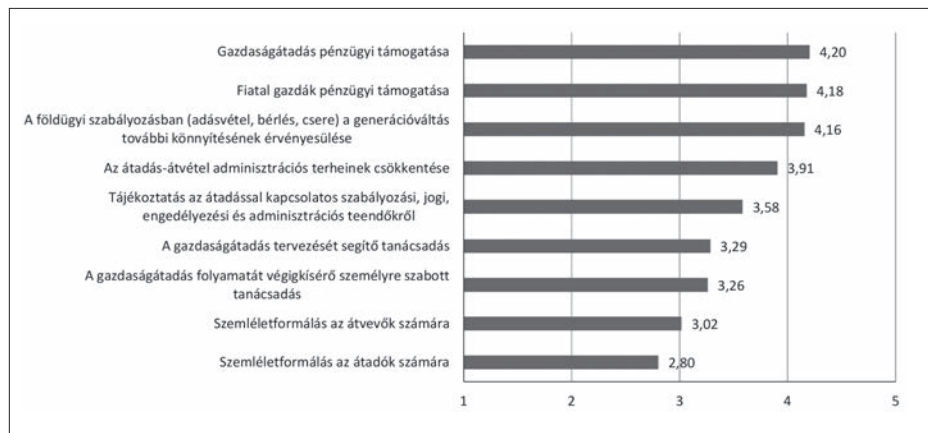
A válaszadói vélemények azt tükrözik, hogy a gazdálkodói családi háttér jelentős könnyebbséget jelent az induló vállalkozások számára, szemben azokkal, akik a nulláról kezdenék a gazdálkodást. A felsorolt kihívások erősségét a gazdálkodói háttérrel rendelkező fiatalok esetében gyenge-közepes mértékűre (2,4-3 közötti), míg a háttér nélkül indulók esetében átlagosan nagymértékűre (3,8-4,1-es erősségűre) becsülték a válaszadók (14. ábra). A gazdálkodó hátterű induló termelők számára a legnagyobb kihívást az üzleti kapcsolatok kiépítése és a hitelhez jutás jelenti, míg a piacra jutást, a marketing- és üzemvezetési

ismeretek megszerzését csak kis- vagy közepes mértékű kihívásnak értékelték a megkérdezett gazdaságvezetők. Ezzel szemben a gazdálkodói háttérrel nem rendelkező induló vállalkozások számára a legnagyobb kihívást az üzemvezetési ismeretek hiánya és a vállalkozás indításával kapcsolatos költségek jelentik.

A generációváltást segítő eszközök

A mezőgazdaságban a nemzedékváltást számos eszköz, intézkedés segítheti, melyek hasznosságáról némiképp eltérő módon mind a tesztüzemi adatközlőket (2019-ben), mind pedig a fiatal gazdákat (2021-ben) megkérdeztük. A 2019-es felmérésben felsorolt intézkedések közül a gazdálkodók egyértelműen a gazdaságátadás pénzügyi támogatását értékelték a leghatékonyabb eszköznek, az 1-5-ig terjedő skálán 4,18 és 4,20-as átlagértéket kaptak ezek az eszközök, de szinte ugyanennyire fontos intézkedésnek látják a generációváltásnak a földügyi szabályozásban való további érvényesítését (15. ábra). A sorban ezt követi az átadás-átvétel adminisztráci-

15. ábra
A gazdaságátadást ösztönző eszközök, intézkedések értékelése, átlagérték (1 = egyáltalán nem segíti, 5 = jelentős mértékben segítheti a gazdaságátadást), N = 292
(Evaluation of tools and measures to encourage farm succession, average value (1 = does not help at all, 5 = can significantly help succession), N = 292)

Forrás: Generációváltás – kérdőíves felmérés 2019 (AKI)

ós terheinek csökkentése (3,91-es átlagos értékeléssel). Az átadási folyamattal kapcsolatos szabályozási, jogi, engedélyezési és adminisztrációs teendőkről való tájékoztatás a válaszadók közel 40 százaléka szerint nagyban, és 16 százalékuk szerint jelentős mértékben segítheti a gazdaságátadást. A tanácsadásra, valamint a szemléletformálásra irányuló intézkedések a gazdálkodók többsége szerint közepes mértékben segíthetik a folyamatot.

A válaszadók egyéb jellemzőivel való összefüggéseket vizsgálva megállapítható, hogy a segítő eszközök közül a tanácsadási és tájékoztató eszközöket a magasabban iskolázott és a 41–50 év közötti válaszadók rendre fontosabbnak ítélték.

A 2021-ben felmért fiatal gazdálkodók szintén 1-től 5-ig tartó skálán minősítették a felsorolt intézkedéseket és eszközöket abból a szempontból, hogy azok mennyire járulnának hozzá az ágazatban a generációváltáshoz (16. ábra). A felsorolt eszközök, illetve intézkedések közül a legtöbbször a generációváltás könnyítésének földügyi szabályozásban való érvényesülése, valamint a gazdaságátadás, -átvétel

adminisztrációs terheinek csökkenése járulna hozzá a generációváltáshoz.

Igen fontosnak tartják a termelők a gazdaságátadással kapcsolatos tanácsadást és a tájékoztató kiadványok megjelenését, továbbá a válaszadók jelentős része (44 százaléka 4-esre vagy 5-ösre értékelve) azzal is egyetért, hogy a szabályozási rendszer ösztönözze az idős gazdálkodót arra, hogy még életében átadja az üzemet. A végrendelet írására való ösztönzést ugyanakkor a kérdésben véleményt formáló válaszadóknak csak alig több mint negyede tartja jó eszköznek, és jelentős azok aránya (az összes válaszadó mintegy 20 százaléka), akik nem is tudják megítélni ezt a kérdést.

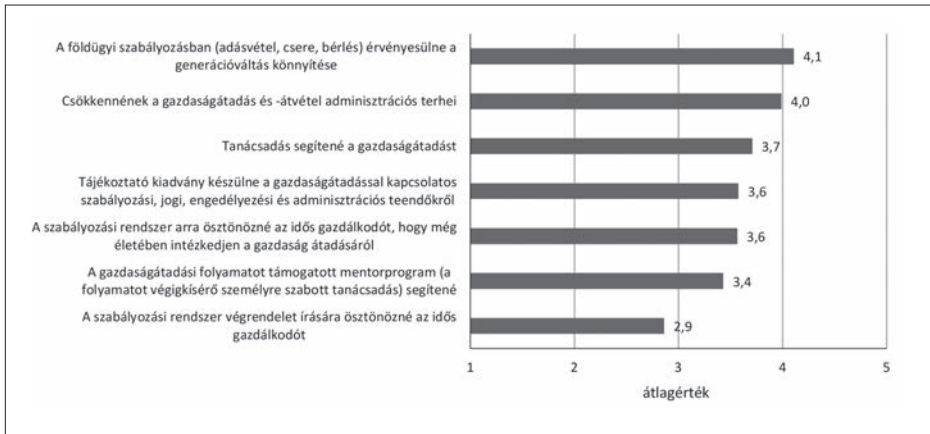
Az információ- és tudásátadás szerepe

A gazdaságátadási folyamatban fontos szerepe van az információhoz jutásnak, ezért arra is vonatkozott kérdés, hogy a különböző gazdaságátadással kapcsolatos információ- és tudásátadási formák/csatornák közül melyek lehetnek hatékonyak. A megkérdezettek több választ is megjelölhettek. Az üzemvezetők közül legtöbbször

16. ábra

Véleménye szerint a generációváltáshoz (gazdaságátadás, -átvétel) mennyire járulna hozzá a következő intézkedés vagy eszköz? (1 = egyáltalán nem járulna hozzá, 5 = jelentős mértékben hozzájárulna), N=217

(In your opinion, to what extent would the next measure or instrument contribute to generational change (farm succession)? (1 = would not contribute at all, 5 = would contribute significantly) N = 217)

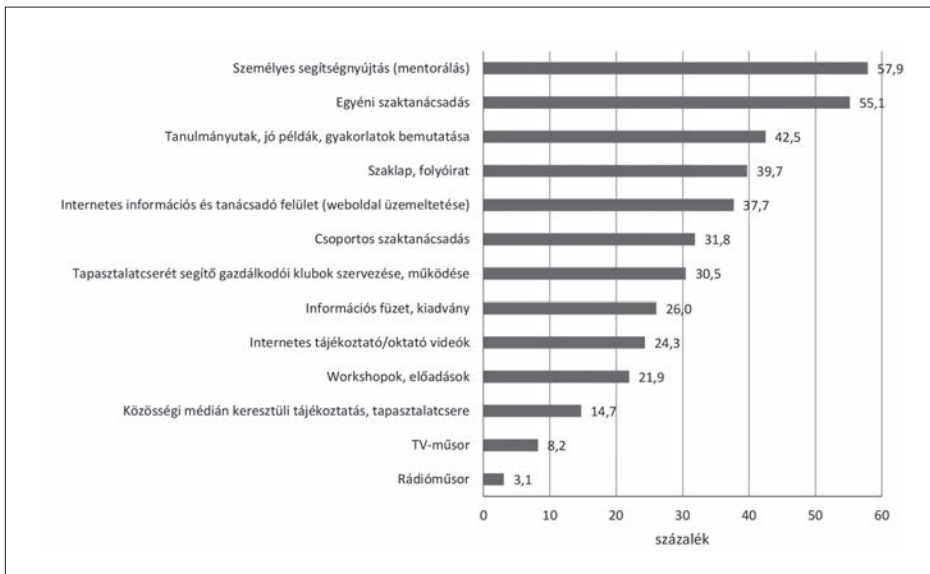

Forrás: Agrárminisztérium (2021)

17. ábra

A gazdaságátadással kapcsolatos információ- és tudásátadási formák/csatornák közül melyek lehetnek hatékonyak? N=292

(Which of the forms/channels of information and knowledge transfer related to farm succession can be effective? N=292)

Forrás: Generációváltás – kérdőíves felmérés 2019 (AKI)

(közel 60 százalék) a személyes segítségnyújtást, mentorálást jelölték meg mint igazán hatékony formát, de nem sokkal kevesebben (a válaszadók 55 százaléka) említették az egyéni szaktanácsadást is. A harmadik legeredményesebbnek ítélt csatorna a tanulmányutak, jó gyakorlatok bemutatása, ezt követik a szaklapok, majd az internetes információs és tanácsadó felületen való tájékoztatás. A hagyományos médiumokon (TV, rádió) keresztüli információátadást általában csak kevesen tartják célravezetőnek a gazdálkodók közül (17. ábra).

Az információ- és tudásátadási csatornák célcsoporthoz való igazítása miatt fontos az egyes csatornákat hatékonynak tartó válaszadók átlagéletkor és gazdaságméret szerinti vizsgálata. Korosztályokat vizsgálva, nem meglepő módon a legfia-

talabbak az internetes felületeken és a közösségi médián való tájékoztatást tartják hatékonynak (ezeket megjelölő válaszadók átlagéletkora 56 év), de a tanulmányutakat, workshopokat, információs kiadványokat, illetve gazdálkodó klubokat megjelölő gazdálkodók is inkább a fiatalabb (57-58 éves) korosztályból kerültek ki. A 60 év körüliek számára a szaklapokból való, illetve a mentorálás és szaktanácsadás útján történő információszerzés a leginkább meghatározó, míg a televíziót és rádiót mint hatékony információhordozó eszközöket a legidősebb, 63, illetve 70 éves átlagéletkorú gazdálkodók jelölték meg (2. táblázat). A gazdaság ökonómiai méretét vizsgálva a legkisebb méretű gazdaságok vezetői általában az idősebb korosztályból kerülnek ki, az ő számukra így a hagyományos médiumok (rádió, televízió, szaklapok) a leginkább

2. táblázat

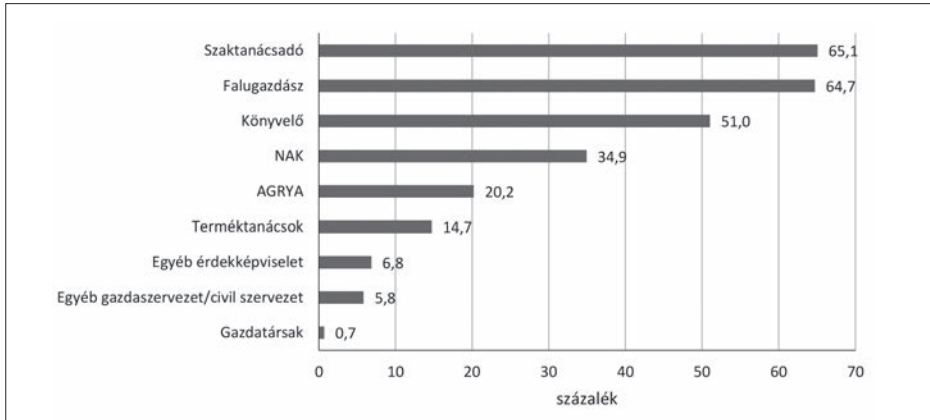
A gazdálkodók által hatékonynak jelölt információs és tudásátadási csatornák összefüggése az átlagéletkorról és az ökonómiai átlagméréssel
(*Correlation of information and knowledge transfer channels marked as efficient by farmers with the average age and economic size*)

Gazdaságátadással kapcsolatos információ- és tudásátadási formák/ csatornák	A csatornát megjelölő üzemvezetők		
	válaszadók száma	átlagos életkora	átlagos ökonómiai mérete (EUR STÉ)
Internetes tájékoztató/oktató videók	71	56,15	42 314,1
Internetes információs és tanácsadó felület (weboldal üzemeltetése)	110	56,36	49 778,9
Közösségi médián keresztüli tájékoztatás, tapasztalatcsere	43	56,58	73 800,9
Tanulmányutak, jó példák, gyakorlatok bemutatása	124	56,71	77 101,9
Workshopok, előadások	64	56,94	69 143,3
Információs füzet, kiadvány	76	57,36	54 332,7
Tapasztalatcserét segítő gazdálkodói klubok szervezése, működése	89	57,82	48 957,5
Szaklap, folyóirat	116	58,96	48 479,2
Személyes segítségnyújtás (mentorálás)	169	59,45	62 696,6
Csoportos szaktanácsadás	93	59,66	73 436,6
Egyéni szaktanácsadás	161	60,05	62 927,7
TV-műsor	24	63,25	38 581,6
Rádióműsor	9	70,33	28 440,2

Forrás: Generációváltás – kérdőíves felmérés 2019 (AKI)

18. ábra

A felsorolt szereplők/szervezetek közül melyeknek lehet leginkább szerepe a gazdaságátadással kapcsolatos információ- és tudásátadás folyamatában? N=292
(Which of the following actors / organizations can play the most role in the process of information and knowledge transfer related to farm succession? N=292)

Forrás: Generációváltás – kérdőíves felmérés 2019 (AKI)

hatékonyak tartott csatornák, ugyanakkor a kisebb méretben gazdálkodó fiatalok az interneten elérhető oktatóvideókat tartják hasznosnak. A legnagyobb méretben gazdálkodók a tanulmányutak alkalmával való jó gyakorlatok megismerését, a közösségi médián keresztül, valamint a csoportos szaktanácsadás keretében történő tudásátadást ítélték célravezetőnek.

A kérdőív utolsó kérdése arra vonatkozott, hogy a válaszadók véleménye szerint a felsorolt szereplők közül kiknek, mely szervezeteknek lehet leginkább szerepe a gazdaságátadással kapcsolatos információ- és tudásátadás folyamatában. A legfontosabbnak tartott három szereplőt kértük megjelölni.

A gazdálkodók válaszai alapján egyértelműen a szaktanácsadó és a falugazdász az, akiknek a legnagyobb szerepet tulajdonítják az információközvetítésben, de a válaszadók fele a könyvelő szerepét is fontosnak tartja. Ezek alapján látható, hogy a gazdálkodók elsősorban azokat a szereplőket jelölték meg, akikkel jelenleg is a legszorosabb személyes kapcsolatban állnak. A válaszok harmada a Nemzeti Agrár-

gazdasági Kamarára, ötöde a F fiatal Gazdák Magyarországi Szövetségére, az AGRYA-ra irányult. A terméktanácsok, érdekképviselői vagy civil szervezetek szerepét csak kevesen jelölték meg (18. ábra).

Mit értek el a támogatások?

A 2014–2020-as programozási időszakban Magyarország a fiatal gazdák segítésére a KAP II. pillérből finanszírozott Vidékfejlesztési Programon belül komplex programot (Fiatal gazda alprogram) indított, ugyanis a korábbi vidékfejlesztési programok (Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program [AVOP], Új Magyarország Vidékfejlesztési Program [ÚMVP]) tapasztalatai megmutatták, hogy az életképes gazdaság indításához a tőketámogatás mellett fokozottan szükség van további célzott fejlesztési támogatásokra, tudásbővítési, gazdaságvezetési továbbképzésre és tanácsadásra is, de szükséges ösztönözni az innovációs tartalmú közös fejlesztéseket is. Ennek megfelelően az alprogram külön forráskeret biztosításával támogatta a fiatal gazdák képzési, tájékoztatási és tanácsadási szolgáltatásokban való részvételét, 10 szá-

zalékkal magasabb támogatásintenzitással ösztönözte a fiatal gazdák beruházásait, a kedvezményezettek 40 ezer euró összegben induló támogatást vehettek igénybe, továbbá pozitív elbírálásban részesültek más felhívások kapcsán. A KAP II. pilléres támogatásokon kívül a fiatal mezőgazdasági termelők a KAP I. pillérből normatív támogatásban is részesülhetnek (Agrárminisztérium, 2021).

A támogatási adatok, valamint a Fialat gazda alprogram eredményessége című tematikus értékelés (Agrárminisztérium, 2021) alapján megállapítható, hogy az ÚMVP determinációs támogatásaival együtt 2014 és 2020 között összességében 3513 fiatal gazda kapott „induló” támogatást mintegy 20,2 milliárd Ft értékben, valamint 1098 gazda kapott beruházási támogatást 17,6 milliárd Ft összegben. Ezen kívül a KAP I. pilléres fiatal mezőgazdasági termelőknek juttatott közvetlen kifizetést mintegy 18 200 kedvezményezett vette igénybe legalább egyszer, ami azt jelenti, hogy a KAP I. és II. pilléres fiatal gazda támogatásokból célzottan mintegy 20 ezer gazdálkodó jutott támogatáshoz az időszak alatt, ami a 40 év alatti gazdálkodói kör 85 százalékát teszi ki.

A pénzbeli támogatások kétségtelenül előmozdítják a korszerkezet fiatalodását, ugyanakkor a gazdák beruházásainak megvalósításához az azokat előkészítő és megalapozó támogatott képzések és tanácsadási szolgáltatások is fontosak, azonban a Vidékfejlesztési Program ezt támogató intézkedései jelentős késéssel indultak el, így megállapítható, hogy a Fialat gazda alprogram elemeinek koherens egymásra épülése nem valósulhatott meg.

A szakértői és kedvezményezetti interjúk alapján gazdaságátadási folyamat szempontjából a fiatal gazdákat érintő beruházási támogatások különösen hatékonyaknak ítélték, ugyanis azok a családi gazdaságok, amelyekben a beruházási támogatások megszerzésénél a családtagok közül a fiatal,

jövőbeni utód nyújtotta be a pályázatot a magasabb támogatásintenzitás kihasználása miatt, a gazdaságátadás formálisan is – a tulajdon, illetve annak egy részének átírásával – megkezdődött.

A fiatal mezőgazdasági termelők számára nyújtott induló támogatás felhívásban a minimális üzemméret (6 ezer euró STÉ) elvárás, a szakirányú képzettségre és gyakorlati tapasztalatra vonatkozó tartalmi értékelési szempont, valamint a magas hozzáadott értékű ágazatok előnyben részesítése elősegítette az üzleti szempontból eredményes projektek megvalósítását.

A fiatal gazdálkodók innovációs hajlandósága nagyon eltérő, a mezőgazdaságban az innováció fő mozgatórugóját alapvetően az alkalmazkodási kényszer (például a klímaváltozás hatásaihoz, piaci környezet változásaihoz, munkaerőhiányhoz, versenytársakhoz) jelenti. A pályázatírókkal, szaktanácsadókkal folytatott interjúk alapján megállapítható, hogy a fiatal gazdák támogatott projektjeiben az innovatív vagy környezetbarát technológiák bevezetését elsősorban az ez irányú vállalásokra megszerezhető többletpontok motiválták (Agrárminisztérium, 2021).

A generációváltás sikerességében a fiatalok támogatása mellett kulcsfontossággal bír az idős gazdálkodók gazdaságátadásának ösztönzése. Az idős gazdálkodók visszavonulását, „korai nyugdíjba vonulását” a korábbi vidékfejlesztési programok közül csak az ÚMVP 2007–2013. A mezőgazdasági termelők gazdaságátadási támogatása elnevezésű intézkedése ösztönözte. Az a mezőgazdasági tevékenységet végző egyéni vállalkozó vagy mezőgazdasági őstermelő válhatott a támogatásra jogosulttá, aki a támogatási kérelem benyújtásakor betöltötte az 55. életévét, de az átadás időpontjában még nem érte el a rá irányadó öregségi nyugdíjkorhatárt és nem részesült saját jogú nyugellátásban. Továbbá a támogatási kérelem benyújtását megelőző tíz év során mezőgazdasági tevékenységet folytatott, és a támogatási kérelem benyúj-

tásakor legalább három hektár földterületen gazdálkodott. Fontos feltétel volt, hogy a tulajdonában lévő földet a kifizetési kérelem benyújtásáig az átvevőre per- és igénymentesen átruházza, továbbá a haszonbérletet végleg megszüntesse, az átadandó gazdaság pedig legalább 1 EUME ökonómiai méretű kellett legyen (AAM et al., 2016).

A támogatási konstrukció sikertelennek bizonyult (mindössze 119 gazdálkodó vette igénybe), aminek hátterében a nem megfelelő célzottság és főként a tisztázatlan szabályozási környezet állt. A jogcímrendelet előbb jelent meg, minthogy a beavatkozás illetékmentességét garantálták volna, a konstrukció nem tisztázta a járadék személyi jövedelemadó és társadalombiztosítási kötelezettségét, a földhasználati nyilvántartás nehezen volt összevethető a földalapú támogatással és a tulajdoni nyilvántartással. A konstrukció alapvető problémája volt, hogy nem a megfelelő korosztályt célozta meg, hiszen nem életszerű, hogy a gazdálkodók 55-60 évesen teljesen visszavonuljanak a gazdálkodástól. A kérdőíves felmérés is azt támasztja alá, hogy az idős gazdálkodók nem szívesen vonulnak úgy vissza, hogy a teljes tulajdont és irányítást átadják.

Hogyan befolyásolja a folyamatot a szabályozás?

A mezőgazdaságban a generációváltás folyamatára a támogatások mellett a jogszabályi környezet is jelentős hatással van, elsősorban a földhöz és hitelhez való hozzáférés könnyítése, valamint a vállalkozás indításához és működtetéséhez kapcsolódó adminisztrációs terhek csökkentésének területén.

A mezőgazdaságban működő mikro-vállalkozások adminisztrációs terheinek csökkentését, átláthatóságát, ezen keresztül hitelhez jutását és fejlődését segíti a 2021. január 1-jén hatályba lépett családi gazdaságokról szóló 2020. évi CXXIII. törvény, amely az adózási szempontok miatt eddig

szétírt üzemek számára megteremti azt a lehetőséget, hogy tevékenységüket egy ökonómiai egységként, jogilag és gazdaságilag is egy vállalkozásként működtessék. Az új törvény hatására várhatóan csökkennek az adminisztrációs terhek, bővülnek a gazdaságok finanszírozhatóságának lehetőségei, kedvezőbbé válik az adózási rendszer, de az új törvénynek az öröklésre és a gazdaságátadás folyamatára is pozitív hatása lesz.

Az empirikus felmérések rávilágítottak arra, hogy a mezőgazdaságban a generációváltás egyik fő akadálya a földhöz való korlátozott hozzáférés. A 2013-as földforgalmi törvény 2018. évi módosítása alapján az adásvételi szerződések helyi földbizottságok általi vizsgálatánál az érvényesítendő és vizsgálandó szempontok között megjelenik a generációváltás is, azaz a bizottság állást foglal arról, hogy az adásvételi szerződése megfelel-e a mezőgazdaságban a generációváltás elősegítésére vonatkozó általános agrárpolitikai és földbirtok-politikai érdekeknek. Az adásvételi szerződésnek a 23/A. § (1) bekezdésében meghatározott szempontok szerint figyelembe kell venni többek között azt, hogy a föld adásvétele mennyiben szolgálja a fiatal földműves, a pályakezdő gazdálkodó gazdaságátadással összefüggő tulajdonszerzését.

KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A gazdaságok fiatal nemzedékeknek történő átadása más ágazatokhoz hasonlóan az agrárágazatban működő vállalkozások megmaradása, fejlődése szempontjából is egyre égetőbb problémát jelent. A gazdaságvezetők és a mezőgazdaságban dolgozók elöregedése, a korszerkezet kedvezőtlen irányú változása az általános demográfiai folyamatokkal, a munkaerő elvándorlásával összefüggésben tovább folytatódott. A gazdálkodók idősödő korszerkezete általános jelenség az EU-ban, csupán néhány tagállamban (Ausztria, Németország, Lengyelország) tapasztalható a gazdatársadalom

fiatalodása. A gazdálkodók korszerkezetét az üzemstruktúra sajátosságai mellett a tagállamokban alkalmazott generációváltást ösztönző szakpolitikai beavatkozások (támogatások, földügyi, adóügyi szabályozás) is jelentős mértékben befolyásolják.

Hazánkban a gazdálkodók korstruktúrája az EU átlagánál kedvezőbb, ugyanakkor az idősebb generációk mezőgazdasági termelésben való szerepe (részesevése a földterületből, állatállományból, STÉ-ből) az uniós átlagnál jelentősebb.

A tesztüzemi adatok alátámasztják a szakirodalmakban is bizonyított állítást, miszerint a fiatalabb gazdálkodók által irányított üzemek termelékenysége, jövedelmezősége általában magasabb, mint az idősebb irányítók üzeméié, jelentős ágazati különbségek mellett. Kivételt jelentenek a szőlőtermelő gazdaságok, ahol a 65 év feletti gazdálkodók a 40 év alattiaknál két és félszer több területegységre jutó nettó hozzáadott értéket állítanak elő.

Az ágazatok közül az uniós átlagban és hazánkban is a baromfitartó, a szőlő- és bortermelő, valamint a gyümölcsstermelő gazdaságokban a legmagasabb az üzemvezetők életkora.

A szakirodalmi adatok, az Agrárcenzus 2020 előzetes adatai és a kérdőíves felmérés alapján megállapítható, hogy a gazdaságátadás túlnyomó részt családon belül történik. Az idős generációk attitűdvizsgálatára vonatkozó további kutatások a mezőgazdasági generációváltás célzottabb ösztönzését segíthetik. Az idős gazdálkodók alacsony gazdaságátadási hajlandósága mellett további gátló tényezők az átadás és öröklést érintő adminisztrációs terhek, a földhöz és hitelekhez jutás nehézségei, valamint a generációváltás feltételeivel kapcsolatos információhiány.

A kérdőíves felmérések, valamint a szakértői és kedvezményezetti interjúk alapján megállapítható, hogy a gazdaságátadási folyamatot a pénzügyi támogatás mellett a generációváltásnak a földügyi szabályozás-

ban való további érvényesítése, az átadás-átvétel adminisztrációs terheinek csökkentése, valamint az átadási folyamatot segítő tájékoztatás és tanácsadás ösztönözhetik. Az információ terjesztésére a legalkalmasabb formának összességében a személyes segítségnyújtást, tanácsadást, tanulmányutak alkalmával a gyakorlati tapasztalatok átadását tartják a gazdálkodók. A preferált ismeretátadási csatornák korral való összefüggése azt mutatja, hogy míg a legfiatalabbak a tanulmányutak, workshopok alkalmával, valamint a közösségi médián keresztül történő tudásátadást, addig a középkorúak a szaklapokat és a személyes tanácsadást részesítik előnyben. A legidősebb generációhoz a hagyományos médiumokon (televízió- és rádióadásokon) lehet hatékonyan eljuttatni az információkat.

A mezőgazdaságban történő generációváltást ösztönző támogatások és az azt befolyásoló szabályozási környezet vizsgálata alapján elmondható, hogy több, a folyamatot pozitív irányba elmozdító intézkedés született (fiatal gazdákat segítő támogatások, családi gazdaságokról szóló törvény, a földforgalmi törvény módosításai), ugyanakkor a jövőre nézve egyre sürgetőbb a mezőgazdasági generációváltást, a generációs megújulást rendszeresen szemléltető szakpolitikai stratégia megalkotása, amelynek megvalósulásával a fiatal termelők vállalkozásindítását és beruházásait, az idős generáció visszavonulását párhuzamosan segítő pénzügyi támogatások mellett az adózási, földügyi szabályozás, valamint a személyre szabott tudásátadás és információnyújtás együttesen segítheti a mezőgazdasági üzemek fiatal generációknak történő átadását. A tanulmány eredményei arra is rávilágítanak, hogy a generációváltás folyamatát segítő eszközök és intézkedések esetében fontos az üzemtípusok és szociodemográfiai jellemzők szerinti differenciált megközelítés alkalmazása, ezen tényezők mélyebb vizsgálata.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Szeretnék köszönetet mondani jelenlegi és korábbi munkatársaim közül Király Gábornak, Suga Gábornak és Szabó Dorottyanak, akik segítettek a kérdőíves

felmérés kialakításában és feldolgozásában. Köszönöm továbbá a tesztüzemek adatszolgáltatását menedzselő könyvelőirodák munkatársainak, hogy aktívan közreműködtek a gazdálkodók személyes lekérdezésében.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

2020. évi CXXXIII. törvény a családi gazdaságokról.

AAM, AKI és Collectivo (2016). *Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (2007-2013) utólagos (ex-post) értékelése*. <https://www.palyazat.gov.hu/az-j-magyarorszag-vidkfejleszttsi-program-2007-2013-utlagos-ex-post-rtkelse#>

ADAS Consulting Ltd, University of Plymouth & Queen's University Belfast and Scottish Agricultural College (2004). *Entry to and exit from farming in the United Kingdom*. ADAS Consulting Ltd.

Agrárminisztérium (2021). *Záró értékelési jelentés a Vidékfejlesztési Program 2014-2020 tematikus értékelésére vonatkozóan. Fiatal Gazda Alprogram eredményessége*. <https://www.palyazat.gov.hu/2020-vi-vp-rtkelsi-feladatok>

AgroStratégia (2019). *Információszerzés és döntéstámogatás az agráriumban – Piackutatási jelentés*. https://agrostrategia.hu/letoltesek/AgroStrategia_kutatasi_jelentes_2019_standard.pdf

Anguiano, E., Bamps, C., Terres, J., Pointereau, P., Coulon, F., Girard, P., Lambotte, M., Stuczynski, T., Sánchez Ortega, V. & Del Rio, A. (2008). *Analysis of Farmland Abandonment and the Extent and Location of Agricultural Areas that Are Actually Abandoned or Are in Risk to Be Abandoned*. JRC Scientific and Technical Reports(EUR 23411 EN). <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC46185>

Bertolozzi-Caredio, D., Bardaji, I., Coopmans, I., Soriano, B. & Garrido, A. (2017). Key steps and dynamics of family farm succession in marginal extensive livestock farming. *Journal of Rural Studies*, 76, 131–141

Cavicchioli, D., Bertoni, D., Tesser, F. & Frisio, D. G. (2015). What factors encourage in-trafamily farm succession in mountain areas? Evidence from an alpine valley in Italy. *Mt. Res. Dev.*, 35(2), 152–160. <https://doi.org/10.1659/MRD-JOURNAL-D-14-00107.1>

Chmieliński, P. & Karwat-Woźniak, B. (2014). Changes in the socio-demographic structure of villagers and employment in individual agriculture. In Kowalski, A., Wigier, M. & Bułkowska, M. (eds), *The new EU agricultural policy – continuation or revolution* (pp. 117–129.)? Institute of Agricultural and Food Economics – National Research Institute (IERIGZ).

Conway, S. F., McDonagh, J., Farrell, M. & Kinsella, A. (2017). Uncovering obstacles: The exercise of symbolic power in the complex arena of intergenerational family farm transfer. *Journal of Rural Studies*, 54, 64–75. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2017.06.007>

Cramer, V. A., Hobbs, R. J. & Standish, R. J. (2008). What's new about oldfields? Landabandonment and ecosystem assembly. *Trends Ecol. Evol.*, 23(2), 104–112. <https://doi.org/10.1016/j.tree.2007.10.005>

Európai Számvevőszék (2017). *A fiatal mezőgazdasági termelők részére nyújtott uniós támogatásnak célzottabban kellene elősegítenie a tényleges generációs megújulást (az EUMSZ 287. cikke (4) bekezdésének második albekezdése alapján)*. Különjelentés. pp. 19–20. https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR17_10/SR_YOUNG_FARMERS_HU.pdf

Fogarasi, J., Wieliczko, B., Wigier, M. & Tóth, K. (2014). Financing of Agriculture and Investment Supports in Agriculture. In Potori, N., Chmieliński, P. & Fieldsend, A. F. (eds), *Structural changes in Polish and Hungarian agriculture since EU accession: lessons learned and implications for the design of future agricultural policies* (pp. 55–76.). Research Institute of Agricultural Economics (AKI).

Hamilton, W., Bosworth G. & Ruto E. (2015). Entrepreneurial younger farmers and the “young farmer problem” in England. *Agriculture and Forestry*, 61(4), 61–69. <https://doi.org/10.17707/AgricultForest.61.4.05>

- Haryanto, T., Talib, B. A. & Salleh, N. H. M. (2016). Technical efficiency and technology gap in Indonesian rice farming. *Agris on-line Papers in Economics and Informatics*, 8, 29–38. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.245881>
- Hinojosa, L., Napoléone, C., Moulery, M. & Lambin, E. F. (2016). The “mountain effect” in the abandonment of grasslands: insights from the French Southern Alps. *Agric. Ecosyst. Environ.*, 221, 115–124. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2016.01.032>
- Hlouskova, Z. & Prasilova, M. (2020). Economic outcomes in relation to farmers’ age in the Czech Republic. *Agric. Econ. – Czech*, 66(4), 149–159. <https://doi.org/10.17221/117/2019-AGRICECON>
- Hollósi, D. (2018. február 22.). Példa lehet a magyar gazdák számára is: mi a lengyel agrárcsoda titka? Agrárszektor. <https://www.agrarszektor.hu/elemszer/pelda-lehet-a-magyar-gazdak-szamara-is-mi-a-lengyel-agrarcso-datitka.10057.html>
- Ingram, J. & Kirwan, J. (2011). Matching new entrants and retiring farmers through farm Joint Ventures: insights from the Fresh Start Initiative in Cornwall, UK. *Land Use Policy*, 28(4), 917–927. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2011.04.001>
- Inwood, S., Clark, J. K. & Bean, M. (2013). The Differing Values of Multigeneration and First-Generation Farmers: Their Influence on the Structure of Agriculture at the Rural-Urban Interface. *Rural Sociology*, 78(3), 346–370. <https://doi.org/10.1111/ruso.12012>
- Jankuné Kürthy, Gy. és Tikász, I. E. (szerk.) (2016). *Az osztrák élelmiszergazdaság működésének és sikereinek elemzése*. Agrárgazdasági Kutató Intézet. <https://www.aki.gov.hu/product/az-osztrak-elelmiszer-gazdasag-mukodesenek-es-sikereinek-elemzese/>
- Jochum, C. (2008). *Local Marketing in Austria*. International Forum in Leader and Direct Marketing, Landwirtschaftskammer Österreich, Tata, 2008. november 21. 41. p.
- Kállay, P. & Bryan, J. (2019). Evaluation of the Impact of the CAP on Generational Renewal. Information Report European Economic and Social Committee NAT/766-EESC-2019-02014
- Koutsou, S. & Partalidou, M. (2012). Pursuing Knowledge and Innovation through Collective Actions. The Case of Young Farmers in Greece. *The Journal of Agricultural Education and Extension*, 18(5), 445–460. <https://doi.org/10.1080/1389224X.2012.704857>
- KSH (2021). Agrárcenzus 2020 – előzetes adatok. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/ac2020/elozetes_adatok/index.html#/cover
- Leonard, B., Kinsella, A., O’Donoghue, C., Farrell, M. & Mahon, M. (2017). Policy drivers offarm succession and inheritance. *Land Use Pol.*, 61, 147–159. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2016.09.006>
- Levers, C., Schneider, M., Prishchepov, A. V., Estel, S. & Kuemmerle, T. (2018). Spatialvariation in determinants of agricultural land abandonment in Europe. *Sci. Total Environ.*, 644, 95–111. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.06.326>
- Nábrádi, A., Bárány, L. és Tobak, J. (2016). Generációváltás a családi tulajdonú vállalkozásokban. Problémák, konfliktusok, kihívások, elméleti és gyakorlati megközelítés. *Gazdálkodás*, 60(5), 427–461.
- MacDonald, D., Crabtree, J. R., Wiesinger, G., Dax, T., Stamou, N., Fleury, P., Gutierrez Lazpita, J. & Gibon, A. (2000). Agricultural abandonment in mountain areas of Europe: environmental consequences and policy response. *J. Environ. Manag.*, 59(1), 47–69. <https://doi.org/10.1006/jema.1999.0335>
- Mishra, A. K. & El-Osta, H. S. (2008). Effect of agricultural policy on succession decisions offarm households. *Rev. Econ. Househ.*, 6, 285–307. <https://doi.org/10.1007/s11150-008-9032-7>
- Nuthall, P. L. & Old, K. M. (2017). Farm owners’ reluctance to embrace family succession and the implications for extension: the case of family farms in New Zealand. *The Journal of Agricultural Education and Extension*, 23(1), 39–60. <https://doi.org/10.1080/1389224X.2016.1200992>
- Satola, L., Wojewodzic, T. & Sroka, W. (2018). Barriers to exit encountered by small farms in light of the theory of new institutionaleconomics. *Agric. Econ. – Czech*, 64(6), 277–290. <https://doi.org/10.17221/233/2016-AGRICECON>
- Umans, I., Lybaert, N., Steijvers, T. & Voordeckers, W. (2020). Succession planning in family firms: family governance practices, board of directors, and emotions. *Small Bus Econ.*, 54, 189–207. <https://doi.org/10.1007/s11187-018-0078-5>
- Zagata, L. & Sutherland, L. (2015). Deconstructing the ‘young farmer problem in Europe’: Towards a research agenda. *Journal of Rural Studies*, 38, 39–51. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2015.01.003>

A Covid–19-járvány hatásainak vizsgálata a nemteljesítő hitelek trendjére

**ZÖLDRÉTI ATTILA – HERCZEGH ANDRÁS –
ZÖLDRÉTI SZABOLCS – PÁLL ZSOMBOR**

Kulcsszavak: pénzügyi szabályozás, külső finanszírozás, járvány, idősorok
elemzése, fizetési moratórium

JEL-kód: G18, Q14, Q17

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A pénzügyi stabilitás érdekében az Európai Unió intézményrendszere kiemelt figyelmet fordít a nemteljesítő hitelek (non-performing loans, NPL) megelőzésére és kezelésére. Az összes érintettre kiterjedő tudatos és tervszerűen végrehajtott stratégia eredményeként mára az Európai Unióban látványosan csökkent, Magyarországon pedig történelmi mélypontra süllyedt a nemteljesítő hitelek aránya. Jelen tanulmány célja a Covid–19 NPL-re gyakorolt hatásának vizsgálata az EU-ban, különös tekintettel a hazai mezőgazdasági ágazatra. A szerzők hipotézise szerint az NPL-ráta trendjét a Covid–19-járvány szignifikánsan nem befolyásolta sem az EU-ban általában, sem a hazai mezőgazdasági ágazatban. A kutatás longitudinális (trendelemzés) és keresztmetszeti vizsgálati módszerek alkalmazásával igazolja a hipotézis megalapozottságát. Az eredmények arra is rámutatnak, hogy a Covid–19 az egyes ágazatokat eltérően érintette, de a mezőgazdasági ágazat – az átmeneti zavarokat követően – az EU-ban és hazánkban is rugalmasan és jó eredménnyel reagált, amely a központi beavatkozások mellett szerepet játszott az ágazat NPL-szintjének alacsonyan tartásában. Az EU szintjén és hazánkban is bevezetett központi intézkedések hozzájárultak a pénzügyi stabilitás fenntartásához. A hazai mezőgazdasági ágazat sikeres alkalmazkodását a Covid–19 okozta helyzethez az is mutatja, hogy élen jár a Covid–19 alatt bevezetett fizetési moratóriumból a piaci feltételek közé való visszatérésben, amely egybeesik az uniós és a hazai bankfelügyelet ajánlásával. A tanulmány eredményei alapján a hazai mezőgazdaság fejlesztését biztosító külső, banki finanszírozás további fejlődésére lehet következtetni. A humánegészségügyi járványnak azonban még nincs vége, ezért továbbra is indokolt a Covid–19-hatások nyomán követése és elemzése.

BEVEZETÉS

A Covid–19-világjárvány nagyon súlyos humánegészségügyi helyzetet eredményezett, amely a világgazdaság alakulását is jelentősen befolyásolta, illetve befolyásolja. A humánegészség védelmére hozott intézkedések eredményeként a pandémia

közvetlenül szűkítette a fogyasztó, a munkaerő és ezzel összefüggésben közvetve az áruk és a szolgáltatások piaci mozgását az összehangolt intézkedések késedelme miatt (European Commission, 2020a). Mindez gazdasági visszaeséshez vezetett világszerte és az EU-ban is. A járvány elhárítása és következményeinek kezelése a piaci folyama-

tokba való beavatkozást tette szükségessé. A kutatás célja, hogy megvizsgálja, ezen hektikus események és az elhárításukra tett intézkedések együttesen hogyan hatottak a nemteljesítő hitelek elmúlt években elért kedvező tendenciájára.

A szerzők hipotézise szerint a gazdasági folyamatok belső tendenciái és a vészhelyzet elhárítására hozott intézkedések együttes hatására a NPL alakulásának trendje nem romlott sem általában az EU-ban, sem a magyar mezőgazdaság tekintetében.

A világgjárvány kirobbanását követően az Európai Unió szabályozó és felügyeleti szervei – annak érdekében, hogy a háztartásokat és a vállalkozásokat megvédjék a világgjárvány azonnali pénzügyi hatásaitól – olyan intézkedéseket hoztak, amelyekkel támogatták a bankokat abban, hogy folytathassák a hitelezési tevékenységüket és kezelni tudják a világgjárvánnyal összefüggésben felmerülő veszteségeiket. A bankok, nagyrészt a 2008-as pénzügyi válságot követően végrehajtott jelentős reformok utáni erős tőkehelyzetüknek köszönhetően, ma a pénzügyi stabilitás fenntartásának fontos részét képezik. Az Európai Bizottság lehetővé tette a tagállamok számára az állami támogatási szabályokra vonatkozóan a teljes mértékű rugalmasság kihasználását a Covid-19-világgjárvánnyal összefüggésben. Ennek megfelelően a tagállamok a háztartásokat és a vállalkozásokat érintő likviditási nehézségek enyhítésére olyan rendszereket vezettek be, amelyek állami garanciákat és/vagy fizetési moratóriumot (halasztást) jelentenek az érintettek számára.

Ezzel párhuzamosan a pandémia különböző módon hatott/hat a gazdaság egyes ágazataira. Míg az elhárításhoz kapcsolódó szektorok azonnali nyertesek, a korlátozóakkal érintett ágazatok veszteségesek lettek. A napi élelmiszeripari ágazat fenntartása stratégiai feladat. Ez a stabil és létfontosságú fogyasztási szükséglet az, amely a Covid-19 miatt jelentkező kereskedelmi zavarok és

korlátozó intézkedések ellenére megalapozza a mezőgazdasági újratermelést és biztosította, illetve biztosítja az ágazat stabilitását. A Covid-19-világgjárvány ismétlődő hullámai humánegészségügyi tekintetben hektikus hatásokat váltottak és váltanak ki, amelyek alapján a szerzők a Covid-19 NPL-re gyakorolt időarányos hatásainak vizsgálatát fontosnak, ezen hatások további folyamatos nyomon követését és elemzését pedig szükségesnek tartják.

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

A kutatás célkitűzése kijelöli a megalapozáshoz szükséges hazai és nemzetközi szakirodalmi és egyéb források körét. A hitelkockázat a banki tevékenység velejárója. A nemteljesítő hitelek olyan banki hitelek, amelyeket késedelmesen vagy nem fizetnek. A magas NPL-szint rontja az érintett bankok jövedelmezőségét és hitelezési képességét, különösen a kkv-k számára, így csökkenthetik az ezzel érintett országok gazdasági növekedését is. Az NPL-ek állományával kapcsolatos kockázatok kezelése elsősorban a bankok és nemzeti hatóságok feladata. Azonban egy olyan unióban, ahol a tagországok gazdasága összekapcsolódik és tovagyrúzó hatásokat okozhat, az EU egyértelműen érdekelt az NPL-arányok alacsony szinten tartásában. A nemzeti hatóságoknak és az európai intézményeknek össze kell fogniuk a kérdés kezelésének érdekében.

Az Európai Unió Gazdasági és Pénzügyminisztereinek Tanácsa (ECOFIN) 2017 júliusában cselekvési tervet dolgozott ki, amely három fő területen határozott meg intézkedéseket. Ezek a bankfelügyelet, a fizetéseképtelenségi és követelésbehajtási rendszerek reformja, valamint a másodlagos piacok fejlesztésére irányultak (European Council, 2017). Az ECOFIN cselekvési tervvel összhangban a Bizottság (European Commission) a bankunió kiteljesítéséről szóló 2017. októberi közleményében átfogó intézkedéscsomagot jelentett be a

nemteljesítő hitelek számának csökkenésére. 2018 márciusában előterjesztette a nemteljesítő hitelek magas arányának kezelésére irányuló intézkedéscsomagját (European Commission, 2018). Az előzőekből kifolyólag az NPL alacsony szintjének célkitűzése az Európai Központi Bank (EKB) bankfelügyeleti tevékenységének (*European Banking Authority* – EBA) is a középpontjában áll, amely kiemelt figyelmet szentel a nemteljesítő hitelek nyomon követésének. Az intézmények – köztük az Európai Bizottság is – az elért eredményekről és feladatokról folyamatos tájékoztatást adnak (European Commission, 2019, 2020b). Ezen intézkedéseknek is köszönhetően a 2008-2009-es nagy pénzügyi válságot követően az EU-ban az NPL-ek átlagos aránya 2014 óta több mint harmaddal csökkent. A 2016-os csúcs után a nemteljesítő hitelállomány stabilan csökken az EU-ban.

A Magyar Nemzeti Bank (MNB) 2021 júniusában kiadott Pénzügyi stabilitási jelentése alapján Magyarországon a bankrendszer szilárd helyzete miatt a bankok képesek biztosítani a vállalatok és háztartások számára a szükséges forrásokat, és ezzel támogatni tudják a gazdaság újraindítását (MNB, 2021a). Magyarországon 2020-ban tovább csökkent a nemteljesítő hitelek aránya mind a vállalati, mind a háztartási szegmensben.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A nemteljesítő hitelek európai uniós szabályozása és felügyelete az intézményrendszer és a tagállamok szoros együttműködésében zajlik. A kutatási célhoz tartozó szakirodalmi forrásokhoz ebből adódóan hozzátartoztak a szabályozási és felügyeleti anyagok is, így a témakörhöz kapcsolódó ECOFIN, az EU Bizottság és az EKB központi bankfelügyelete, az European Banking Authority (ECB EBA) témakörhöz kapcsolódó szabályozása, intézkedései és jelentései. A hazai források jelentős bázisát az MNB 2021-ben megjelent jelentései

képezték. További forrásként az UNCTAD Global Trade 2020-as és 2021. negyedéves, a Kereskedelmi Világszervezetnek (WTO) és az ENSZ Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezetének (FAO) 2021-ben megjelent 2020-as éves jelentései szolgáltak. A pandémia EU-szintű, az agrár-élelmiszeriparra vonatkozó időbeli hatásait az Eurostat és az EU-intézmények jelentéseinek értékelésével végeztük. A Covid-19 általános hatásainak bemutatására és elemzésére a tanulmányban jelzett szerzők munkáit is felhasználtuk. A mezőgazdaság tekintetében itthon feltárt hatások vizsgálata a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) és az Agrárminisztérium (AM) kapcsolódó forrásain alapszik. A hazai, az agrárágazathoz kapcsolódó hitelezési tendenciák elemzéséhez az Agrárminisztérium jelentéseit dolgoztuk fel.

Az NPL alakulásának EU-szintű és hazai, az agrár-élelmiszeripari ágazatra vonatkozó tendenciáját a szakirodalmat követve (Kerékgyártó et al., 2017), a longitudinális módszereken belül az analitikus trendvizsgálat módszerével végeztük. EU-szinten az ECB EBA legfrissebb jelentésének NPL-re vonatkozó adatait használtuk. A hazai mezőgazdaság vonatkozásában – hozzáférés alapján – az MNB csődindex mezőgazdasági ágazatra vonatkozó alakulásának tendenciáját, illetve az Agrár-Vállalkozási Hitelgarancia Alapítvány (AVHGA) nemteljesítő hitelek állományának alakulását tudtuk vizsgálni. Ennél a trendszámítási módszernél először is azt kell megállapítani, hogy az alapirányzatot milyen típusú görbével lehet a legjobban leírni. Az NPL csökkenésének tendenciája alapján a lineáris trendvizsgálat módszerét alkalmaztuk. A választást az indokolta, hogy az idősorban a változás tendenciája egyenes vonallal jól leírható, és a szomszédos időszakok közötti abszolút változás (növekedés vagy csökkenés) viszonylag állandó.

A lineáris trendfüggvény:

$$y^{\wedge} = \beta_0 + \beta_1 t \quad (1.1)$$

A lineáris trendfüggvény meghatározása a β_0^{\wedge} és β_1^{\wedge} becsült paraméterek kiszámítását jelenti a tapasztalati idősor adataiból. Erre a célra a regressziószámításnál alkalmazott, a legkisebb négyzetek módszerével származtatott normálegyenletek:

$$\sum y = n\beta_0^{\wedge} + \beta_1^{\wedge} \sum t \quad \sum ty = \beta_0^{\wedge} \sum t + \beta_1^{\wedge} \sum t^2 \quad (1.2)$$

Az (1.1) és (1.2) egyenletekben az y változó a tapasztalati idősor adatait, a T változó az időtényezőt ($t = 1, 2, \dots, n$) jelenti. Az egyenletrendszer megoldásával megkapjuk a trendfüggvény becsült paramétereit. A trend (és a regresszió) számítására a szerzők az Excel programcsomagot alkalmazták, amely segítségével meghatározásra kerültek a vizsgált idősorok egyenleteinek paraméterei és a determinációs együttható értékek, amely az illeszkedés jóságát fejezi ki. A Covid-19 hatásának kimutatásához a vizsgált adatsorok lineáris alakulásának trendjét felvettük a teljes idősorra, illetve az idősor megbontásával a Covid-19 előtti és a Covid-19 indulását követő időszakokra is meghatároztuk a lineáris trendfüggvényeket. A Covid-19-hatást az így kapott trendfüggvények β_1 értékeinek összevetésével végeztük el. Az eljárás során természetesen el kellett fogadni, hogy a Covid-19-időszak rendelkezésre álló időszora rövid, mert 2020-ban robbant be a világjárvány. Szintén természetességi korlát, hogy a függvények a vizsgált időhorizonton az NPL alakulását az „összhatás” és nem külön önállóan a Covid-19 hatása tekintetében tartalmazzák, mert ilyen adatbázis nem áll rendelkezésre. Az előzőekben ismertetett trendvizsgálat eredményeinek visszaigazolása érdekében elemeztük a Covid-19-időszak alatt is folyamatosan működő agrárágazat kereskedelmi mutatóinak alakulását világ-, EU- és hazai szinten. Az itt kapott eredmények igazolják az NPL alakulásának elemzésére alkalmazott trendvizsgálat eredményeit.

EREDMÉNYEK

A nemteljesítő hitelek alakulása az EU-ban és a magyar mezőgazdaságban a Covid-19 alatt

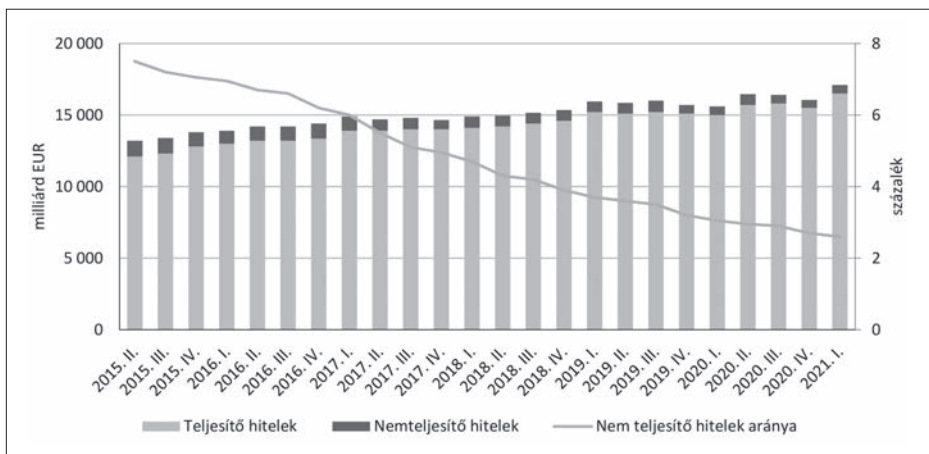
A pénzügyi stabilitás érdekében az Európai Unió kiemelt célkitűzése a nemteljesítő hitelek részarányának alacsonyan tartása. Az Európai Központi Bank bankfelügyeleti tevékenységét az *European Banking Authority* keretében látja el, amely különös figyelmet szentel a nemteljesítő hitelek nyomon követésének. A következetesen végrehajtott intézkedések meghozták az eredményt. Az ECB EBA közvetlen felügyelete alatt álló bankok – a Covid-19-világjárvány ellenére – a 2021. július 8-án közzétett 2021. évi Q1 negyedéves felügyeleti banki statisztika alapján 455 milliárd euró értékben könyveltek el nemteljesítő hiteleket, amely a teljes hitelállomány 2,54%-át tette ki. Ez az adat jelenti a legalacsonyabb szintet azóta, amióta 2015 második negyedévében először közzétették a bankfelügyeleti statisztikákat (ECB EBA, 2021). Az eredmények alakulását az 1. ábra szemlélteti.

Az Európai Bizottság a nemteljesítő hitelállomány kezeléséhez kapcsolódóan 2020 decemberében kiadott szabályozása már a Covid-19 utáni időszakra is irányult, amelynek célja az, hogy elejét vegye a nemteljesítő hitelállomány jövőbeli, a koronavírust követő felhalmozódásának (European Commission, 2020b). A figyelem indokolt, hiszen a válságkezelés állami intézkedéseinek tulajdoníthatóan azok a vállalatok is képesek voltak folytatni működésüket, melyek a pandémia előtti időszakban sem működtek hatékonyan. Ezek a vállalkozások sodródhatnak a fizetésképtelenség szélére, miután a támogatási programok átalakulnak vagy megszűnnek.

A piaci viszonyok helyreállítására megindult folyamat kevésbé érinti a pandémia hatására felfutó, illetve fogyasztási piacukat megőrző ágazatokat, mint például a me-

I. ábra

Hitelek és a nemteljesítő hitelek, illetve azok aránya az EU-ban
(Loans and non-performing loans and their share in the EU)

Forrás: European Central Bank, 2021

zőgazdaságot. Romló tendencia várhatóan azon ágazatok esetében jelentkezhet, amelyek alkalmazkodási képessége miatt csak lassan, vagy nem tudtak reagálni. Az élelmezési szükségletből fakadó stratégiai kereslet alapján a mezőgazdasági-élelmiszeripari ágazat egésze stabil, ugyanakkor az ágazaton belül az egyes vállalkozások eltérő finanszírozási helyzete és adottsága természetesen nem zárja ki a finanszírozási nehézségek és a nemteljesítő hitelek előfordulását.

Az NPL alakulásának trendelemzése során és a Covid-19-hatások kimutathatósága érdekében első lépésben felvettük a teljes idősorra vonatkozó trendegyenletet, majd a nemteljesítő hitelek idősorát megbontva a Covid-19 bekövetkezése óta eltelt időszak trendjét is meghatároztuk. Az eredményt a 2. ábra szemlélteti. Megállapítható, hogy az NPL csökkenő jellegű trendje nem változott, a Covid-19 időarányos hatása nem változtatta meg az NPL csökkenő tendenciáját. Az elért alacsony NPL-szint közelít a várható alsó értékhez, így a teljes adatsor trendje és a járvány kitörése óta felvehető trend összesimulást mutat. Mindezek alapján az időarányos Covid-19-hatás szignifi-

kánsan nem mutatható ki az NPL EU-szintű alakulásában.

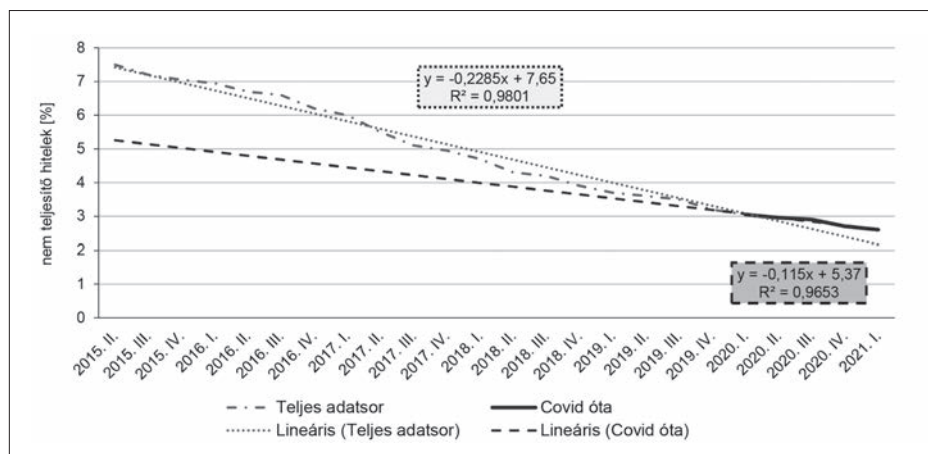
Az MNB 2021 júniusában kiadott Pénzügyi stabilitási jelentése alapján Magyarországon 2020-ban tovább csökkent a nemteljesítő hitelek aránya mind a vállalati, mind a háztartási szegmensben. Az MNB azt is kiemeli, hogy a csökkenést a bővülő hitelállomány mellett a folyamatos portfóliótisztítások is támogatták (MNB, 2021a). Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a magyar bankrendszer nemteljesítő hitelállományának aránya 2020-ban – a pandémia ellenére – történelmi mélypontra csökkent.

A Covid-19 magyar mezőgazdaságra gyakorolt hatását az MNB-jelentés ágazati csódrátájának vizsgálatával folytatjuk. A 3. ábra szemlélteti hosszabb időtávra kivetítve az ágazati csódráták alakulását. Jól látható az általánosan csökkenő tendencia az utolsó tíz év tekintetében, és egyértelműen pozitív képet mutat a magyar mezőgazdaság csódrátájának alakulása, mert évek óta tartóan alacsony szinten áll.

A Covid-19 hazai mezőgazdasági ágazatra gyakorolt hatásának vizsgálata keretében az MNB-jelentés ágazati csódrátáiból

2. ábra

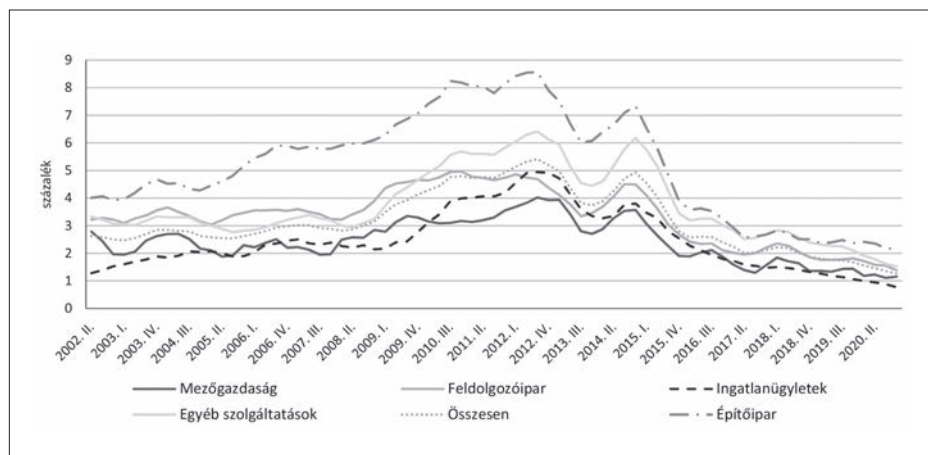
A nemteljesítő hitelek trendje az EU-ban és a Covid-19-időszak trendje
(Trend in non-performing loans in the EU and trend over the COVID-19 period)

Forrás: saját számítás ECB EBA nemteljesítő hitelek adataira alapján

3. ábra

Ágazati csődráták Magyarországon, 2002–2020
(Sectoral bankruptcy rates in Hungary, 2002–2020)

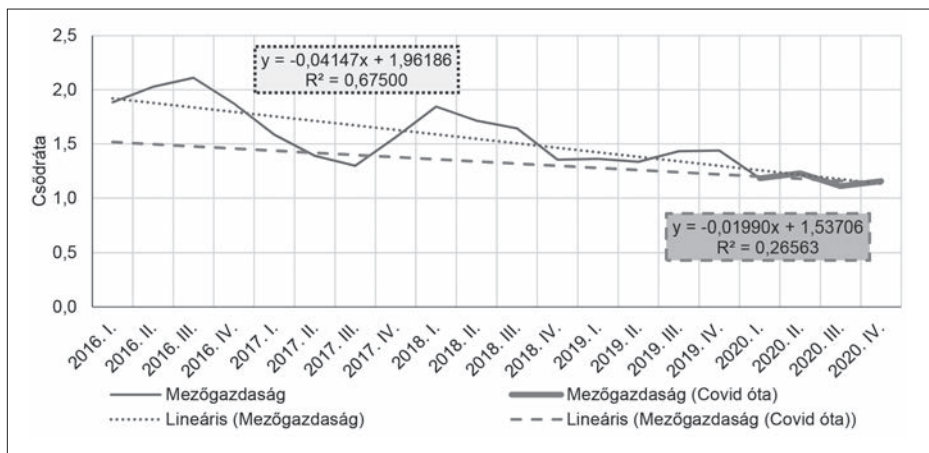
Forrás: MNB, 2021a

kiemeltük az agrárágazat csődrátáját, és annak alakulását vizsgáltuk a már ismeretett trendvizsgálat módszerével. Az idősor vonatkozásában az ECB EBA idősorára is tekintettel, az összehasonlíthatóság érdekében rövidebb idősort vettünk figyelembe. Felvettük a mezőgazdasági ágazat csődrátájának alakulását tükröző trendegyenletet,

majd meghatároztuk a Covid-19 indulása óta bekövetkezett időszakra vonatkozó trendegyenletet. A trendvizsgálat eredményeit a 4. ábra tartalmazza. A trendegyenletek együtthatói, azok összevetéses elemzése alapján látható, hogy a csökkenő tendencia nem változott, és az egyenesek összehangolódása figyelhető meg ebben az esetben

4. ábra

A mezőgazdasági ágazat csődrátája Magyarországon 2016–2020 között és azon belül a Covid-19-időszakban
(Bankruptcy rate of the agricultural sector in Hungary, 2015-2020 and within the COVID-19 period)

Forrás: saját számítás az MNB ágazati csődrátája alapján

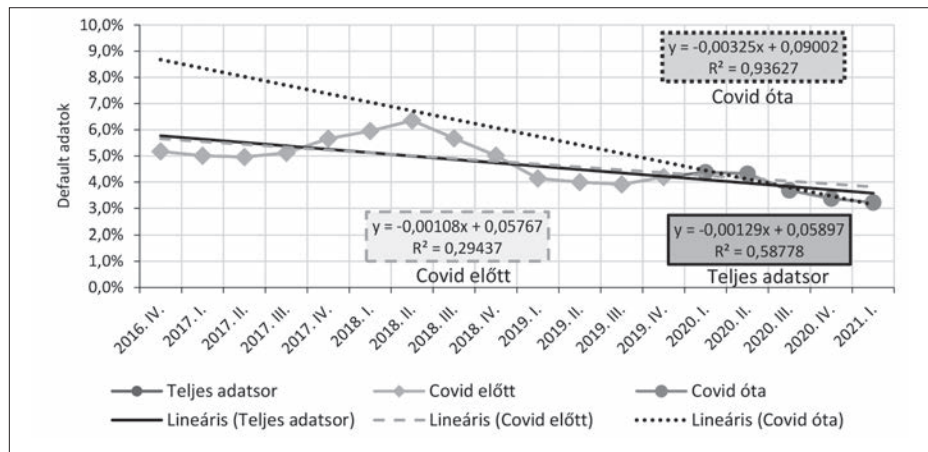
is. Az időarányos trendelemzés alapján a magyar agrár-élelmiszeripar csődrátájának alakulására a Covid-19 nem gyakorolt hatást, mivel a két trend fejlődése egybeesik és együtt tart a várható minimumérték felé.

A hazai agrár-élelmiszeripari ágazatra gyakorolt Covid-19-hatásokat az Agrár-Vállalkozási Hitelgarancia Alapítvány nemteljesítő hitelek állományának alakulásán is vizsgáltuk a lineáris trendvizsgálat már ismertetett módszerével. Ebben az esetben a teljes idősorra, a Covid-19-et megelőző idősorra és a Covid-19 indulása óta eltelt időszakokra vettük fel a lineáris trendegyenleteket. Az eredményeket az 5. ábra szemlélteti. A Covid-19 indulása óta eltelt időszak csökkenési meredeksége (a lineáris trendegyenlet együtthatója, koefficiense) nagyobb, mint a Covid-19 előtti időszak és a teljes időszak egyenleteihez tartozó együttható. A negatív értékek miatt ez nagyobb csökkenést fejez ki. Mindez azt mutatja, hogy nemhogy nem nőtt, hanem a Covid-19 indulása óta eltelt időszakban tovább csökkent az agrárágazat nemteljesítő hiteleinek aránya.

Hazánkban a mezőgazdasági ágazatnak – a kezdeti ingadozásokat követően – a pandémia alatt is rendelkezésre álló biztos fogyasztói kereslet, valamint a folyamatos, leállás nélküli újratermelési tevékenység fenntartja a stabil gazdálkodás feltételeit és ezzel összefüggésben a külső finanszírozás feltételei is fenntarthatóak maradtak. Az MNB Hitelezési felmérés 2021 májusában közzétett anyagához kapcsolódóan a finanszírozó bankok körére kiterjedő hitelezési vizsgálatban az egyes ágazati portfóliók minőségének változásában más ágazatok ingadozásával szemben az agrárágazat hitelállományának minősége nem romlott, hanem javult a pandémia időszaka alatt. A portfóliók minőségének változását a 6. ábra szemlélteti.

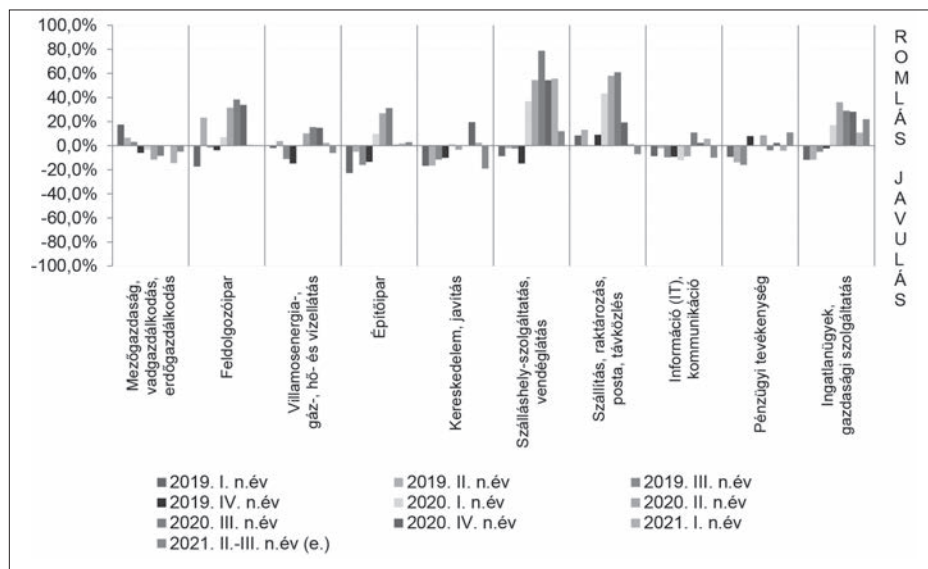
Magyarországon a Covid-19 okozta helyzet stabilizálását követő élénkítési program következtében a gazdaság erősödésével párhuzamosan fokozatosan csökken a meghirdetett moratóriumban lévő vállalati hitelállomány. Míg 2020 júniusában a vállalati hitelállomány 48 százaléka volt moratóriumban, addig év végére 29

5. ábra
A mezőgazdasági ágazati nemteljesítő hiteleinek trendvizsgálata Magyarországon 2016. IV. – 2021. I. negyedév között és azon belül a Covid-19 indulása óta eltelt időszakban
(Trend analysis of agricultural sector default loans in Hungary for the period 2016Q4-2021Q1 and since the launch of COVID-19)

Forrás: saját számítás az AVHGA nemteljesítő hitelek adatbázisa alapján

6. ábra
A magyar mezőgazdaság és a többi ágazat minősítésének változása a Covid-19 alatt
(Portfolio rating changes for Hungarian agriculture and other sectors during COVID-19)

Forrás: MNB, 2021c (Hitelezési felmérés, 35. ábra)

százalékra csökkent az arányuk. A moratóriumból kilépőket a kedvező kamatozású hitelprogramokkal történő refinanszírozás lehetősége is motiválhatta (MNB, 2021a). A tíz legnagyobb ágazat moratóriumban levő hitelállományát, illetve 2020. évi csökkenését mutatja a 7. ábra. A stabil agrár-gazdasági eredményeknek köszönhetően az egyes ágazatok tekintetében jól látható a mezőgazdaság moratóriumban lévő hitelállományának csökkenése. A moratórium a piaci viszonyok szűkítése mellett egyben növekvő államháztartási feladatot is jelent, ezért az MNB azt javasolja, hogy a programban jelenleg részt vevő adósok többsége újból kezdje meg hitelei törlesztését, és a program hosszabbításával csak azok éljenek, akik a moratórium nyújtotta védőhálóra valóban rászorulnak (MNB, 2021a). Ez az ajánlás egybeesik az EU Bizottság ajánlásával.

Az előzőekben a szerzők a Covid–19-járvány pénzügyi hatásait vizsgálták. A trendelemzések kedvező eredménye mellett, annak piaci igazolása céljából a szerzők megvizsgálták a Covid–19-nek az ágazatok – és azon belül az agrárágazat – piaci hely-

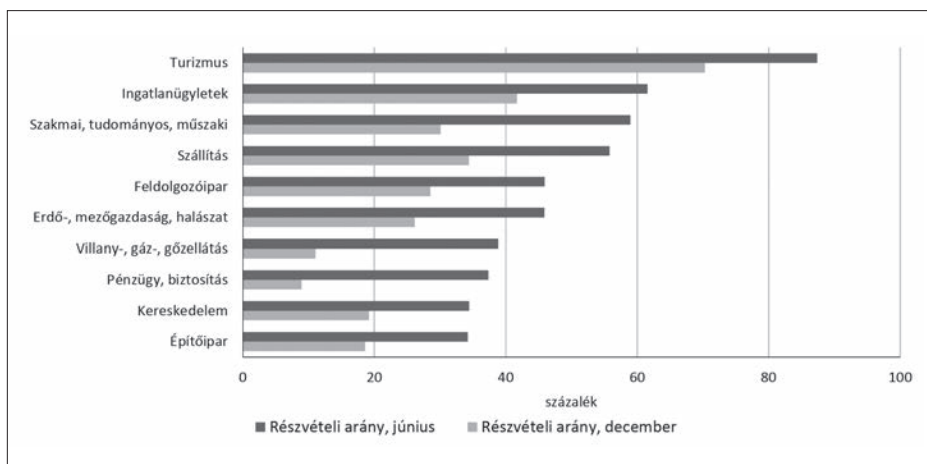
zetére gyakorolt hatását, amelynek eredményeit a következő fejezet tartalmazza.

A Covid–19 hatása a világereskedelemre és az agrárágazat kereskedelmére

A Covid–19 okozta világjárvány az átlottottság javuló eredményei ellenére még nem ért véget. A humánegészségügyi válság hatására az élelmiszer-ellátásban megnőtt a hosszú ellátási láncok és a munkaerő-igényes feldolgozási területek működési kockázata, valamint az egyes fogyasztási szektorok leállása (iskolai és egyéb közösségi fogyasztások, vendéglátás, turizmus) miatt visszaesés, majd változás zajlott le a felhasználás struktúrájában. A pandémia berobbanásának sokkhatása az agrárkereskedelemben is hullámvölgyet eredményezett, de ez tartósan nem befolyásolta a mezőgazdasági termékek kereskedelmének összességét. A napi élelmezési szükséglet miatt a mezőgazdaság fenntartása stratégiai feladat. Ez a létfontosságú fogyasztási szükséglet az, amely a Covid–19 miatt jelentkező kereskedelmi zavarok ellenére megalapozza

7. ábra

A mezőgazdasági ágazat hitelmoratóriumban levő állományának csökkenése 2020-ban
(Reduction of the agricultural sector's credit moratorium stock in 2020)

a mezőgazdasági újratermelést. Ha az UN UNCTAD, Global Trade 2021 májusában megjelent Q1 jelentését vizsgáljuk, a világkereskedelem összességét tekintve pozitív változást látunk. Az árukereskedelem meghaladja a világjárvány előtti szintet, és a Covid-19-járvány elhárításához kapcsolódó ágazatok kereskedelme továbbra is erős. A szolgáltatások kereskedelme azonban még elmarad a járvány előtti állapothoz képest. A globális kereskedelem várhatóan 2021 második negyedévében is tovább fog erősödni (Global Trade, 2021). Az elmúlt egy évben azonban sok minden történt, amíg ez a pozitív kép kialakulhatott.

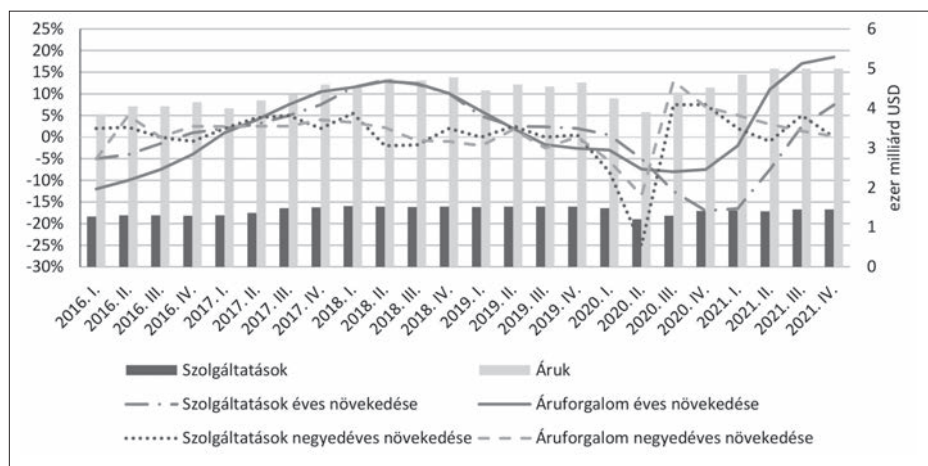
A koronavírus meglepte a világot. A pandémia távol-keleti indulását követően a világban – az EU-ban és az USA-ban is – csak a saját területeken beinduló pandémiát követően, a távol-keleti induláshoz képest hónapokkal később születtek az első hivatalos reakciók és ajánlások (European Council, 2020). A 2008-as pénzügyi válsághoz képest, amely jelentős mértékben endogén okoknak volt köszönhető, a Covid-19 exogén eredetű, amely a politika és gazdaság szereplőivel együtt

a közgazdász szakma képviselőit éppen olyan felkészületlenül érte, mint az előző, 2008-as válság (Kocsiszky, 2020). A kétsédelem, az eltérő politikák és válaszok is hozzájárultak a pandémia világméretűvé válásához. A megindult kilábalás is nagy különbségeket mutat. A recesszió mélysége, illetve a helyreállítás sebessége jelentősen eltérhet az egyes államok között. Nemcsak a járvány lefolyásában és az intézkedések szigorúságában fennálló differenciák miatt, hanem a gazdasági struktúrákban és az állami politikákban fennálló különbségek hatására is (Halmai, 2021).

A 2020 júniusában közzétett Global Trade globális kereskedelmi jelentés a második negyedére vonatkozóan még a kereskedelmi szerződéses 27%-os meredek csökkenését mutatta, amely meghaladta a 2008-as globális válság során tapasztaltat. Az októberi jelentés azonban már a teljes áruforgalom világszintű „visszapattanását” hozta, és ez a látványos forgalomugrás az éves forgalom stabilizálódását is eredményezte. Erre épült rá a 2021. évi első negyedév további javuló tendenciája. Ezeket a mozgásokat a 8. ábra szemlélteti.

8. ábra

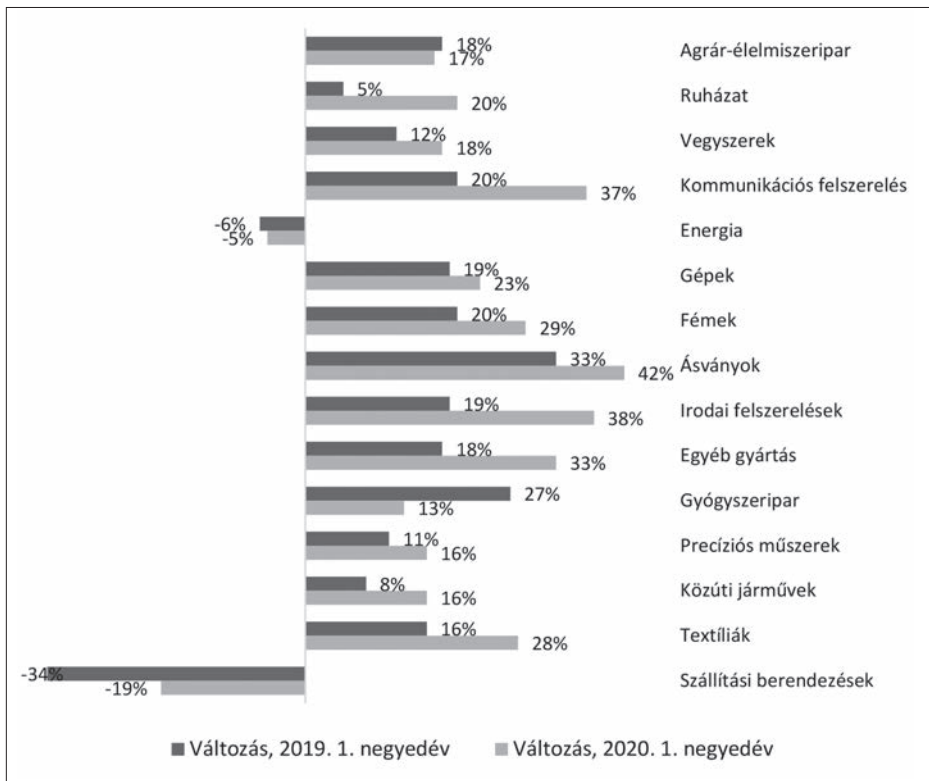
A globális kereskedelem változása a Covid-19 hatására (Changes in global trade due to COVID-19)

Forrás: UN UNCTAD Global Trade, 2021

9. ábra

Példák a világkereskedelem szektorok szerinti ingadozására
(Examples of fluctuations in world trade by sector)

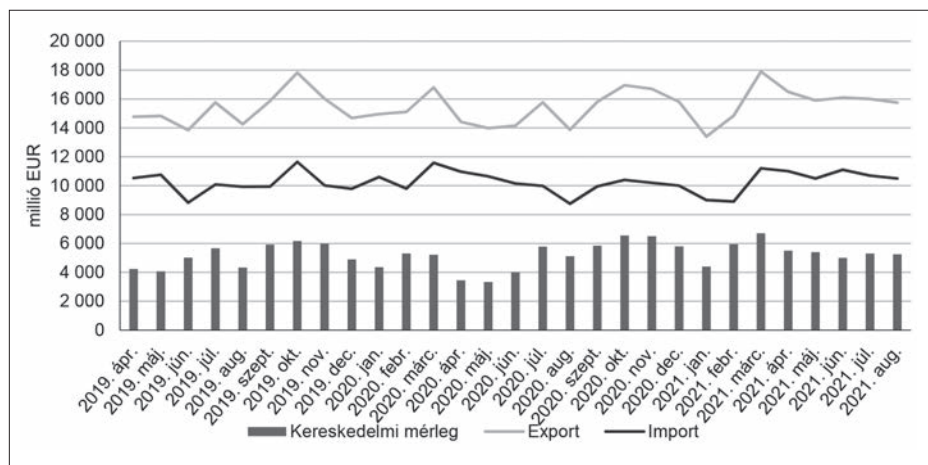
Forrás: UN UNCTAD Global Trade, 2021

A kereskedelem látványos visszapattanására magyarázatot ad a víruselhárítással összefüggő technológiák és eszközök forgalmának robbanásszerű kereskedelmi növekedése és a járvány 2020. nyári visszaesése, valamint egyes ágazatok stabilizálódása is. Már a 2020. évi jelentésben találkozunk a mezőgazdasági ágazat speciális helyzetével, mivel az agrárkereskedelem csak a szokásos évszakokhoz kapcsolódó szezonális (téli) csökkenést mutatott. A 2021. évi adatok tovább erősítik az agrárium már 2020-ban is látható stabilitását. A 9. ábra a mezőgazdasági áruforgalom stabil növekedését szemlélteti az energia és a szállítási berendezések halmozódó visszaesésével szemben.

A WTO 2020-as világkereskedelmi statisztikája is kitér az áruk és szolgáltatások kereskedelmében a legújabb tendenciák részletes elemzésére, ami további útmutatást nyújthat számunkra az agrár-élelmiszeripari ágazat rugalmasságával kapcsolatban. A WTO-jelentés 36. oldala szerint az agrár-élelmiszeripari export 7%-os éves növekedési ütemet mutat a mezőgazdasági termékek kereskedelmében az elmúlt 20 évben (WTO, 2020). Az agrárkereskedelem dinamikus fejlődésével összhangban vannak a FAO megállapításai is. A FAO szerint a globális mezőgazdasági és élelmiszer-kereskedelem 1995 óta több mint kétszeresére nőtt, amelyben a globális mezőgazdasági és élelmiszer-értékláncok (*global value chains, GVC*) nö-

10. ábra

**Az EU27 agrárkereskedelmének alakulása, 2019–2021
(EU27 agri-food trade trends 2019–2021)**

Forrás: European Commission, 2021

vekedése jelentős szerepet játszott. A FAO 2020-as jelentése szerint a Covid-19 tovább lassítja az értékláncok növekedési ütemét, amelyet először a 2008-as pénzügyi válság és az ebből következő gazdasági lassulás akasztott meg (FAO, 2020). A FAO felsorolja az agrár-élelmiszeripari kereskedelem és a piacok fejlődésének különböző trendjeit és mozgatórugóit is, amelyek magukba foglalják a technológiai haladást, az urbanizációt, a népesség és a jövedelem növekedését, az alacsonyabb szállítási költségeket és az átlagos importvámok csökkenését.

Az agrár-élelmiszer forgalom világszerte kereskedelemben tapasztalt stabilitását igazolják az EU erre vonatkozó legfrissebb adatai is. A 2021 novemberében közzétett monitoringadatok alapján a 10. ábra negyedéves bontásban 2019 áprilisától, tehát a Covid-19 indulását megelőző időponttól szemlélteti a forgalom alakulását. Az EU Bizottság ez alapján megállapítja, hogy a folyamatos Covid-19-válság ellenére az EU27 mezőgazdasági és élelmiszer-kereskedelme továbbra is erős maradt, fenntartotta növekedését és vezető szerepét a világban (European Commission, 2021).

A koronavírus gazdasági hatásai Magyarországon is különbözőképpen érintették az egyes mezőgazdasági szakágazatokat és vállalkozásokat. A turizmus és a vendéglátás leállása külföldön és itthon a hotelek, éttermek és kávézók (HORECA-szektor) átmeneti leállítását eredményezte, amely azokat az agrárbeszállítókat hozta nehéz helyzetbe, akik zömmel magas minőségű vagy különleges terméket termelő kis- és közepes, illetve családi vállalkozásként ennek a szektornak az ellátására specializálódtak (Vörös-Illés és Lámfalusi, 2021). A korlátozások miatt a koronavírus hatással volt az élelmiszer-vásárlási szokásokra és ellátási csatornákra is. A korlátozások, az otthoni munkavégzés és a digitális oktatás miatt a kiskereskedelem és az online ellátás növekedett. A Covid-19 kistermelőkre való heterogén hatását erősíti meg Benedek et al. (2020). Kiemelik, hogy a kiskereskedők értékesítési csatornáin közül az online és a nagyon személyes (a vásárló vagy a termelő otthonában történő) értékesítés működött hatékonyan. A tömegtermékeket termelő és exportban is érdekelt, főként közepes és nagygazdaságokra kevésbé hatott a válság,

mivel az alapvető élelmiszerek iránti kereslet rugalmatlan és stabil. A koronavírus gazdasági hatásai ellenére a magyar agrár-export és -egyenleg 2020-ban, valamint 2021-ben tovább növekedett, ami stabilitást adott a mezőgazdasági termelőknek és az élelmiszeripari vállalkozásoknak. Érdeemes kiemelni, hogy 2021. január–júliusban az agrár-export 8,0, az agrár-egyenleg 16,9 százalékkal növekedett, ami jól jelzi az élelmiszer-termelés stabilitását és az élénk külpiaci keresletet is.

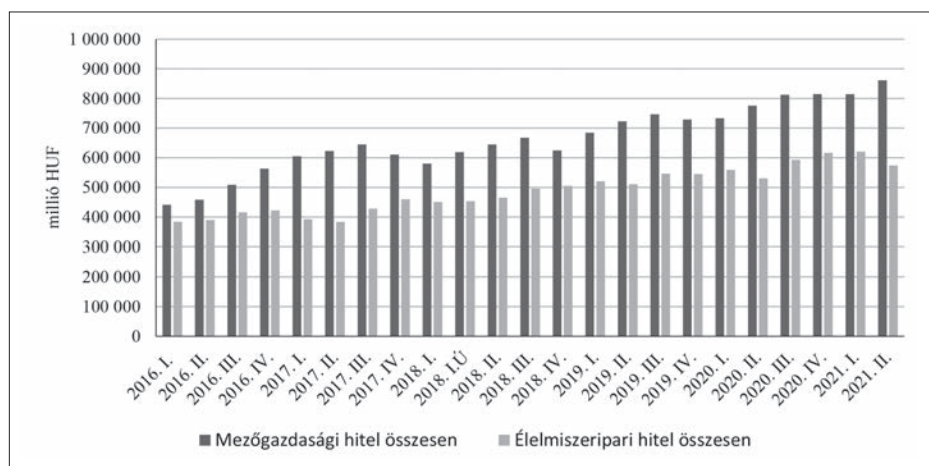
A KSH 2021-ben kiadott 2020-as mezőgazdasági helyzetképe alapján a koronavírus okozta járvány a mezőgazdaság természetes kibocsátására nem volt számottevő közvetlen hatással. Arra elsősorban az év eleji aszály, valamint fagykár, illetve a különböző állatbetegségek (madárinfluenza, sertéspestis) hatottak. Ezt nagyon fontos kiemelni, hiszen a humánegészségügyi pandémia érthető módon elhomályosítja az évek óta létező állategészségügyi problémákat, amelyek összességében most is jelentősen befolyásolták a kereskedelmi folyamatokat, a humánegészségügyi korlá-

tozások mellett. Ezek együttes hatására értékesítési nehézségek jelentkeztek, elsősorban a nemzetközi kereskedelmi akadályok miatt az állati termékek iránti kereslet visszaesett. A mezőgazdaság a nemzetgazdaság bruttó hozzáadott értékéből 4,0%-kal, a beruházásokból 4,3%-kal, a foglalkoztatásból 4,6%-kal részesedett 2020-ban. A Covid-19 hatására szükségszerűen bevezetett korlátozások (általában) a GDP-re negatívan hatottak. Magyarországon a GDP 2020-ban 4,7%-os volumencsökkenést volt kénytelen elszenvedni a pandémia miatt. A csökkenést elsősorban a szolgáltatások – korlátozásokkal összefüggő – alacsonyabb teljesítménye okozta, de a nemzetgazdaság többi területe, így a mezőgazdaság is (0,3%-kal) „hozzájárult” ehhez.

A Covid-19 hatásai hazánkban is központi beavatkozásokat tettek szükségessé. A gazdaság finanszírozásához kapcsolódóan a hitelezési moratórium és az új központi gazdaságélénkítő források érintik a magyar mezőgazdaságot is. Magyarországon alacsony a mezőgazdasági vállalkozások csődrátája, és a fizetési moratórium alól ki-

II. ábra

Az agrárgazdaság hitelállományának változása ágazatok szerint, 2016. I. – 2021. II. negyedév
(Change in the stock of loans on the agricultural economy by sectors, I. 2016–II. 2021)

Forrás: Agrárminisztérium, 2021

lépők magas száma jellemzi az ágazatot. Az új központi források tekintetében az MNB 2020 áprilisában indította el a Növekedési hitelprogram (NHP) újabb konstrukcióját a hazai kkv-k forráshoz jutásának elősegítése érdekében. Az Agrárminisztérium 2020 áprilisában kamat- és költségmentessé tette az Agrár Széchenyi Kártya folyószámlahitelt, a termelők számára megemelte a hitelgarancia díjához nyújtott költségvetési támogatást, valamint 25 milliárd forintos keretösszegű válságkezelő támogatási programot indított a koronavírus negatív hatásainak ellensúlyozására. Mindezek hatására a mezőgazdaságban is folytatódik a banki külső hitelezés dinamikájának fejlődési tendenciája. A 11. ábra ezt a tendenciát szemlélteti az Agrárminisztérium adatbázisa alapján.

Az agrár-élelmiszeripar esetében 2021 II. negyedévében is fennmaradt az új beruházási hitelek arányának kedvező tendenciája, amely az ágazat hosszú távú finanszírozhatóságának visszaigazolása a bankrendszer részéről (12. ábra), és ez jó jel a szükséges fejlesztésekhez kapcsolódóan. Ez azért is fontos, mert a jövőre nézve mindenképpen szükséges a magasabb hoz-

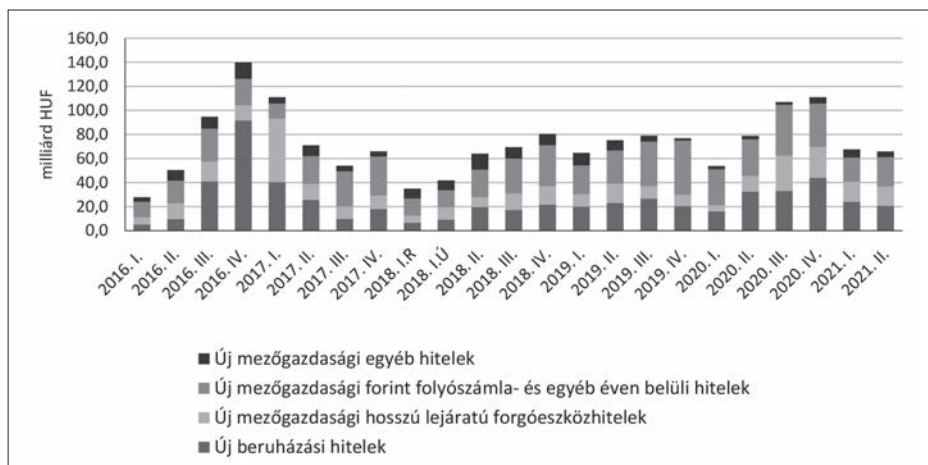
záadott értékű termékek bel- és külpiazi kínálatát bővíteni (Mizik, 2021). A fejlesztés, a hatékonyság, a versenyképesség és a foglalkoztatás kérdései ugyanakkor nem új keletű gondolatok a magyar mezőgazdaságban (Údovecz, 2014). A versenyképesség akkor javítható, ha élünk az innovációkban rejlő lehetőségekkel, az új technológiák adta előnyökkel, a tudomány eredményeinek adaptálásával (Kapronczai et al., 2021). Ezek szükségességére a Covid-19 is rámutatott.

KÖVETKEZTETÉSEK

A Covid-19 az emberi életre jelent veszélyt, így az élet védelmének elsődleges célja a járvány leküzdése. Ugyanakkor az életszínvonal megőrzése, a szociális válság elkerülése és az alapvető szükségletek biztosítása érdekében fontos a gazdaság stabil működésének megőrzése is. A mezőgazdaság szerepe pedig a pandémia időszakában is kiemelkedő, mivel a lakosság élelmezésében központi szerepet játszik.

A kutatás során a szerzők a Covid-19-világjárvány hatását vizsgálták a mezőgazdasági ágazatban a nemteljesítő hitelek

12. ábra
A mezőgazdaság új hiteleinek hitelcél szerinti megosztása, 2016. I. – 2021. II. negyedév
(Breakdown of new loans to agriculture by credit purpose, I. 2016–II. 2021)

Forrás: Agrárminisztérium, 2021

alakulására az EU-ban és hazánkban. Az analitikus trendvizsgálat eredményei kimutatták, hogy a Covid–19 időarányos hatásai nem zavarták meg az NPL alakulásának évek óta tartó kedvező tendenciáját. A mezőgazdasági ágazat alkalmazkodott a válság keresleti oldalát érintő hatásaihoz. Az élelmiszer-vásárlási, fogyasztási szokások változása erősítette a kiskereskedelem és a rövid ellátási láncok szerepét, teret nyert az agrár-élelmiszeripari termékek online forgalmazása is. A nemzetközi kereskedelem rövid időn belül helyreállt, ami keresleti oldalról kedvezően érintette az exportorientált magyar mezőgazdaságot.

Az alacsony NPL-ráta az EU-ban és hazánkban jó előjel a gazdaság külső banki finanszírozhatóságának szempontjából. A magyar mezőgazdaság stabilitását tükrözi, hogy csökken a moratóriumban lévő hitelállomány, és a banki külső finanszírozhatósága is stabil maradt a válság alatt. A Covid–19 rámutatott az alkalmazkodási képesség, a hatékonyság és versenyképesség fontosságára, így mind a vidék, mind a mezőgazdaság tekintetében folytatni kell a versenyképességi fordulat elérésére tett erőfeszítéseket. A kutatás eredményei a piacok érzékenységére is rámutatnak, ezért a Covid–19-hatások vizsgálatának folytatását javasolják a szerzők.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- Agrárminisztérium (2021). *Agrárgazdasági hitelezési adatok*. Letöltve 2021. szeptember 1. <https://agrarstatisztika.kormany.hu/agrargazdasag-hitelei2>
- Benedek, Zs., Balogh, P. G., Baráth, L., Fertő, I., Lajos, V., Orbán, É., Szabó, G. G. és Nemes, G. (2020). Kistermelői sikerek a COVID-19 járvány első hullámában: a személyesség szerepe az értékesítésben. *Statistikai Szemle*, 98(12), 1398–1415. <https://doi.org/10.20311/stat2020.12.hu1398>
- European Central Bank (2021). *ECB publishes supervisory banking statistics for the first quarter of 2021*. Letöltve 2021. szeptember 1. <https://www.bankingsupervision.europa.eu/press/pr/date/2021/html/ssm.pr210708~931b566c41.en.html>
- European Commission (2017). *Communication to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on Completing the Banking Union*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52017DC0592>
- European Commission (2018). *Commission measures to address the risks related to NPLs*. https://ec.europa.eu/info/publications/180314-proposal-non-performing-loans_en
- European Commission (2019). *Fourth progress report on the reduction of non-performing loans (NPLs) and further risk reduction in the Banking Union*. https://ec.europa.eu/info/publications/190612-non-performing-loans-progress-report_en
- European Commission (2020a). *COVID-19: Commission presents guidelines for border measures to protect health and keep goods and essential services available*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_468
- European Commission (2020b). *Questions and Answers: Tackling non-performing loans to enable banks to support EU households and businesses*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_20_2376
- European Commission (2021). *Monitoring EU agri-food trade: developments January-April 2021*. Letöltve 2021. szeptember 1. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/food-farming-fisheries/trade/documents/monitoring-agri-food-trade_apr2021_en.pdf
- European Council (2017). *Council conclusions on Action plan to tackle non-performing loans in Europe*. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/07/11/conclusions-non-performing-loans/>

- European Council (2020). *Increased support for EU farmers affected by the COVID-19 crisis: Council adopts exceptional measures*. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/06/24/increased-support-for-eu-farmers-affected-by-the-covid-19-crisis-council-adopts-exceptional-measures/>
- FAO (2020). *The state of agricultural commodity markets*. Rome, 2020. Letöltve 2021. szeptember 1. <http://www.fao.org/publications/soco/en/>
- Halmi, P. (2021). Konvergencia versus divergencia? Kríziskezelés és kilábalás az európai unióban. *Külgazdaság*, 65(1–2), 45–48. <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.45>
- Kapronczai, I., Szűcs, I., Goda, P., Potori, N. és Bedő, Z. (2021). Stratégiai elemek az agrárgazdaságban I. – Fókuszban a hatékonyság és a versenyképesség. *Agro Napló*, 25(5), 16–20.
- Kerékyártó Gy-né., L., Balogh, I., Sugár, A. és Szarvas, B. (2017). *Statistikai módszerek és alkalmazásuk a gazdasági és társadalmi elemzésekben*. Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789630598996>
- Kocziszky, Gy. (2020). Megújulás vagy amnézia? Mit tanulhat a közgazdaságtudomány és a gazdaságpolitika a pandémia által előidézett globális gazdasági válságból? *Erdélyi Társadalom*, 18(2), 9–18. <https://www.erdelyitarsadalom.ro/files/et37/et-bbu-37-01.pdf>
- KSH (2020a). *Mezőgazdaság teljesítménye 2020*. Letöltve 2021. szeptember 1. <https://www.ksh.hu/mezogazdasag>
- KSH (2021). *Helyzetkép a mezőgazdaságról*. Letöltve 2021. szeptember 1. <https://www.ksh.hu/mezogazdasag>
- Mizik, T. (2021). A magyar élelmiszer-gazdaság „válságteljesítménye”. *Gazdálkodás*, 65(3), 209–223. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.312083>
- MNB (2021a). *Pénzügyi Stabilitási Jelentés*. Magyar Nemzeti Bank, 2021. június.
- MNB (2021b). *Hitelezési folyamatok*. Magyar Nemzeti Bank, 2021. március.
- MNB (2021c). *Hitelezési felmérés*. Magyar Nemzeti Bank, 2021. május.
- Udovecz, G. (2014). Gondolatok a „Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban” című vitacikkhez. *Gazdálkodás*, 58(5), 481–487.
- UN UNCTAD Global Trade (2021). *World trade rebounds to record high in Q1 2021*. Letöltve 2021. szeptember 1. https://unctad.org/system/files/official-document/ditcinf2021d2_en.pdf
- Vörös-Ilés, I. és Lámfalusi, I. (2021). Az élelmiszer-termelés pénzügyi eredményei a Covid-19-pandémia első évében. *Gazdálkodás*, 65(5), 397–412. https://doi.org/10.53079/GAZDALKODAS.65.5.t.pp_397-412
- WTO (2020). *World Trade Statistical Review, 2020*. Letöltve 2021. szeptember 1. https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2020_e/wts20_toc_e.htm

Kelet-közép-európai növénytermesztő gazdaságok hatékonyságvizsgálata

LAKATOS VILMOS – MAKAI SZABOLCS

Kulcsszavak: gazdasági teljesítmény, élőmunka-ráfordítás, eszközellátottság

JEL-kód: Q12, R11

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A visegrádi országok különböző gazdasági aspektusokban történő összehasonlítása sok évre nyúlik vissza. Tanulmányunkban egyes közép- és kelet-európai országok mezőgazdasági és ezen belül a szántóföldi termelés jellemzői kerültek vizsgálatunk körébe. A benchmarking jellegű vizsgálatok eredményei segítenek különböző rangsorok felállításában, ezáltal további lehetőségeket adnak ahhoz, hogy amennyiben egy ország adott területen fejlett, azt még tovább fejlessze, ezáltal a régióban vezető szerepet töltsön be. A vizsgálatok eredményei továbbá hozzájárulnak ahhoz is, hogy ha egy ország adott gazdasági mutatói esetlegesen átlagérték alattiak, akkor azok erősítésére, javítására helyezzenek nagyobb hangsúlyt.

A mezőgazdaság és ezen belül a szántóföldi növénytermesztés az elmúlt évtizedekben folyamatos technikai és technológiai fejlődésen ment keresztül, amely – természetesen más tényezőktől is függően – segítette az ágazat hatékonyságának növekedését. A termelési szerkezet, az emberi erőforrás, az eszközállomány, a tőkejavak mind-mind összefüggnek a kibocsátással, az eredménytermeléssel, amely összefüggéseket esetünkben leíró statisztikai módszerekkel igyekeztünk feltárni. Eredményeink a kilencéves idősoros adatok alapján rámutattak az emberi erőforrás, valamint az eszközellátottság különbségeire a növénytermesztő gazdaságoknál az országok között. Az elemzés során az eltérő output-input tényezők kombinációival a mezőgazdasági tevékenység hatékonyságát is értékelni tudtuk. Az eredményekre ugyanúgy hatással voltak az egyes országok rendszerváltást követő agrárgazdaságpolitikai intézkedései, mint az azt megelőző termelési tradíció és az elmúlt három évtized piacorientált viszonyai is. Vizsgálataink során megállapítottuk, hogy a nagyobb átlagos üzemi méretű cseh és szlovák gazdaságok teljesítmény- és hatékonyságmutatói a legtöbb esetben kedvezőbb értéket képviselnek a többi vizsgált országhoz képest. A lengyel és a román gazdaságok élőmunka-ráfordításának hatékonysága elmarad a többi országhoz képest, de ezen mutató alakulása mindegyik ország esetén növekvő tendenciájú. Az eszközellátottság gazdaságokra vetített értéke szintén növekszik minden vizsgált országban.

BEVEZETÉS

A mezőgazdasági vállalkozások jövedelmi helyzetét, eredményességét és hatékonyságát egyszerű vizsgálni a rendelkezésre álló módszertanok és korábbi tapasztalatok alapján, viszont egyúttal bonyolult feladat

is, hiszen az információk tömege áll rendelkezésre részben a pénzügyi-számviteli beszámolókból, részben az Eurostat, illetve az Európai Unió mezőgazdasági tesztüzemi rendszere által gyűjtött adatok által.

Tudott, hogy a számviteli beszámolók információinak is vannak felhasználható-

sági korlátai a gazdasági elemzések tekintetében, hiszen a törvény által elvárt adatok nem feltétlenül egyeznek a vállalkozások működése során ténylegesen hasznosított vagyoni értékkel, az eredmény és a realizált eredmény időben eltérhet. Leghitelesebb képet a pénzáramhoz kapcsolódó kimutatások, úgymint a működési cash flow, képesek nyújtani, viszont ennek szerepeltetése csak az éves és a konszolidált beszámolók készítése esetén kötelező a magyar jogszabály szerint, és hasonló a gyakorlat a legtöbb általunk vizsgált országban is. A mezőgazdasági termelés tekintetében nagy gyakorisággal előforduló családi, mikro- és kisvállalkozások esetén sem elvárt a cash flow kimutatás készítése, így az adatszolgáltatási jelleg miatt (pl. tesztüzemi rendszer) megnőhet a valószínűsége, hogy nem pontosak az ilyen típusú információk.

Örökzöld elemzési terület, hogy a kibocsátásra, a jövedelemre mely termelési tényezők hatnak a legnagyobb mértékben és ezek hogyan alakulnak akár időbelileg, akár különböző input- és outputszinteken. Jelenlegi viszonyok között az eredményesnek minősíthető tevékenység nem csupán a nyereség mértékében, hanem emellett a nyereség elérésének hatékonyságában is kifejezésre kell, hogy kerüljön. A ráfordítások indokolt felhasználása, a parciális hatékonyság optimális mértékének meghatározása kihívást jelent a kutatók számára, hiszen a sokváltozós termelési folyamatoknál egy-egy tényező megváltoztatása nem csak a kibocsátásra, hanem a többi változó termelésben betöltött szerepére is hat(hat), ezért az inputkombinációk sokasága vár elemzésre.

Az ilyen típusú modellvizsgálatokat célzerű előzetesen tényleges, mért és egyben reprezentatív adatokra vonatkozó elemzésekkel megalapozni, amelyekben a már végbement folyamatokról lehet információkat gyűjteni és összefüggéseket kimutatni.

A fenti elemzési szempontoknak megfelelően hat közép- és kelet-európai ország

mezőgazdasági és ezen belül a szántóföldi termelés jellemzői kerültek vizsgálataink körébe.

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Hatékonyság és teljesítmény

A hatékonyság az egész közgazdaságtan egyik legfontosabb mutatója (Samuelson és Nordhaus, 2016). Általános értelemben egy gazdaság akkor hatékony, ha a meglévő erőforrásai és technológiája mellett az elvárt optimális termék- és/vagy szolgáltatástömeget biztosítja a fogyasztóknak. A hatékonyság meghatározása viszonylag egyszerű, hiszen alapvetően két tényező – output és input – hányadosaként lehet kiszámítani.

A hatékonyságvizsgálatokkal foglalkozó tanulmányok szerzői (többek között Gale és Branch, 1987; Horváth, 1999; Kovács és Csité, 1999; Vízák et al., 2001; Nemessályi és Nemessályi, 2003; Lakatos és Vízák, 2004; Nábrádi, 2005; Anthony és Govindarajan, 2007; Szűcs és Farkasné Fekete, 2008; Nábrádi és Pető, 2008, 2009, Nábrádi et al., 2008; Nábrádi et al., 2009; Harangi-Rákos és Szabó, 2012; Kovács és Tóth, 2014; Nábrádi et al., 2007; Popp et al., 2019; Chikán, 2020; Pupos et al., 2020, 2021; Takácsné György, 2020; Takácsné György és Takács, 2016) az output- és az inputtényező tartalmát eltérő megközelítésekben határozzák meg, valamint különböző típusú hatékonyságműtatók számítására állítanak fel összefüggéseket.

Függően a vizsgált tevékenység jellegzetességeitől, más-más inputokat és outputokat lehet bevonnani a gazdasági folyamatok hatékonyságának meghatározásához. A különböző tevékenységek (termelés – szolgáltatás; ipar – mezőgazdaság – építőipar; kézimunka-igényes – automatizált stb.) összehasonlíthatósága miatt mind az inputok, mind az outputok pénzben törtéző meghatározása a jellemző a naturáliák

helyett, de még ebben az esetben is további feladatot jelent az árfolyamváltozások és az inflációs hatások kezelése.

Önmagában a hatékonyság is jól mutatja az adott tevékenységhez kapcsolódó teljesítményt, de azt, hogy milyen elvárás volt a kibocsátáshoz kapcsolódóan, inkább már az eredményesség (~„hatásosság”) segítségével fejezhető ki. Az előzőekben láthattuk, hogy a hatékonyság az outputok inputokhoz viszonyított aránya, ezzel szemben az eredményesség az adott tevékenység tényleges outputja és a tevékenység tervezett outputja közötti viszonyt jelenti (Anthony és Govindarajan, 2007; Takács, 2015). Nábrádi és Pető (2008) az eredményességet tovább részletezi, annak feltételeként az ökonómiai és a naturális hatékonyságot, a versenyképességet és a likviditást említik meg. A hatékonyság két kategóriáján (ökonómiai, naturális) belül négy mutatócsoportot is megkülönböztetnek (ellátottság; igényesség; termelékenység; eredményarányosság) az inputok és outputok lehetséges kombinációiként, ahol az eredményarányosság output-output, az igényesség pedig input-input (pl. tényleges és tervezett ráfordítás) mutatók hányadosaként számolható.

A hatékonyság és az eredményesség kifejezetten összehasonlítást szolgáló mutatók, amely alapján egy adott egység teljesítményét egy korábbi időszakhoz, más egységekhez, vállalkozásokhoz képest lehet értékelni. A szervezet érdeke, hogy mindkét mutató teljesítse az elvárásokat, amelyek által a szervezet képes elérni céljait, tehát hatékonynak tekinthető, ha jól végzi a tevékenységét, valamint eredményes, ha azzal a tevékenységgel a kívánt-tervezett terméket és szolgáltatást képes előállítani.

Az előzőek alapján látható, hogy a hatékonyság eltérő dimenzióit több kutató eltérő módon közelítette meg, de a cél azonos volt: keresni a tevékenység értékelésének lehető legjobb mutatóit, amely biztosítja a hiteles összehasonlíthatóságot.

A teljesítmények, az eredmények számbavételének szakirodalmi széles körű, s azok, akik a hatékonysági mutatók elemzését célul tűzték ki, már a kapcsolódó teljesítményeket is meghatározták.

Székely (2010) megfogalmazásában a vállalati eredmény a befektetett tőke érték-növekménye, amely a profitban ölt testet. Ebben a definícióban ötvöződik a tulajdonosi és a menedzseri szemlélet is, hiszen a tulajdonosok érdeke a befektetés értékének növekedése – amely nem feltétlenül egyenlő a profitnövekedéssel –, a menedzsernek érdeke a profit, amely a következő időszakban biztosítani képes a tevékenység versenyképes folytatását, tehát nem vonják ki a szervezetből és felhasználhatóvá válik a vállalkozás érdekében.

Kiss (2017) a kapcsolódó szakirodalmak alapján a tulajdonosi értékmaximalizálás indokai között megemlíti a megbízó-ügynök elméletet is, amely leginkább alátámasztja a tulajdonosi érdekeknek megfelelő értéknövelésre való törekvést, ha annak még pótlólagos költségei is felmerülnek.

A teljesítmény mérése, elemzése és összehasonlítása a versenyképesség meghatározása miatt is fontos feladat. Bayaraa et al. (2020) a teljesítmény definiálására és mérésére vonatkozó tanulmányukban a döntéshozatali egységekre (DMU) végeztek főkomponens- (PCA) és adatburok-elemzést (*Data Envelopment Analysis*, DEA), amelyek keretében a szervezetek relatív teljesítményét határozták meg. Az említett elemzési módszereket alkalmazta többek között Csapkés és Nagy (2017), Tóth (2017), valamint Nagy és Baráth (2015) szintén mezőgazdasági vonatkozású vizsgálataikban. Ezek a módszerek – alapvetően összehasonlítási céllal – jól szolgálják a teljesítmények mérését rögzített termelési-szolgáltatási tényezők esetén.

Mint minden tevékenység, így a mezőgazdasági termelés gazdasági elemzése során is nemcsak a műlra vonatkozó összehasonlításkor van jelentősége a hatékonysági

és az eredményességi számításoknak, hanem a tevékenység stabilitása, a versenyképesség folyamatos növelése érdekében a jövőre vonatkozó, ezáltal már valószínűségi tényezőkkel felruházott adatok-mutatók számításánál a tervezéshez kapcsolódóan is fontos feladat.

Az agrárgazdaság teljesítmény- és hatékonyságmérését összetettebbé teszi a termelési tényezők között megjelenő természeti erőforrások hatása, valamint a változatos méret és technikai inputellátottságban mutatkozó eltérések. Az egységes értelmezés érdekében az ENSZ Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezete (FAO) 2018-as kiadványa tartalmazza a hatékonyság különböző aspektusait, javaslatot tesz az inputok és outputok meghatározására és ezek alapján a hatékonyság és a termelékenység különböző mutatóinak levezetésére. A kiadvány logikusan és lehetőségek szerint egyszerűen mutatja be a termelési tényezők és a kibocsátások számításának menetét és szempontjait, törekszik a közhírtetésre, de véleményünk szerint a gyakorlati alkalmazhatósága nem feltétlenül biztosított egy közgazdasági ismeretekkel csak részben rendelkező gazdálkodó esetén. Ezen a területen nagy jelentőséggel bír az agrárgazdaságban sok országban jól működő szaktanácsadási szolgáltatás, amely az adatszolgáltatások által mind a gazdálkodókat, mind a gazdaságpolitikai döntéshozók munkáját segíti.

Mit foglaljon magában a hatékonysági mutatók számításának két főszereplője, az input és az output? Lehet-e, illetve kell-e azokat olyan egységes értelmezésbe kényszerítve meghatározni, hogy azok összehasonlíthatóvá váljanak eltérő alapon nyugvó mutatószámítások esetén is – gondolunk az országoként esetleg különböző számviteli kategóriák levezetésére? Véleményünk szerint szükséges és erre jó gyakorlat az Európai Unió statisztikai rendszere (Eurostat), amely részletes és az egységes értelmezést biztosító fogalmi

lehatárolások mellett kezeli az információkat (Eurostat Statistics Explained, 2020). Az agrárgazdaság területén a folyamatosan fejlesztett módszertan segítségével a tesztüzemi adatszolgáltatásokból nyert adatok teremtik meg az EU-tagállamok tekintetében a gazdálkodási tevékenység összehasonlíthatóságát és annak folytonosságát (FADN, 2021).

Hatékonysági és versenyképességi mutatók az agrárgazdaságban

Ha az előző fejezetben megemlítettük a kapcsolódó tanulmányok nagy számát, akkor ugyanez elmondható nem csak a teoretikus tartalmakra, hanem – köszönhetően az egyre összetettebb, kiterjedtebb, hitelesebb és egyben publikus adatbázisoknak – a gyakorlatias, statisztikai elemzéseket tartalmazó és ebből összefüggéseket feltáró publikációkra is. A következőkben a tanulmány témájába vágó, jelentős számú hazai és külföldi szakcikk általánosan használt hatékonysági-versenyképességi mutatókkal kapcsolatos megállapításait tekintjük át, a teljesség igénye nélkül.

Laczka (2014) a rendelkezésre álló agrárstatisztikai adatbázisok lefedettsége, a munkaerő-ráfordítás, foglalkoztatottság, a standard termelési érték (STÉ = *Standard Output* = SO) alapján jellemezte a hozzáférhető adatok körét. Alapvető problémája, hogy milyen mértékben szükséges bevonni a hiteles adatszolgáltatás érdekében a piaci szempontból egyenként nem jelentős, túlnyomórészt csak önellátásra termelő gazdaságokat. Mizik (2019) az üzemszerkezet sajátosságait vizsgálva a standard termelési érték, ennek megfelelően az üzemi méret alapján tett összehasonlításokat az uniós országok gazdaságai között. Pupos et al. (2020) a hatékonyságot befolyásoló tényezők és a versenyképesség kapcsolatának elemzése során több eltérő megközelítésben határozott meg termelékenységi-hatékonysági mutatókat, zömmel az élmunka termelékenysége és a foglalkoztatás mint

ráfördításinput alapján. 2021-es tanulmányukban (Pupos et al., 2021) az előző elméleti megközelítésekre alapozva új mutatók kidolgozásával egyfajta agrárspecifikus hatékonysági mutatószámrendszert állítottak fel, amely felhasználta Nábrádi et al. (2008) korábban már említett hatékonysági-eredményességi összefüggéseit. Takácsné és Takács a hatékonyságvizsgálataikat több tanulmányukban is összekapcsolták a gazdasági méret elemzésével. Takácsné önállóan, valamint szerzőtársakkal is meghatározta a gazdálkodás lehetséges méretének kialakulására ható főbb tényezőket, amelyek egyúttal a termelékenységgel-hatékonysággal és eredményességgel is szoros kapcsolatban vannak (Takácsné, 1994a, b, 2020; Takácsné és Konnerth, 1992; Takácsné és Takács, 2003, 2016).

Az Agrárgazdasági Kutató Intézet 2017-es tanulmányában (szerk. Kemény és Rác) a mezőgazdasági kisüzemek jellemzőit és fejlesztési lehetőségeit vizsgálva – felhasználva Kapronczai et al. (2014) elemzéseit – ismét a munkaerő és a méret hatékonyságát helyezik előtérbe, ennek megfelelően az éves munkaerőegységhez (ÉME) és a területi mérethez (hektár) viszonyítják a termelési érték és a számviteli eredménykategóriákat.

Törőné Dunai (2012) az agrártámogatások mezőgazdasági vállalkozásokra gyakorolt hatásának vizsgálata során alkalmazott jövedelmezőségi és hatékonysági számításokat, amelyek eredményeit a visegrádi négyekre is kiterjesztette. Ő az inputokat szélesebb körben használta fel, tehát nem csak a foglalkoztatást, hanem az eszközállományt is viszonyította a különböző outputmutatókhoz.

Dajnoki és Filep (2020) általánosságban elemezte a teljesítménymérés módszereit, kifejezetten a kvv-k gyakorlatában, amely az agrárgazdaságra is jellemző, hasonló méretkategóriába tartozó nagyszámú vállalkozás esetén jól alkalmazható. A teljesítményt alapvetően pénzügyi mutatókhoz

viszonyították, amely valóban jó összehasonlíthatóságot biztosít a sok esetben eltérő igénybevételt jelentő és tevékenységfüggő élőmunka-ráfördításhoz képest.

Farkasné Fekete et al. 2014-es tanulmányában a napi termelési folyamatokon túl az agrárgazdaság – de ebből a szempontból más ágazatokhoz is hasonlóan – hatékonyságát és versenyképességét a K+F tevékenység intenzitásában és a tudományos-műszaki innovációs folyamatokra épülve látta biztosítotttnak.

Mészáros és Szabó (2014) szintén a foglalkoztatás függvényében vizsgálták a mezőgazdasági hatékonyságot. Tanulmányukban az országos szinten leggyakrabban használt komplex hatékonysági mutatót, a teljes tényezőhatékonyságot (*Total Factor Productivity*, TFP) alkalmazták, amely az aggregált output (hozam) és az összesített input (ráfördítés) hányadosa.

Nehézséget – legtöbbször – az inputok lehető legpontosabb meghatározása okozta, például a földbérleti díjak valós összegének bizonytalansága. Az agrárgazdaság makroszintű versenyképességre vonatkozó számításainknál az ún. DRK (*Domestic Resource Cost*) mutatót alkalmazták, amely az exporttal szerzett egységnyi deviza belföldi erőforrásköltségeit fejezi ki.

Ren et al. (2019) a hatékonyságot a vállalati méret függvényében vizsgálta és következtetett a gazdasági folyamat fenntarthatóságára. Elemzésük során megállapították, hogy a gazdaság méretének növelése pozitív hatást gyakorol a mezőgazdasági termelők nettó nyereségére, valamint a gazdasági, műszaki és munkaerő-hatékonyságra is. Mindazonáltal a gazdaság mérete és az általános termelékenység, a teljes tényezőtermelékenység és az innovációs hatékonyság közötti összefüggések még mindig nem tisztázottak, ezért további kutatást igényelnek. A gazdaság méretének növekedése statisztikailag szignifikáns a hektáronkénti műtrágya és növényvédőszer felhasználásának csökkenésével, ami

egyértelmű előnyöket mutat a környezetvédelem szempontjából.

Klikocka et al. (2021) a családi, kis- és nagyüzemi kategóriákban határozott meg gazdasági modelleket a munkaerő szerkezete, a mezőgazdasági tevékenységből származó jövedelem és a minimálbér alapján. A különböző méretű modellek alapján megállapították, hogy a családi gazdaságok nagy számuk ellenére is csak csekély gazdasági jelentőséggel bírnak, ez az alacsonyabb termelési hatékonyságukból következik.

A hivatkozott források mindegyike közvetlenül vagy közvetve a hatékonyságvizsgálatok alapján állapított meg fejlődési tendenciákat, illetve fejlesztési lehetőségeket a mezőgazdasági vállalkozások számára. Ennek megfelelően célunk, hogy ezeket az ismereteket a korlátok szabta lehetőségeken belül érvényesítsük elemzésünk során, és igazoljuk a saját adatbázisunkból származó mutatókra, eredményekre.

ANYAG ÉS MÓDSZERTAN

Az adatok gyűjtése és feldolgozása a kitűzött vizsgálati célok függvényében alakul. Törekedve az új eredményekre, a hasznosítható információk kinyerésére és a vizsgálatok minél teljesebb körű elvégzésére, szükségesnek tartjuk több évre, több termelési jellemzőre kiterjedő, összetett adathalmaz feldolgozását. A kapott eredmények hitelességét további módszerekkel kell ellenőrizni és szavatolni a felhasználók részére.

Tanulmányunkban hat közép-európai, az 1990-es évek elején politikai-társadalmi és gazdasági rendszerváltozáson „átesett” ország 2011–2019-es évekre jellemző országos, növénytermesztési és azon belül a szántóföldi növénytermesztési adatai alapján határoztuk meg a szakirodalomokban említett hatékonysági mutatókat. Célunk egy összehasonlító elemzés elvégzése, amely során az évek és az eltérő ráfordítások alapján azonosságokat, különbségeket, tendenciákat tárunk fel a különböző haté-

konysági mutatók alakulásában, amelyeket összehasonlítunk a korábbi hasonló elemzést tartalmazó tanulmányokban foglalt megállapításokkal.

Az elemzéshez szükséges adatokat a Farm Accountancy Data Network nyilvános adatbázisából nyertük, ahol különböző szűrők érvényesítésével kiválasztottuk a következőket:

- az évek (2011–2019),
- az országok (Bulgária, Csehország, Magyarország, Lengyelország, Románia, Szlovákia),
- a tevékenység (szántóföldi növénytermesztés) és
- az Eurostatban és az FADN-ben nyilvánosan hozzáférhető, az elemzéshez szükséges gazdasági (termelési érték, ráfordítás, jövedelem, tőke, egyéb pénzügyi) mutatók (FADN Public Database (SO), 2021).

Az alapadatokat és a számított mutatókat az áttekinthetőség és elemezhetőség megkönnyítése érdekében diagramokon ábrázolva mutatjuk be. Az általános helyzetképet szemléltető adatsorok és a különböző hatékonysági mutatók az eredmények között kerülnek részletes bemutatásra. Összefüggés-vizsgálatra jelenlegi tanulmányunkban még nem került sor, hiszen mint látható lesz, a kibocsátási-termelési értékek, a különböző típusú jövedelmek mind az évek, mind pedig a gazdasági méretek függvényében nagyon heterogének és nagy szórással bírnak, viszont terveink szerint a jövőben a panelregresszió alkalmazásával kívánunk összefüggéseket találni az egyes termelési érték és jövedelmi mutatók változását magyarázó tényezők esetében.

A számítások és a mutatók elemzését megelőzően az elemzésbe bevont országok agrárgazdaságának vázlatos bemutatására kerül sor, ahol már olyan jellemzők is megfogalmazódnak, amelyek az adott ország mezőgazdasági tevékenységének hatékonyságára kifejezetten hatást gyakorolnak, akár hosszú távon is.

EREDMÉNYEK

Országjellemzők

Mivel tanulmányunkban hat kelet-közép-európai ország növénytermesztő gazdaságainak hatékonyságát kívánjuk elemezni a 2011–2019-es évekre vonatkozóan, azért a következőkben röviden bemutatjuk az egyes országok agrárgazdaságának általános jellemzőit. Mind a hat ország agrárgazdaságáról megállapítható, hogy az 1990-es évek elején bekövetkező rendszerváltozás rövidebb-hosszabb időtávon és eltérő mértékben előnytelenül hatott a mezőgazdasági termelési és elosztási fo-

lyamatokra, határozottan csökkent több termék előállítási volumene, csökkent a termékek exportja és ezáltal az ágazat jövedelemtermelő képessége. Szintén általános jellemző, hogy 5-10 évnek kellett eltelni ahhoz, hogy az előbbi kedvezőtlen hatások mérséklődjenek, bizonyos területeken megsűnjenek és a gazdasági sokkhatást követően újra normalizálódjon a mezőgazdaság szerepe, viszont az is közös jellemző, hogy a mezőgazdaság fejlődése mellett csökkent annak nemzetgazdasági jelentősége (Fenyves et al., 2019).

Az agrárgazdaság általános mutatóit az 1. és 2. táblázat tartalmazza országonként.

I. táblázat

A vizsgálatba vont országok jellemző adatai 2011–2020 és 2015–2020 között
(Characteristic data of the countries analysed, 2011-2020, 2015-2020)

	GDP, EUR/fő ^{a)}		Agrárium GDP-ből való részesedése, % ^{b)}		Mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, % ^{b)}	
	2011	2020	2015	2020	2015	2020
Bulgária	5 640	8 840	4,02	3,41	6,86	6,62
Csehország	15 740	20 120	2,21	1,93	2,93	2,66
Magyarország	10 250	14 010	3,79	3,45	4,90	4,72
Lengyelország	9 860	13 650	2,37	2,39	11,53	9,15
Románia	6 540	11 330	4,43	3,82	25,60	21,24
Szlovákia	13 240	16 860	2,62	2,18	3,18	2,79

Forrás: ^{a)} Eurostat, 2021a; ^{b)} Statista, 2021

2. táblázat

A vizsgálatba vont országok mezőgazdasági egységeire vonatkozó adatok
(Data on agricultural units in the countries analysed)

	Gazdaságok száma, db ^{a)}	MHT, ha/gazdaság ^{b)}	MHT<5 ha, % ^{a)}	4000 EUR < SO/gazdaság, % ^{a)}	35 év alatti gazdák aránya, % ^{b)}	60 év feletti gazdák aránya, % ^{b)}	Növénytermesztés aránya a mezőgazdaság kibocsátásából, % ^{b)}
Bulgária	202 720	22,0	82,6	75,3	7,4	36,4	75
Csehország	26 530	130,0	18,7	15,7	4,4	26,8	59
Magyarország	430 000	10,9	81,4	79,0	6,0	30,6	61
Lengyelország	1 410 700	10,2	54,3	48,0	10,2	11,7	48
Románia	3 422 030	3,7	91,8	84,6	3,1	44,3	77
Szlovákia	25 660	73,6	55,7	52,6	11,1	20,3	63

MHT: Mezőgazdaságilag hasznosított terület, SO: Standard Output= Standard termelési érték

Forrás: FADN (2020), Statistical Factsheets, ^{a)} 2016; ^{b)} 2019;

Bulgária

A visegrádi négyek mellett vizsgálatba bevont ország az elmúlt közel évszázadnyi történelmi folyamatok tekintetében hasonló sorsú Bulgária. Az 1. és 2. táblázat adatai alapján Bulgáriában a mezőgazdaság az aktív népesség közel 7%-át foglalkoztatja. A hasznos mezőgazdasági terület – hasonlóan Lengyelországhoz – az ország területének közel fele, 47%-a. A méltán világhírű és tradicionális zöldség- és gyümölcsstermesztés a mezőgazdasági termelési érték közel 10%-át tette ki 2019-ben (Ministry of Agriculture, Food and the Forestry, 2020).

A 2000-es évektől jelentős mértékben csökkent a gazdaságok száma (2005-ben 535 ezer, 2016-ban közel 203 ezer darab!), ezzel párhuzamosan a 2010-es 15,5 hektáros átlagos gazdaságméret 2019-re 22 hektárra növekedett (European Commission, 2019). A gazdaságszerkezeten belül a földhasználat vonatkozásában jelentős szélsőség figyelhető meg, hiszen a gazdaságok 1,5%-a hasznosítja a mezőgazdasági terület 82%-át és az üzemek 73%-a kevesebb mint 2 hektáron gazdálkodik, így az EU-n belül itt van a legnagyobb mértékű földtulajdonosi koncentráltóság. Ebből következik, hogy az uniós közvetlen agrártámogatások 80%-át a gazdák 6%-a kapja (Flanders Investment & Trade, 2017; Bachev, 2017). A gazdasághoz, gazdálkodáshoz való ragaszkodás a 65 éven felüli gazdák nagy arányában is megmutatkozik (2. táblázat).

Csehország

A cseh agrárgazdaságot – hasonlóan a szlovák mezőgazdasági termelési szerkezetéhez – a nagyobb méretű gazdaságok jellemzik, ami az átlagos üzemi méretből is kitűnik: ~130 ha/gazdaság (2. táblázat). A 2005–2016-os időszakban a gazdaságok száma 42 250-ről 26 530-ra csökkent, alapvetően ennek tulajdonítható a fajlagos átlagos méretnövekedés a gazdaságok területében. A vizsgált időszakban 110 ezer hek-

tárral csökkent a mezőgazdaságilag hasznosított terület (European Commission, 2019). A mezőgazdasági terület 76,5%-a természetes személyek, 13,8%-a jogi személyek, 5,5%-a önkormányzatok és régiók, valamint 4,2%-a állami tulajdon. A mezőgazdasági területeken ténylegesen gazdálkodók összetétele eltér a tulajdonosi struktúrától. A természetes személyek a mezőgazdasági földterület mintegy 30,6%-át kezelik, a fennmaradó 69,4%-át jogi személyek vállalkozásai művelik, tehát jelentős a természetes személyektől való földbérlet, amely a mezőgazdaságilag hasznosított terület több mint 74%-a (Ministry of Agriculture of the Czech Republic, 2018).

Magyarország

Az 1. és 2. táblázat összehasonlítást szolgáló adatai alapján a mezőgazdaság GDP-hez való hozzájárulása a vizsgált országok közül Romániát követően a második legnagyobb, ami egyértelműen jelzi a tevékenység jelentőségét a magyar nemzetgazdaság érték-előállításában. A két táblázat hazai vonatkozású mutatói szinte mindenhol köztetes értékek a többi országhoz képest, de ami kiemelhető, az az 5 hektár alatti méretű gazdaságok nagy aránya és ebből is következően a 4000 euró/gazdaság standard termelési értékkel bíró termelési egységek szintén nagyobb súlya. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya csak a nagyobb átlagos üzemi mérettel rendelkező Csehország és Szlovákia esetén kisebb, ami már a munkaerő hatékonyságára is utaló jelként minősíthető.

Magyarországon nemzetközi összevetésben is magas a mezőgazdasági, ezen belül különösen a szántóföldek aránya. Az ország területének 58%-a, 5,3 millió hektár áll művelés alatt. A magyar agrárgazdaságnak az exportban betöltött szerepe is jelentős, 2016-tól a nemzetgazdaság pozitív egyenlegének harmadát-felét biztosította (NAK, 2019). A magyar mezőgazdaság adja az Európai Unió napraforgó-termelésének

21,5%-át, a kukorica 11,5%-át, de az EU-n belül jelentős a repce-, baromfi- és búzatermelésünk is.

Lengyelország

Lengyelország mezőgazdasági területe 18,4 millió hektár, ebből 14,1 millió hektár a szántó és 4,1 millió hektár a gyep. A szántóterületből az elmúlt évtizedben átlagosan 9 millió hektáron gabonafélét, 1,2 millió hektáron burgonyát és 0,3 millió hektáron cukorrépat állítanak elő (FAO, 2020). Lengyelországban a 2000-es évek legelején még több mint hárommillió (FAO, 2012), jelenleg viszont már csak 1,4 millió mezőgazdasági üzem található. A rendszerváltás idején a legtöbb gazdaság magánkézben maradt, átlagos méretük – az egy hektár alatti parcellák nélkül – 7 hektár volt, ami a korábbiakhoz képest lecsökkent gazdaságszám miatt 10,2 hektárra növekedett.

A szántóföldi termelés hozamai általában alacsonyabbak, mint Nyugat-Európában, ami részben a természeti adottságoknak tulajdonítható, mivel a terméketlen és savas talajok a lengyelországi szántók 50-65 százalékát teszik ki, másrészt az éghajlati viszonyok sem optimálisak az intenzívebb mezőgazdasági termeléshez, és mindezeket kiegészítik a hagyományosan kisméretű gazdasági egységekből adódó alacsonyabb hatékonysággal jellemezhető termelési viszonyok (European Commission, 2019).

Az 1. és 2. táblázat adataiból kiemelendő az agrárgazdaságban foglalkoztatottak viszonylag magas aránya és a gazdálkodók kedvező korösszetétele, a többi országhoz képest alacsonyabb 65 év feletti és a magasabb 35 év alatti gazdák aránya.

Románia

A visegrádi négyek mellett elemzésbe vont második ország Románia. Az 1. és 2. táblázat adataiból láthatóan Románia szélsőségesebb értékekkel rendelkezik az agrárgazdaság mutatóit illetően: kifejezetten magas a mezőgazdaságban foglalkozta-

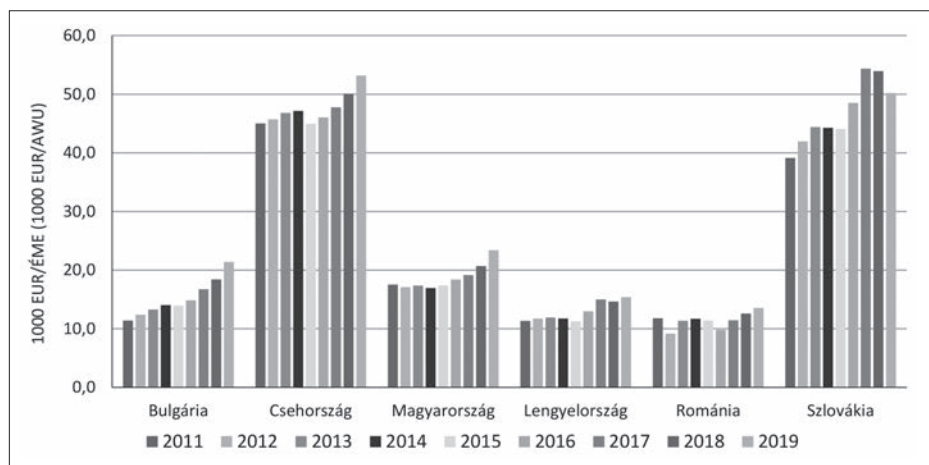
tottak aránya, EU-szinten a legmagasabb a gazdaságok száma, ebből következően legalacsonyabb a gazdaságok által használt földterület átlagos nagysága, ami az 5 hektár és a 4000 euró standard termelési érték alatti gazdaságok kifejezetten magas arányát eredményezi (Popescu, 2016). A vizsgált országok közül itt a legkedvezőtlenebb a gazdák korösszetétele, azaz legalacsonyabb a fiatal és a legmagasabb a 65 év feletti aránya. A mezőgazdaságon belül a növénytermelés adja a termelési érték közel 4/5-ét.

A gazdaságok száma 2005-ben még 4,2 millió fölött volt és onnan csökkent 2016-ra 3,4 millióra, ami az átlagos farmméret 3,4 hektárról közel 4 hektárra való növekedését eredményezte (European Commission, 2019). A jelentős mértékben elaprózódott parcellák nem biztosítják az intenzív termelés feltételeit, ennek is tulajdoníthatóan a gazdaságok standard termelési értéke EU-átlag alatti, a legtöbb farm 2000 euró/év alatt produkál és mintegy 2,8 millió azon gazdaságok száma, amelyek inkább csak önellátásra termelnek, és teljes mértékben hiányoznak a versenyképességet és hatékonyságot számukra biztosító feltételek (Konrad Adenauer Stiftung, 2015; Popescu et al., 2016).

Szlovákia

Szlovákia nemzetgazdasága az elmúlt két évtizedben kifejezetten kedvező teljesítményt produkált, aminek köszönhetően az egy főre jutó GDP a vizsgált államok tekintetében Csehország után a második legjobb, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma a 2. legalacsonyabb, hasonlóan a mezőgazdaság GDP-ből való részesedéséhez. Ez utóbbit nem lehet gazdasági fejlettséget jellemző mutatóként értékelni, de az ipar és különösen a szolgáltatás nagyobb hozzáadott értéket adó jellege mutatja, hogy inkább ezekre az ágazatokra támaszkodik a szlovák nemzetgazdaság. A gazdaságok átlagosan nagy mérete miatt a többi or-

I. ábra
Éves munkaerőegység-arányos termelési érték (termelői áron) alakulása 2011–2019 között
(Production value at producer price per annual work unit 2011–2019)

Forrás: Eurostat (2021b) alapján saját számítás

szághoz képest alacsonyabb mind az 5 ha, mind a 4000 euró STÉ alatti gazdaságok aránya, de ezen felül kedvezőbb a gazdák korösszetétele, amely tényezők további növekedési potenciált hordoznak magukban.

Szlovákia az egyedüli a vizsgálatba bevont országok közül, ahol az elmúlt évtizedben növekedett a gazdaságok száma: a 2010-es 24 460-ról 2016-ra 25 660-ra, emiatt az átlagos területük 79 hektárról 74 hektárra csökkent. A mezőgazdasági terület 2005 és 2016 között 1,9 millió hektár körüli szinten maradt. Az ültetvények területe 2005 és 2016 között 30%-kal csökkent (European Commission, 2019).

Teljesítmény- és hatékonyságelemzés

Tanulmányunk célkitűzése, hogy a 2011–2019-es időszakra vonatkozóan az elemzésbe vont hat ország szántóföldi növénytermesztő gazdaságaira vonatkozó statisztikai adatok alapján összehasonlítsuk a gazdaságok teljesítményét és eltérő vetítési alapokat felhasználva a tevékenység hatékonyságát.

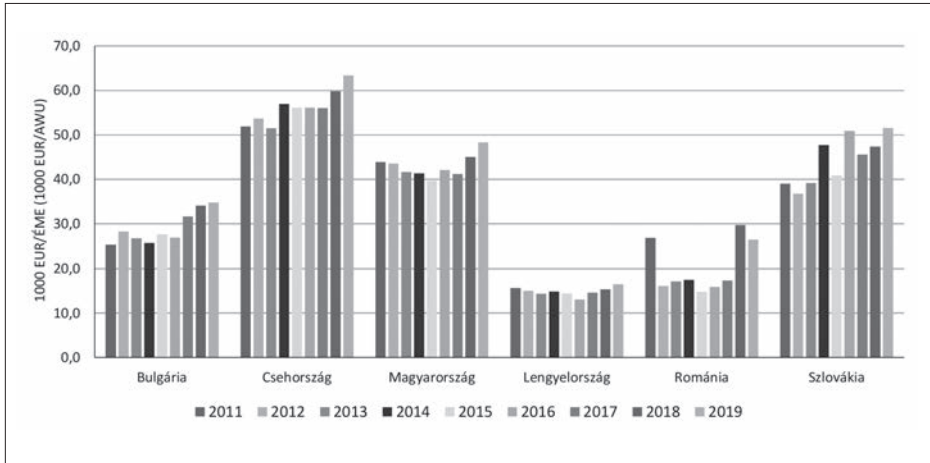
A legtöbb termelési hatékonyságot elemző

tanulmány az élőmunka-ráfordítások megterülését vizsgálja. Az 1. ábrán országonként a teljes mezőgazdasági ágazat termelői áron meghatározott kibocsátását viszonyítottuk a mezőgazdasági élőmunkához, azaz az éves munkaerőegységhez (ÉME = AWU).

Az élőmunka-ráfordítással arányos mezőgazdasági kibocsátás Románia esetén mutat kifejezetten hullámzó tendenciát, a többi vizsgált országban a 2010-es évek második felében dinamikus erősödik. Ennek háttérében a számláló és a nevező ellentétes irányú változása áll, azaz a termelési érték évről évre történő növekedése mellett a mezőgazdaság által igényelt munkaerő-ráfordítás csökkenése. Bizonyos években stagnálás és visszaesés következett be, amelynek oka inkább a kibocsátás csökkenésére, mintsem a munkaerő-felhasználás növekedésére vezethető vissza. A vizsgált országok közül Lengyelországban a legnagyobb mértékű a nem fizetett munkaerő aránya, ami leginkább a gazdálkodó családján belüli élőmunka-kapacitások kihasználását feltételezi. A 2. ábra az egyes országok növénytermesztésének az éves munkaerőegységre vonatkozó kibocsátását szemlélteti.

2. ábra

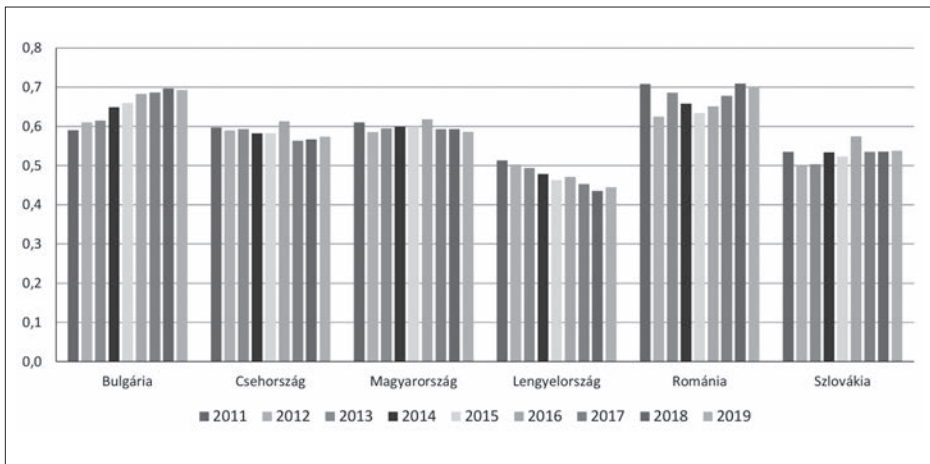
Éves munkaerőegység-arányos növénytermesztési termelési érték (termelői áron) alakulása 2011–2019 között
(Crop output at producer price per annual work unit 2011-2019)

Forrás: FADN (2021) alapján saját számítás

3. ábra

A növénytermesztés és a teljes mezőgazdaság kibocsátásának aránya 2011–2019 között
(Crop production as a share of total agricultural output, 2011-2019)

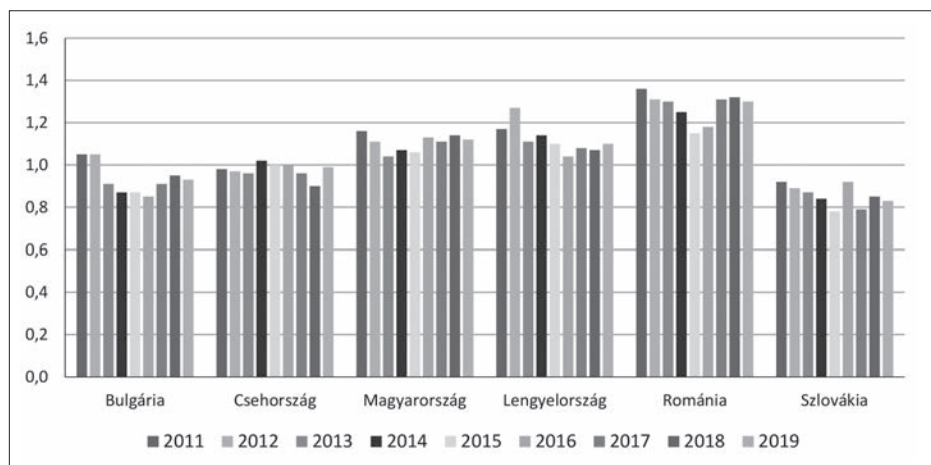
Forrás: Eurostat (2021b) alapján saját számítás

A 2. ábrán látható tendenciák 1. ábrával való hasonlósága azt jelzi, hogy a vizsgált országokban közel azonos változások történtek a teljes mezőgazdasági és azon belül a növénytermesztési kibocsátások esetén, azaz a növénytermesztés kibocsátása az egyes években arányaiban ugyan eltér

az összes mezőgazdasági kibocsátáson belül (3. ábra), de ezzel együtt a munkaerő-ráfordítás is hasonló módon változik. A külső környezeti feltételeknek való kitettség miatt kifejezetten a növénytermesztésnél fordulhat elő eltérés a befektetett élőmunka és a kibocsátás között, de

4. ábra

Teljes output és a teljes input aránya 2011–2019 között
(Total output per total input, 2011–2019)

Forrás: <https://agridata.ec.europa.eu>, 2021 alapján saját szerkesztés

ez a vizsgált időszakban a mezőgazdaság teljes kibocsátásához is viszonyítva nem volt érzékelhető.

A növénytermesztési kibocsátás termelői áron meghatározott értékének arányai Lengyelországban és Szlovákiában mutatnak alacsonyabb értéket az összes mezőgazdasági kibocsátáson belül, és meg kell említeni Bulgáriát, ahol a növénytermesztés kibocsátása határozott emelkedő tendenciát képvisel.

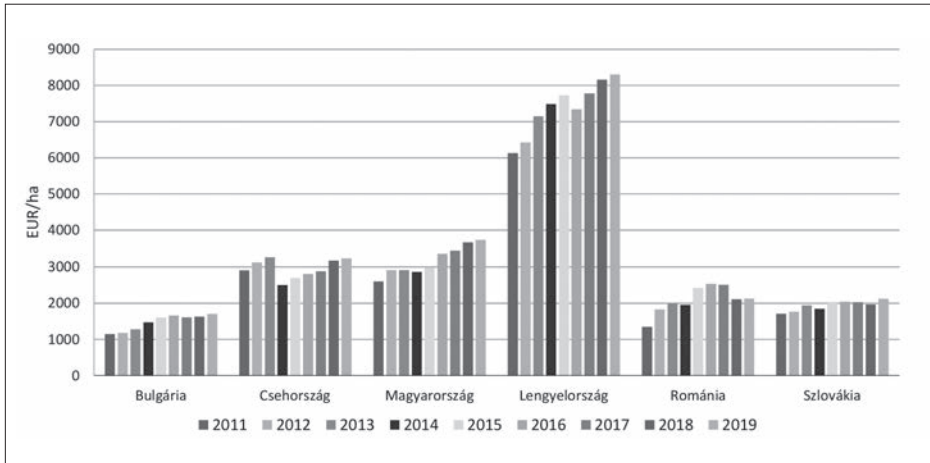
Vizsgálatainknál felhasználtuk az FADN-adatbázisban rendelkezésre álló összes output/összes input mutatót is. A teljes outputmutatóban a gazdaságok minden, a mezőgazdasági termékeken kívüli, például szolgáltatásként keletkező kibocsátása is szerepel. A teljes input a közvetlen és általános költségeket, az értékcsökkenést és minden egyéb, számviteli értelemben vett, az évben megjelenő költséget tartalmaz, akár a szűken értelmezett mezőgazdasági tevékenységeket meghaladókat is (*other gain activity*, OGA).

A 4. ábra aránymutatója pénzértékben (euró) összesített outputok és inputok hányadosaként mutatja az egyes országok

átlagos gazdaságainak kibocsátási hatékonyságát. A vizsgált kilenc éven belül két féldőre osztható a változás jellege: 2011–2014-es években Csehország kivételével csökkentek a hányadosok, azaz romlott a tendencia, ezt követően – a 2015–2019-es időszakban – viszont egyedül a cseh mutató nem növekedett összességében, Lengyelország esetén stagnált, a további három ország esetén, kifejezetten Romániában, javult az egy egységnyi ráfordításra jutó kibocsátás értéke. Ahogyan említettük, itt a kiegészítő gazdasági tevékenységekkel kapcsolatos ráfordítások és termelési értékek is a részét képezik a felhasznált mutatóknak, ezért ez a legösszetettebb hatékonyságot kifejező arányszám.

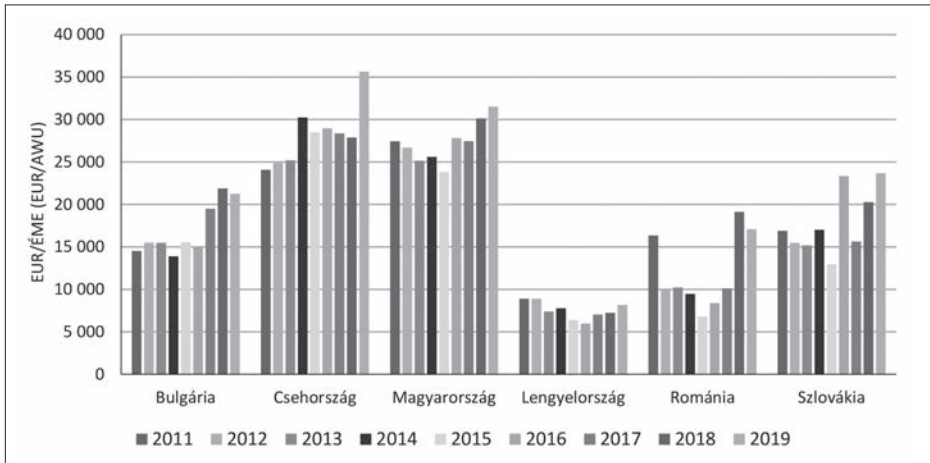
Az FADN adatbázisa alapján nem vizsgáltuk a más szakirodalomban már korábban elemzett támogatások hatékonyságát, hanem inkább a tevékenység során működtetett eszköz értékeinek – legalábbis, ami az adatbázisban szerepel – outputhoz való hozzájárulására voltunk kíváncsiak a hat ország vonatkozásában. Mielőtt az eszközhatékonyságot bemutatnánk, érdemes megvizsgálni a rendelkezésre álló eszköz-

5. ábra
Egy gazdaságra vetített hektáronkénti eszközérték alakulása 2011–2019 között
(Total assets per farm per hectare, 2011-2019)

Forrás: <https://agridata.ec.europa.eu>, 2021 alapján saját szerkesztés

6. ábra
Éves munkaerőegység-arányos nettó hozzáadott érték alakulása 2011–2019 között
(Farm net value added per annual work unit, 2011-2019)

Forrás: <https://agridata.ec.europa.eu>, 2021 alapján saját szerkesztés

értéket egy hektárra vetítve országonként és évenként (5. ábra).

Az összes eszköz értéké évről évre mind-egyik országban növekszik, viszont ha már egy hektárra vetítjük az eszközellátottságot, akkor látható, hogy Szlovákia esetén az átlagos területi méret kismértékű nö-

vekedésével arányos az eszközök bővülése, a cseh, a magyar és a lengyel eszközérték növekedése viszont meghaladja a területi méret növekedését. A korszerű, s egyben nagy értékű eszközállomány ugyan számértékében átmenetileg csökkentheti a lekötött tőke hatékonyságát, viszont hosszú távon

a modern, precíziós technológiák alkalmazása a termelési érték abszolút és fajlagos értékének növekedését is garantálja, tehát a hatékonyság feltétele a megfelelő eszköz-ellátottság.

A 6. ábrán a gazdaságok nettó hozzáadott értékének (*Farm Net Value Added*, FNVA) az éves munkaerőegységhez (AWU) viszonyított arányát szemléltetjük. A gazdaság nettó hozzáadott értéke a fix termelési inputtényezők (munka, föld és tőke) díjazásaként értelmezhető, legyen az az input külső forrásból beszerezve vagy családi hozzájárulásként, munkaként. Ennek eredményeként a gazdaságok összehasonlíthatók az alkalmazott termelési tényezők családi, illetve nem családi jellegétől függetlenül. Ez a mutató azonban érzékeny az alkalmazott termelési módszerekre: a (köztes fogyasztás + értéksökkenés)/fix tényezők arányai változhatnak, így befolyásolhatják a nettó hozzáadott értéket (szántóföldi növénytermelésben ritkábban fordul elő ilyen, viszont az állattenyésztésben gyakoribb, ha a termelés földhasználat nélkül vásárolt takarmányra építve vagy nagy területű takarmánytermő terület használatával, vásárlásával vagy bérletével történik). A nettó hozzáadott érték mutató tehát klasszikus outputként, míg az éves munkaerőegység inputtényezőként szerepel a hatékonyság meghatározásában.

A 6. ábrán az élőmunka-ráfordítással arányos nettó hozzáadott érték tekintetében Bulgária és Csehország esetében a vizsgált időszakban folyamatos növekedés figyelhető meg, a többi négy országban ismét két szakaszra bontható a változás: 2011–2015. években csökkenés, majd ezt követően – Lengyelország kivételével – dinamikus növekedés következett be a mutató alakulásában. Figyelembe véve a mutató alapadatait megállapítható, hogy mindegyik vizsgált ország esetén leginkább a hozzáadott érték változásai okozták a mutató alakulását, és kevésbé a munkaerő-ráfordítás értékei, valamint ez kifejezetten a vizsgált időszak második felére érvényes.

A tevékenység finanszírozása és a likviditás biztosítása tekintetében is nagy jelentőséggel bír a cash flow, mint a vállalkozások egyik jövedelemkategóriája. A 7. ábrán az éves munkaerőegységre vetített cash flow-t szemléltetjük az egyes országok vonatkozásában.

A munkaerőegységre vetített cash flow alapján a hazai értékek kiemelkednek, ami a magyar növénytermesztő vállalkozások stabilabb önfinanszírozási képességére utal, de a vizsgálatba vont országok mindegyike pozitív cash flow-val rendelkezik, ami összességében jól kiszámítható feltételeket biztosít a jövőbeni beruházások és más finanszírozási folyamatok számára egyaránt.

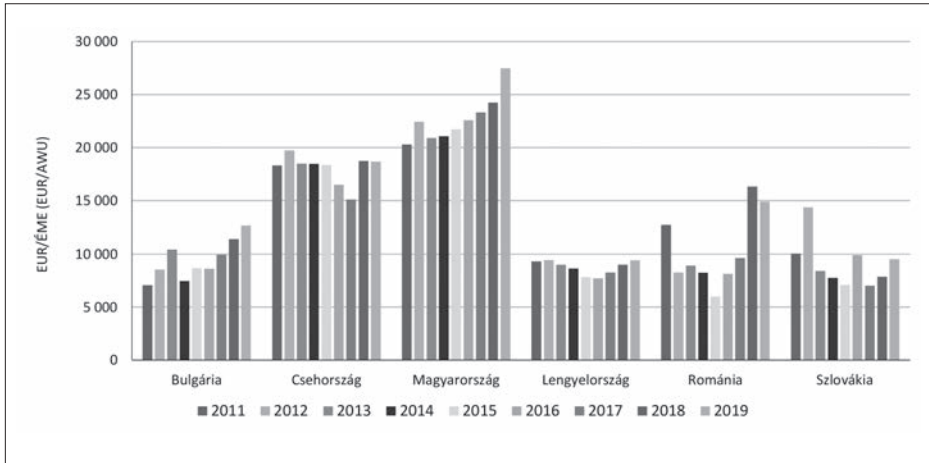
KÖVETKEZTETÉSEK

A hatékonysági vizsgálatok indokolt-sága nem kérdőjelezhető meg a tevékenység jellegétől függetlenül, viszont annak érdekében, hogy minősíteni is lehessen a kapott eredményeket, más – input-output, motivációs, attitűd, valamint külső gazdasági-társadalmi – tényezők ismerete is szükséges. Tanulmányunkban bemutattuk a hatékonyságelemzésekkel kapcsolatos szakirodalmak lényeges és általánosítható meghatározásokat tartalmazó részét. Ki kell emelni, hogy a hatékonyság egy relatív kategória, amely összehasonlítási alapul szolgál más, ugyanazon módszerekkel meghatározott mutatókhoz. Az eredményesség – mely esetünkben nem volt számítható, hiszen ahhoz a tevékenység elvárt célértékeit is ismerni kellene – szintén fontos elvárása a termelésnek, s ez már akár önmagában is értékelhető mutató.

Vizsgálatainkban az Eurostat és az európai uniós mezőgazdasági tesztüzemi hálózat adatbázisának reprezentatív adataira építve jellemeztük és értékeltük hat kelet-közép-európai ország növénytermelésének, azon belül a szántóföldi növénytermesztés adatait, kiegészítve az országok általános bemutatásával.

A hatékonysági mutatók számítása mel-

Éves munkaerőegység-arányos cash flow alakulása 2011–2019 között
(Cash-flow per annual work unit, 2011–2019)

Forrás: <https://agridata.ec.europa.eu>, 2021 alapján saját szerkesztés

lett az azokat alátámasztó input- és output-tényezőket is áttekintettük és értékeltük.

Megállapítottuk, hogy a hat országban eltérő mértékű a mezőgazdaság hozzájárulása a nemzetgazdaság teljesítményéhez, valamint jelentősen eltérő a birtokstruktúra és ebből származóan a foglalkoztatás jellege is (családi munkaerő kontra fizetett alkalmazottak aránya). Szabo et al. (2018) tanulmányában szereplő mutatókhoz képest a V4-es országok esetén változások történtek az egyes hatékonysági mutatók tekintetében, de a kibocsátásarányos adatoknál továbbra is a cseh, a szlovák és a magyar értékek a legkedvezőbbek.

Bulgária, Magyarország és Románia esetén jelentős arányban vannak jelen a kis gazdasági potenciállal rendelkező üzemek, amelyek Bulgária és Románia esetén kisebb élőmunka-arányos hatékonysággal rendelkeznek a többi országhoz képest. Lengyelországban és Romániában túlzott mértékűnek minősíthető a családi fizetetlen munkaerő fajlagos-területarányos felhasználása, ami szintén oka az alacsonyabb hatékonyságnak a vizsgált időszakban. A mezőgazdasági kibocsátás

különböző szintű adatait összemértük az éves munkaerő-ráfordítással, az átlagos eszközértékkel, valamint meghatároztuk az átlagos gazdaságok összes output/input arányát és a nettó hozzáadott értékét is a kilenc év távlatában.

Összességében megállapítható, hogy a cseh és a szlovák gazdaságok a mezőgazdasági és azon belül a növénytermesztési kibocsátásokra vonatkoztatott hatékonyság tekintetében kedvezőbb értékekkel rendelkeznek a többi országhoz képest. Az előbb említett két ország mellett a többi ország is felmutatott kiemeléssel méltó teljesítményt a hatékonysági mutatók terén, például Bulgária az ÉME-re vetített nettó hozzáadott érték, illetve Lengyelország a kedvező eszközellátottság esetén. A magas fajlagos eszközellátottság az ezen alapuló hatékonysági mutatók további vizsgálatánál viszont kedvezőtlenebbül alakíthatja a Lengyelországra vonatkozó értékeket, hiszen a lengyel gazdaságok kibocsátása nem magasabb annyival, mint az eszközellátottságuk a többi országhoz képest. Ez is indokolja a hatékonysági vizsgálatok minél szélesebb körű kiterjesztését a jövőben.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- Anthony, R. N. & Govindarajan, V. (2007). *Management Control Systems*. 12th ed. McGraw-Hill/Irwin. pp. 68–72.
- Bachev, H. (2017). Competitiveness of Farming Enterprises in Bulgaria. *Ann Agric Crop Sci.*, 2(2), 1029.
- Bayaraa, B., Tarnóczy, T. & Fenyves, V. (2020). Corporate Performance Measurement Using an Integrated Approach: A Mongolian Case. *Montenegrin Journal of Economics*, 16(4), 123–134. <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2020.16-4.10>
- Chikán, A. (2020). *Vállalatgazdaságtan*. Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789634545897>
- Csipkés, M. és Nagy, L. (2017). Mezőgazdasági telepek hatékonyságának vizsgálata DEA modellel. *Journal of Central European Green Innovation*, 5(3), 47–71.
- Dajnoki, K. és Filep, R. (2020). A teljesítménymérés módszerei a kkv szektorban. *Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok*, 15(3–4), 55–64.
- European Commission – Agriculture and Rural Development (2019). *Analytical factsheets for EU countries*. Letöltve 2021.04.10. https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/farming/facts-and-figures/performance-agricultural-policy/agriculture-country/cap-specific-objectives-country_en
- Eurostat (2021a). *Real GDP per capita* (online data code: SDG_08_10). Letöltve 2021.07.28. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_08_10/default/table?lang=en
- Eurostat (2021b). *Statistics Explained*. Letöltve 2021.03.18. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Thematic_glossaries
- FADN (2020). *Farm Accountancy Data Network*. Letöltve 2021.07.28. <https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/food-farming-fisheries/farming/documents/agri-statistical-factsheet-en.pdf>
- FADN Public Database (SO) (2021). Letöltve 2021.03.05.–2021.07.30. <https://agridata.ec.europa.eu/extensions/FADNPublicDatabase/FADNPublicDatabase.html>
- FAO (2012). *Family Farming Knowledge Platform*. Letöltve 2021.03.10. <http://www.fao.org/family-farming/countries/pol/en/>
- FAO (2018). *Guidelines for the measurement of productivity and efficiency in agriculture*. 81–82.
- FAO (2020). FAOSTAT Poland. <https://www.fao.org/faostat/en/#country/173>
- Farkasné Fekete, M., Balyi, Zs. és Szűcs, I. (2014). Az agrárgazdaság hatékonyságának sajátosságai. *Gazdálkodás*, 58(6), 564–576.
- Farm Accountancy Data Network (FADN) (2021). *An A to Z of methodology*. Version 02/03/2021. Letöltve 2021.06.22. https://ec.europa.eu/agriculture/trica/concept_en.cfm#method
- Fenyves, V., Pető, K., Harangi Rákos, M. és Szenderák, J. (2019). A Visegrádi országok mezőgazdasági vállalkozásainak gazdasági és pénzügyi helyzete. *Gazdálkodás*, 63(6), 459–473.
- Flanders Investment & Trade (2017). *Bulgaria Agricultural sector report*. Letöltve 2021.03.12. https://www.flandersinvestmentandtrade.com/export/sites/trade/files/market_studies/2017-Bulgaria-Agriculture.pdf
- Gale, B. T. & Branch, B. (1987). „Allocating” Capital More Effectively. *Sloan Management Review*, Fall, 195–212.
- Harangi-Rákos, M. és Szabó, G. (2012). The economic and social role of private farms in Hungarian agriculture. *Abstract - Applied Studies in Agribusiness and Commerce*, 6(5), 33–41.
- Horváth, É. (1999). *Hatékonyság és más teljesítményvizsgálatok módszerei. Sajátosságok a vállalkozásoknál*. Saldo Kiadó.
- Kapronczai, I., Keszthelyi, Sz. és Takács, I. (2014). Gazdaságok jövedelmezőségének és hatékonyságának változása. *Gazdálkodás*, 58(3), 222–238.
- Kemény, G. és Rácz, K. (szerk.) (2017). *A mezőgazdasági kisüzemek jellemzői és fejlesztési lehetőségei*. Agrárgazdasági Kutató Intézet.
- Kiss, A. (2017). Tulajdonosi értékmaximalizálás versus érintett elmélet menedzsment irodalmakban megjelent megközelítései. *Taylor: Gazdálkodás- és Szervezéstudományi folyóirat: A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei*, 1–8.
- Klikocka, H., Zakrzewska, A. & Chojnacki, P. (2021). Characteristics of Models of Farms in the European Union. *Sustainability*, 13(9), 4772. <https://doi.org/10.3390/su13094772>

- Konrad Adenauer Stiftung (2015). SME's and Small Farms in Agribusiness in the Black Sea Economic Cooperation Region. 15 – 18 April 2015. Chişinău, Moldova, 174–204. Final workshop report.
- Kovács, B. és Tóth, J. (2014). Üzemszervezés és üzemgazdaságtan. Széchenyi István Egyetem.
- Kovács, I. és Csité, A. (1999). A poszt szocializmus vége. A magyarországi nagyvállalatok tulajdonosi szerkezete és hatékonysága 1997-ben. *Közgazdasági Szemle*, 46(2), 121–144.
- Lacza, É. (2014). Agrárstatisztika a hatékonyságvizsgálatokban. *Gazdálkodás*, 58(5), 472–480.
- Lakatos, V. és Vizard, K. (2004). Jász-Nagykun-Szolnok megyei egyéni gazdaságok jellemzői a 2003-as évben. IX. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Gyöngyös, Károly Róbert Főiskola. 51–51.
- Mészáros, S. és Szabó, G. (2014). Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 58(1), 58–74.
- Ministry of Agriculture of the Czech Republic (2018). Letöltve 2021.04.10. http://eagri.cz/public/web/file/581592/publikace_MZe_210x210mm_ENG.pdf
- Ministry of Agriculture, Food and the Forestry (2020). *Annual Report 17n the State and Development of Agriculture – Bulgaria*. 24 Letöltve 2021. június 30. www.mzh.government.bg
- Mizik, T. (2019). A Közös Agrárpolitika üzemszintű hatásai magyar szemszögből. *Gazdálkodás*, 63(1), 3–21.
- Nábrádi, A. (2005). A gazdasági hatékonyság értelmezése napjaink mezőgazdaságában. In Jávor, A. (szerk.), *A mezőgazdaság tökeszüksége és hatékonysága* (pp. 23–43.). Debreceni Egyetem ATC AVK.
- Nábrádi, A. & Pető, K. (2008). Efficiency indicators of various levels. *Hagyományok és új kihívások a menedzsmentben: 140 éves a vezetés oktatása a debreceni gazdasági felsőoktatásban* (pp. 67–83.). Debrecen, 2008. október 2–3. Szerk.: Dienesné Kovács Erzsébet, Pakurár Miklós; [rend., közread. a Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma], DE AMTC: Campus.
- Nábrádi, A. és Pető, K. (2009). Különböző szintű hatékonysági mutatók. In Iszállyné Tóth, J. (szerk.), *Tartalmi sértetek a mezőgazdaság szolgálatában: 80 éves a Westsik vetésforgó* (pp. 1–21.). DE AMTC KIK Nyíregyházi Kut. Int.
- Nábrádi, A., Pető, K. & Dékán Tamásné Orbán, I. (2009). Analysis of efficiency indicators. *Proceedings on 44th Croatian and 4th International Symposium on Agriculture*: Opatija, Horvátország, 2009.02.16. – 2009.02.20. Ed.: Sonja Maric, Zdenko Loncaric, [S. n.], Osijek, 218–222.
- Nábrádi, A., Pető, K., Vida, V., Szabó, E. és Farkasné Fekete, M. (2008). A hatékonyság mérésének módszertana. In Farkasné Fekete, M. (szerk.), *Hatékonyság a mezőgazdaságban* (pp. 23–51). Agroinform Kiadó.
- Nábrádi, A., Pupos, T. és Takácsné György, K. (2007). Üzemtan I. Debreceni Egyetem AMTC AVK. pp. 94–96.
- Nagy, Zs. és Baráth, L. (2015). A többtenyészős termelékenység és a környezeti állapot változása a magyar mezőgazdaságban, az EU-csatlakozást követően. *Statisztikai Szemle*, 93(1), 53–73.
- NAK – Nemzeti Agrárgazdasági Kamara (2019). *A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar számokban*, 2018. 11–19.
- Nemessályi, Zs. és Nemessályi, Á. (2003). A gazdálkodás hatékonyságának mutatórendszer. *Gazdálkodás*, 47(3), 54–60.
- Popescu, A., Alecu, I. N., Dinu, T. A., Stoian, E., Condei, R. & Ciocan, H. (2016). Farm Structure and Land Concentration in Romania and the European Union's Agriculture. *Agriculture and Agricultural Science Procedia*, 10, 566–577. <https://doi.org/10.1016/j.aaspro.2016.09.036>
- Popp, J., Harangi-Rákos, M., Szenderák, J. és Oláh, J. (2019). Regionális különbségek a növénytermesztésben és az állattenyésztésben Magyarországon. *A Falu* 34(3), 5–13.
- Pupos, T., Bacsí, Zs., Poór, J. és Száltelegi, P. (2020). A hatékonyságot befolyásoló tényezők kapcsolata a versenyképességgel. *Gazdálkodás*, 64(6), 465–483.
- Pupos, T., Bacsí, Zs., Poór, J. és Száltelegi, P. (2021). A hatékonyság és a termelékenység fogalmi összefüggései és mérése – mezőgazdasági alkalmazások. *Gazdálkodás*, 65(1), 3–20.
- Ren, C., Liu, S., Grisnven van H., Reis, S., Jin, S., Liu, L. H. & Gu, B. (2019). The impact of farm size on agricultural sustainability. *Journal of Cleaner Production*, 357–367. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.02.151>
- Samuelson, P. A. és Nordhaus, W. D. (2016). *Közgazdaságtan*. Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789630597814>

- Szabo, L., Grznar, M. és Zelina, M. (2018). Agricultural performance in the V4 countries and its position in the European Union. *Agric. Econ. – Czech*, 64(8), 337–346. <https://doi.org/10.17221/397/2016-Agriceon>
- Székely, Cs. (2010). *Agrárgazdaságtan 6. A mezőgazdasági termelés gazdasági alapjai*. Nyugat-magyarországi Egyetem Geoinformatikai Kar. pp. 6–10.
- Szűcs, I. és Farkasné Fekete, M. (2008). *Hatékonyság a mezőgazdaságban*. Agroinform Kiadó.
- Takács, A. (2015). The explanatory power of appraised brand values on stock prices in the financial services sector. *International Journal of Business Excellence*, 8(3), 298–311.
- Takács, I. (2000). Gépkör – jó alternatíva? *Gazdálkodás*, 44(4), 44–55.
- Takács, I. (szerk.) (2008). Műszaki fejlesztési támogatások közgazdasági hatékonyságának mérése (OTKA K63231 kutatás). Szent István Egyetemi Kiadó.
- Takácsné György, K. (1994a). A családi gazdálkodás méretére ható tényezők modellvizsgálata I. *Gazdálkodás*, 38(4), 65–69.
- Takácsné György, K. (1994b). A családi gazdálkodás méretére ható tényezők modellvizsgálata II. *Gazdálkodás*, 38(5), 54–60.
- Takácsné György, K. (2020). A fenntartható gazdálkodás és a méretgazdaságosság kölcsönhatásai. *Gazdálkodás*, 54(5), 365–386.
- Takácsné György, K. és Konnerth, D. (1992). *A birtoknagyság és az alkalmazott géprendszerek összefüggésének vizsgálata*. Kutatási jelentés. FM Műszaki Intézet.
- Takácsné György, K. és Takács, I. (2003). Az üzemméret és tőkehatékonyság összefüggései, a hatékonyság-növelés néhány alternatívája. In Szűcs I. (szerk.), *Birtokviszonyok és a mérhető hatékonyság: a magyar mezőgazdaság nemzetközi versenyképessége* (pp. 99–169.). Agroinform Kiadó.
- Takácsné György, K. és Takács, I. (2016). A magyar mezőgazdaság versenyképessége a hatékonyságváltozások tükrében. *Gazdálkodás*, 60(1), 31–51.
- Tóth, O. (2017). A magyar mezőgazdasági üzemek technikai hatékonyságának alakulása 2001 és 2014 között. *Gazdálkodás*, 61(1), 3–13.
- Törőné Dunai, A. (2012). Az EU agrártámogatási rendszerének változásai és a csatlakozás hatása a mezőgazdasági vállalkozásokra. *SZIE GSZDI Ökonómiai tanulmányai* 8 (pp. 83–122). Agroinform Kiadó. <https://doi.org/10.18515/DBEM.B2012.n01>
- Vizdák, K., Lakatos, V. és Király, J. (2001). Mezőgazdasági családi vállalkozások Jász-Nagykun-Szolnok megyében. *Gazdálkodás*, 45(3), 25–32.

A fenntartható élelmiszer-fogyasztás szociális reprezentációja Veszprém megyében

LÁSZLÓ VERONIKA

Kulcsszavak: fenntarthatóság, szabad asszociációs játék, élelmiszer-fogyasztás, helyi gazdaságfejlesztés
JEL-kód: Q56, R11

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Élelmiszerrendszerünk jelenlegi állapotában nem fenntartható, és egyre sérülékenyebbé válik a gyorsuló és kiszámíthatatlan változások miatt, ezek többek közt a klímaváltozás, az újonnan megjelenő betegségek, a biodiverzitás csökkenése, a túlnépesedés és az emberek közti egyenlőtlenségek növekedése. A fejlett régiókban az élelmiszer jelentős részét a pazarló fogyasztói magatartás miatt veszítjük el, vizsgáljuk kulcsfontosságú.

Az élelmiszerrendszer fenntarthatóságának témaköre összetett, melynek egyik alapköve a fogyasztók magatartása, valamint annak vizsgálata. Ahhoz, hogy feltárhassuk azokat az eddig ismeretlen implicit tartalmakat, amelyek a fogyasztói döntések során felmerülnek, a szociális reprezentációt vizsgáltuk. A kutatásban a Veszprém megyei fogyasztók (213 fő) szociális reprezentációját vizsgáljuk a fenntartható élelmiszer-fogyasztás szempontjából a szabad asszociációs játék segítségével, amely lehetőséget biztosít arra, hogy feltárja az implicit tartalmakat, és ennek köszönhetően jobban megérthetjük a fogyasztókat (implicit tudás alatt a nem tudatos emlékezést értjük).

A fenntartható élelmiszer-fogyasztásra érzelmi töltettel rendelkező, jellemzően pozitív asszociációk érkeztek, a polaritásindex magas, és a neutralitásindex alacsony. A leggyakrabban említett szavak az egészség ($f = 75$), a bio ($f = 62$) és a helyi termelő ($f = 47$). Jellemzően a helyi gazdasághoz kapcsolódó szavakra asszociáltak, az átlagnál magasabb pozitív polaritással, amiből arra lehet következtetni, hogy a Veszprém megyei fogyasztók szerint a helyi élelmiszerek preferálása a fenntarthatóság szempontjából fontos. Az eredmények utalnak emellett az egészség egyre növekvő szerepére, az adalékanyagok és egyéb vegyszerek negatív megítélésére, illetve arra a tényre, hogy az állati eredetű élelmiszerek túlfogyasztásának káros következményeit egyre többen ismerik fel.

BEVEZETÉS

Fenntarthatóbb élelmiszerrendszerek fejlesztéséhez az élelmiszer-ellátási lánc szereplőinek értékeit és észleléseit sokkal jobban kell értenünk, különösen az ellátási lánc végére koncentrálni. A racionálistól az emocionális döntés felé annál jobban hajlunk, minél inkább az élelmiszer-ellátási lánc vége

felé közeledünk. Ebből kifolyólag az ellátási lánc végén helyet foglaló fogyasztókat olyan eszközökkel kell vizsgálnunk, melyek az érzelmeiket és az implicit tartalmakat is figyelembe veszik, és nem feltételezik a teljes mértékben racionális döntéshozatalt az élelmiszer-kezelés alkalmával.

Egy kulcsfontosságú lépés az, hogy megértsük, hogyan is válik a szándék tetté, a

cselekvés rutin tevékenységgé, és ez egy széles körben kutatott terület (például a szándék viselkedési rés elmélete, lásd Terlau és Hirsch, 2015), de mindemellett a folyton változó fogyasztó megértése nem teljes körű. Ebben a kutatásban a figyelmünk a szociális reprezentáció technikáján keresztül az elsődleges kérdés megválaszolására törekszik: mit jelent a fenntartható élelmiszer-fogyasztás a Veszprém megyei vásárlók számára? Mi ugrik be, és mi fontos számukra?

A keresleti és kínálati oldal, illetve a jogszabályi és intézményi környezetünk irányából is közelítenünk kell a hosszú távú fenntarthatóság felé. Azonban a hatékony intézményi és politikai változásokat meg kell, hogy előzze egy, a társadalomban fellelhető igény és szándék a változásokhoz, ezért is helyeződik a hangsúly a fogyasztók megértésére. Jelen kutatás az Új Nemzeti Kiválóság Program (ÚNKP) ösztöndíj támogatásával, két adatbázis felhasználásával készült: 2019-ben 1275 reprezentációt gyűjtöttünk, ebből 535 reprezentációt Veszprém megyében élő fogyasztóktól, majd 2020. szeptember és október között az adatbázist bővítettük 530 reprezentációval: a Veszprém megyében élő fogyasztók fenntartható élelmiszer-fogyasztásról alkotott reprezentációit ismerhetjük meg (ezen belül is főként a fiatalokét).

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Az Európai Unió élelmezési rendszere jelenleg magas szintű élelmiszer-biztonságot, folytonos élelmiszer-ellátottságot, széles választékot és minőséget kínál a fogyasztók számára, de a rendszer közel sem fenntartható környezeti, gazdasági és társadalmi szempontból. A mostani szokásaink folytatása jelentősen veszélyezteti a természeti erőforrásokat, az egészségünket, az éghajlatot és a gazdaságot is (EC SAM, 2020). Az élelmiszerre mint erőforrásra jelenleg fogyasztói terméként tekintünk, miközben talán érdemes lenne a közjavak

között számontartanunk (EC SAM, 2020), az értéke nem egyezik meg a pénzben mérttel, illetve hiánya rövid távon is végzetes. Az Európai Bizottság (EB) által indított főbb, releváns programok és szakpolitikák általános célként egy igazságosabb, egészségesebb és egy környezetbarát élelmiszerrendszert képzelnek el, például a *Green Deal* vagy a *Farm to Fork* (Duncan et al., 2020). Magyarországon is jelentős szerepet tölt be az élelmiszer-gazdaság, a Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint a mezőgazdaság 2020-ban a nemzetgazdaság bruttó hozzáadott értékéből 4,1%-kal, a beruházásokból 4,3%-kal, a foglalkoztatásból 4,6%-kal részesedett (KSH, 2021). A magyar lakosság a jövedelmének jelentős részét, fejenként 325,2 ezer forintot élelmiszerekre és alkoholmentes italokra adta ki 2019-ben (KSH, 2020).

A gazdasági fejlődésünk olyan szintű környezetkárosodással járt együtt, mely az életben maradásunkhoz elengedhetetlen rendszereket és a jövőben való fejlődést veszélyezteti (UN, 2019). Az élelmiszer-előállítás 21-37%-ban felelős az üvegházhatású gáz kibocsátásért (Mbow et al., 2019). A mezőgazdaság terjeszkedése tovább csökkenti a levegőt tisztító erdős terület nagyságot is, és egyre nagyobb területeket vonunk be a termelésbe. Így nem marad más lehetőség, mint az érintetlen, védett természeti területek átalakítása: a természetes legelők és erdők helyén gazdasági növényeket termesztünk. A természeti erőforrások (nagy részét a pazarlásból adódóan felesleges) túlhasználása, majd egyre korlátozottabb rendelkezésre állása is kapcsolódik az élelmiszerrendszer fenntarthatatlanságához. Megközelítőleg 9,7 millió hektár erdőt irtunk ki évente, hogy szántóföldet hozhassunk létre (ENNSZ, 2019). Ez pedig kapcsolódik a vadon élő állatok természetes lakóhelyének csökkenéséhez és az éghajlatváltozáshoz is. Az erdők és azok élővilága eszmei értékkel is bírnak, a területek teljes helyreállítása nem lehetséges, vagy hosszú

folyamat eredménye, de a biológiai sokszínűségben esett károk nagy része sajnos nem visszafordítható.

Az élelmiszer iránti igény növekvő tendenciát mutat, várhatóan 2050-ben eléri a napi 3540 Kcal/fő értéket (Alexandratos és Bruinsma, 2012), ami mellett az ENSZ becslései alapján a következő 30 évben plusz kétmilliárd ember élelmiszer-ellátását kell megoldanunk: összesen 9,7 milliárd emberét (ENSZ, 2019). Az élelmiszerrendszer fenntarthatatlanságából adódó károkat sajnos először a társadalom kevésbé szerencsés rétegei fogják érezni. Ezt a gondolatmenetet követve olyan módon kell több élelmiszert előállítanunk véges terjedelmű termőterületen, hogy a termőföldek minősége ne romoljon, illetve a jelenleginél környezetileg, gazdaságilag fenntarthatóbb, társadalmilag igazságosabb rendszert építsünk ki. Nemcsak a fogyasztóknak, de az egész ellátási láncnak fenntarthatóbb módon kell működnie, hogy a jövő generációk is legalább ugyanazt a szintű élelmiszer-ellátottságot, élelmiszerbiztonságot és minőséget élvezhessék, mint ami jelenleg megtalálható Európában. Az egyes régiók élelmiszer-önellátó képessége különböző mértékű, de általánosságban függünk egymástól (László, 2020).

Fenntarthatósági tanulmányok

A fenntartható fejlődés egyik legismertebb meghatározását a Brundtland-bizottság 1987-ben közzétett Közös jövőnk című jelentése tartalmazza, miszerint „*a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen szükségleteit, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő nemzedékek esélyét arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket*” (Brundtland et al., 1987). Becslések szerint a „fenntarthatóság” és a „fenntartható fejlődés” mintegy háromszáz meghatározása létezett 2007-ben a környezetgazdálkodás területén és a kapcsolódó tudományterületeken (Johnston et al., 2007), mely jól mutatja a téma tu-

dományos kutatásban való robbanásszerű fontosságát.

A fenntarthatóság olyan integratív koncepció, amely a környezeti, társadalmi és gazdasági szempontokat három alapvető dimenzióknak tekinti (Hansmann et al., 2012), melyet gyakran a fenntarthatóság három pilléréként illusztrálnak, vagy más szóval: föld, emberek, profit (Carnegie és Burritt, 2012). A fenntarthatósági „egyenlet” együtthatói alapvetően összefüggenek egymással (Bell és Morse, 2012), ebből következően az olyan megoldások, melyek figyelmen kívül hagynak egyet vagy többet az „egyenletünk” együtthatóiból, nem tekinthetőek fenntarthatónak. A *gyenge fenntarthatóság feltétele* kimondja, hogy a három pillér egyenlő fontosságú, a tőke összegének nem szabad csökkennie a fejlesztések során. A gyenge fenntarthatóság kritériuma azt sugallja, hogy a fejlesztések során egyik-másik tőke csökkenhet is, ha azt egy másik pillér éppen ellensúlyozza, egymással részben helyettesíthetőnek feltételezi az erőforrásokat (Bajmócy és Málóvics, 2009). Fleischer (2007) szerint **vannak mással nem pótolható kardinális értékek**, amelyek átmenetileg sem vesztegethetők el, mert nem termelhetők újra később. Az erős fenntarthatóság szerint a természeti tőke mesterséges tőkével nem, vagy kismértékben helyettesíthető, tehát abszolút fenntarthatósági korlátot képez. A gazdasági, a társadalmi és a környezeti tőke elemei változó életciklussal rendelkeznek, ezért fontos, hogy érvényre juttassuk a fenntarthatóság pillérei közt lévő rendszerösszefüggéseket.

Fenntartható fogyasztás

A fenntartható fogyasztás értelmezésünk szerint egy komplex fogyasztói magatartás, melyben megjelennek a szociális érzékenység és környezettudatosság jegyei, miközben olyan megoldásokat vesz fontolórra, melyek gazdasági szempontból is hosszú távon életképesek, azaz a fenntarthatóság

mindhárom pillérét kielégítik. Hansmann et al. (2012) szerint ezek a szociális, környezeti és gazdasági pillérek.

A fenntartható táplálkozás csak egy részét képezi a fenntartható ételmiszer-fogyasztásnak, hiszen az sem mindegy, hogy hol, mikor és milyen ételmiszert vásároltunk, mibe van csomagolva, vagy hogy mennyit dobunk ki belőle. Az ételmiszer-fogyasztás speciális fogyasztási terület, hiszen az alapvető fiziológiai szükségleteinkhez nélkülözhetetlen, meghatározza az egészséget és jólétet, miközben környezeti hatása is jelentős. A fogyasztás fenntarthatóságát vizsgálva sokszor kisebb jelentőséget tulajdonítanak az ételmiszer-fogyasztásnak, mint annak tényleges környezeti hatása (Csutora, 2012). A fogyasztók jelentős közvetlen hatással vannak arra a három fogyasztási területre (ételmiszer-fogyasztás, közlekedés és a lakásfenntartás, illetve energiahasználat), melyeknek a legnagyobb a környezetterhelése, így szerepük és felelősségük jelentős (Lorek és Spangenberg, 2001). Fontos azonban látnunk, hogy a tudatosság jellemzően alacsonyabb azokon a fogyasztási területeken, ahol időben/térben eltolódva jelenhetnek meg környezeti hatásai, tehát nehezebb egy jövő generációkat érintő problémával motiválni a fogyasztót, vagy a régiójától függetlenül látszó, távoli térségre gyakorolt problémák kiemelésével.

A szociológia és pszichológia eszköztárának hasznosítása fenntarthatósági kutatásokban

Miért nem elég megfigyelni a fogyasztói szokásokat, miért érdemes a viselkedést a szociálpszichológia eszköztárának segítségével is vizsgálni? A szociológia és pszichológia módszertanok még kiaknázatlan lehetőséget nyújtanak a fenntarthatósági tanulmányok gazdagításában, és a fogyasztói viselkedés, észlelés és értékek jobb megértésében. Egy olyan sokrétű és összetett probléma vizsgálatakor, amilyen a fenntartható ételmiszer-fogyasztás is,

multidiszciplináris megközelítésekre van szükség.

A szociális reprezentációk fogalmát Serge Moscovici hozta be 1961-es tanulmányában, melyben a pszichoanalízis eltérő értelmezéseiről írt a különböző társadalmi csoportokban. A szociális reprezentációt egyre többen alkalmazzák különböző tudományterületen is, hasonlóan összetett és bonyolult fogalmak és jelenségek mélyebb megértésére, például: az egészség (Aim et al., 2018), a tudomány (Lievrouw, 1990) vagy a fenntarthatóság (Techio et al., 2016) közéleti megértésében. A szociális reprezentációk a társadalmi befolyás és kommunikáció rendszerei, amelyek a társadalom különböző csoportjainak társadalmi valóságát alkotják. A fogyasztók hatékony szemléletformálásához közelebb vihet minket a társadalmi valóságuk és észlelésük jobb megértése, és az implicit tartalmak feltárása, többek közt ezt hivatott támogatni ez a kutatás.

CÉLOK

A kutatás célja a fenntartható ételmiszer-fogyasztás jobb megértése a szociális reprezentáció elméletének segítségével, ezt szabad asszociációs játék módszerével mérjük fel. A kutatás feltáró jellegű, központjában egy kérdésfeltevés áll, melyben arra keressük a választ, mit jelent a Veszprém megyei fogyasztók számára a fenntartható ételmiszer-fogyasztás.

ANYAG ÉS MÓDSZER

Szociális reprezentáció és szabad asszociációs játék

Az ételmiszerrendszerek fenntarthatóságának témaköre összetett, az ezzel kapcsolatos kutatásoknak érdemes interdisziplináris jelleget felvenniük. A fenntartható ételmiszer-fogyasztás megértéséhez feltáró kutatást célszerű kvalitatív módszertan alkalmazásával végezni, így esett a választás a szociális reprezentáció

elméletére (Moscovici, 1961), ezt szabad asszociációs játék módszerével tárjuk fel. Ez a technika lehetőséget biztosít, hogy feltárjunk implicit tartalmakat, és jobban megértsük a fogyasztókat, vagyis azt, hogy mit jelent számukra a fenntartható étel-miszer-fogyasztás, és milyen fogalmakat társítanak hozzá. A szociális reprezentációk a társadalmi befolyás és kommunikáció rendszerei, amelyek a társadalom különböző csoportjainak társadalmi valóságát alkotják.

„A szociális reprezentáció elmélet keretében elsősorban azokat a folyamatokat vizsgálják, amelyek révén a közönség számára jobbra ismeretlen tartalmak a társadalmi kommunikáció különböző csatornáin közlekedve a köznapvi viselkedés értelmezésének és a viselkedéstervek kialakításának eszközeivé válnak.” (Horányi, 2001: 45)

A szociális reprezentáció vizsgálatához több módszertan alkalmazását is megfigyelhetjük a szakirodalomban, a témában az egyik meghatározó kutató, Annamaria Silvana de Rosa az asszociatív hálózat technikát alkalmazta (de Rosa, 2002), ahol a fogalmak mellé az alanyoknak le kellett rajzolniuk a szerintük kapcsolódó fogalmakat, illetve ezekhez is rendelhetek további fogalmakat. A jelen kutatásban az asszociációk közti kapcsolatot nem kívántuk vizsgálni, így egy módosított módszertant hoztunk létre. A technika módosítására vagy egyszerűsítésére sokszor látunk példát: Techio et al. (2016) kutatásában 46 fő bevonásával tárták fel a fenntarthatóság szociális reprezentációját, vagy 120 fő bevonásával az egészség szociális reprezentációjának vizsgálatakor (Aim et al., 2018).

A szabad asszociációs játék során 5 asszociációt kértünk minden résztvevőtől, amikről egyenként el kellett dönteniük, pozitív, negatív vagy semleges számukra (polaritás), azután sorrendbe kellett tenniük fontosság szerint. Az adatokat papír alapon rögzítettük, majd az egyszerű statisztikai

mutatók és indexek kiszámolása Microsoft Excel táblakezelő szoftverrel történt.

Adatbázis

Egy 2019-es adatbázist 2020-ban kibővítettünk. A 2019-es adatbázis is saját felmérés eredménye, melyben 1255 reprezentációt gyűjtöttünk a fenntartható étel-miszer-fogyasztás megítéléséről ($n = 255$). Az új adatbázis felvétele azonos módon történt. Főként a Pannon Egyetem Gazdaságtudományi Karán, közgazdaságtan szakos hallgatók körében az oktatók segítségével játszották a játékot, illetve másik jelentős helyszín volt Jásd, ahol egy helyi gazdaságfejlesztési kutatótábor keretein belül került sor az adatfelvételre. 2020. szeptemberben és októberben folytatódott az adatfelvétel ($n = 135$). Ebben a kutatásban csak a Veszprém megyében állandó lakhellyel rendelkező játékosokat vesszük figyelembe, az így létrejött adatbázis 213 főt tartalmaz, a további demográfiai és leíró statisztikákat az összefoglaló 1. ábra tartalmazza.

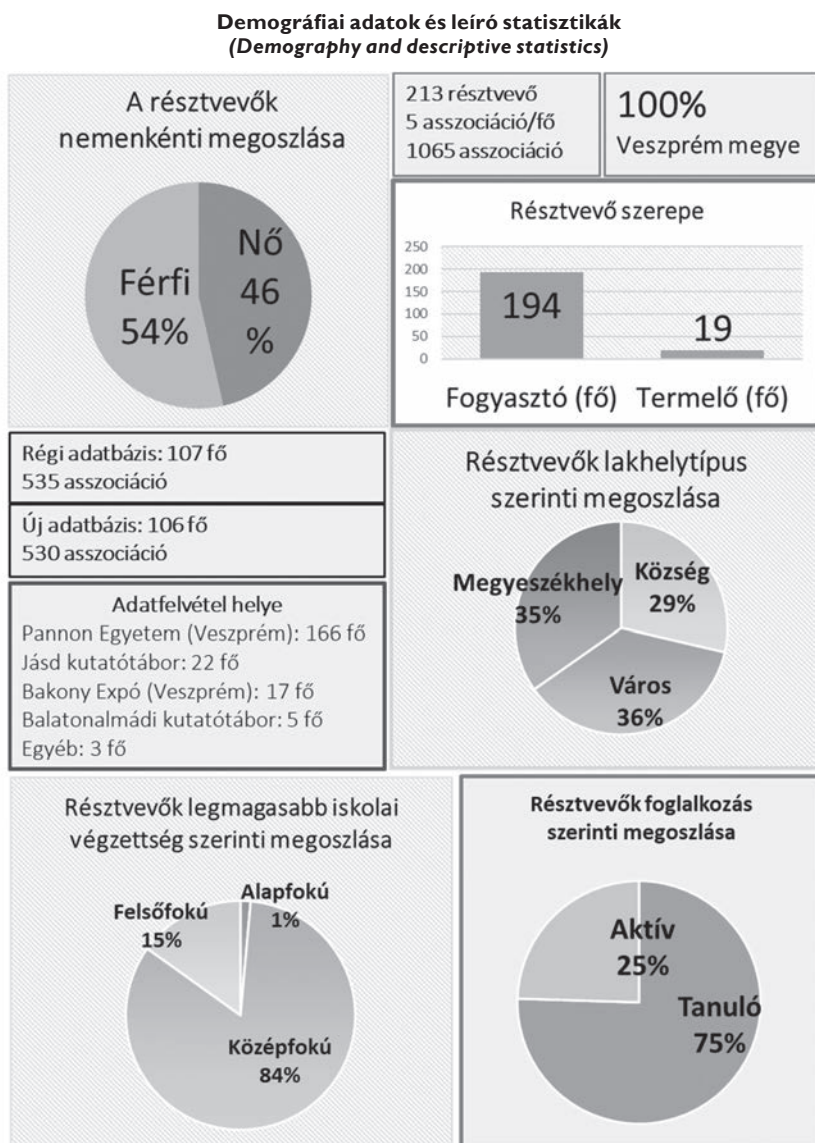
Alkalmazott indikátorok, indexek és módszerek

Ellentétasszociációk aránya: A 2019-es kutatás alkalmával a játék során jelentős arányban asszociáltak fenntartható étel-miszer-fogyasztás ellentétjére. Ez a jelen kutatásban is tetten érhető: *éhezés, igazságtalan, vegyszer.* Egyes esetekben ez nem egyértelműen eldönthető, például: *hús, konzerv, bolt.* Az ellentétek kiválasztásakor alulbecsüljük ezt az arányt, és csak az egyértelműen ellentétre asszociált szavak arányát vizsgáljuk majd a teljes sokaságon belül:

$$\text{Ellentétasszociációk aránya} = \frac{\text{(ellentétre asszociálás száma)}}{\text{(összes asszociálás)}}$$

Talán az ellentétre asszociálás nagy aránya azt jelezheti, hogy a hívószó egy vitatott dologra vonatkozhat, amivel kapcsolatban vagy nem alakult ki konszenzus a társa-

I. ábra

Forrás: saját szerkesztés, 2020

dalomban, vagy a hívószó ellentettjéhez intenzívebb érzelmek társíthatók, mint a hívószóhoz.

Diverzitás (D) (Hollósy-Vadász, 2017):

A diverzitás az egyetértés mértékét mutatja meg. Minél magasabb az asszociációk variabilitása, annál kisebb a konszenzus.

$$D = (\text{különbéle szavak csoportjának száma}) / (\text{összes szó})$$

D értéke 0 és 1 közé esik, és minél inkább közelít az 1-hez, annál nagyobb a változékonyság; minél inkább közelít a 0-hoz, annál nagyobb a konszenzus.

Felidézési sorrend (OE) (de Rosa, 2002):

A felidézési sorrend a prototípusos hozzáférhetőség indikátoraként is szolgál (könnyen elérhető). Az asszociatív sebeség jelezheti mind az asszociatív kapcsolat erősségét, mind a könnyebb elérhetőségét (de fontosságot az egyén számára nem).

Fontossági sorrend (OI) (de Rosa, 2002):

Az a tevékenység, mikor az alanyok visszatekintenek az általuk asszociált szavakra, és egyenként fontosság szerint osztályozzák azokat; egy racionálisabb és tudatosabb kognitív tevékenységet von maga után. Az alanyoknak sorrendbe kellett helyezniük az általuk asszociált kifejezéseket, majd az individuális (azaz szó szerinti, tematikusan nem összevont) asszociációknál az átlag fontosságot néztük, azaz minél inkább közelít 1-hez az érték, annál fontosabb volt átlagosan.

Polaritásindex (P) (de Rosa, 2002):

A polaritásindex az értékelés szintetikus mérése és az implicit attitűd mérésére szolgál a reprezentációs területen. Az alanyok az asszociációkról egyenként eldöntik, hogy számukra pozitív, semleges vagy negatív érzést váltanak-e ki belőlük.

$$P = [(pozitív\ asszociációk\ száma) - (negatív\ asszociációk\ száma)] / (összes\ asszociált\ szó\ száma)$$

Amennyiben (P) -1 és $-0,5$ közé esik, akkor az asszociációk döntő többsége negatív megítélésű. Ha (P) $-0,4$ és $+0,4$ közé esik, a negatív és pozitív asszociációk hasonló arányban vannak jelen. Ha (P) $+0,4$ és $+1$ közé esik, az asszociációk döntő többsége pozitív megítélésű.

Neutralitásindex (N) (de Rosa, 2002):

A neutralitásindex, avagy semlegességi index kontrollmutatóként működik, feltételezve, hogy a magas pozitív/negatív polaritás megfelel a semlegesség hiányának és fordítva.

$$N = [(negatív\ asszociációk\ száma) - (semleges\ +\ pozitív\ asszociációk\ száma)] / (összes\ asszociált\ szó\ száma)$$

Ha (N) is -1 és $-0,5$ közé esik, akkor az asszociációk csekély hányada volt semleges megítélésű. Ha (N) $-0,4$ és $+0,4$ közé esik, akkor a semleges szavak aránya hasonló volt a pozitívan és negatívan megítelt kifejezések arányával. Ha (N) $+0,4$ és $+1$ közé esik, akkor magas a neutralitás, az asszociációk döntő többsége semleges, elenyésző az érzelmi töltet.

Gyakoriság-fontosság mátrix (Andrade, 2011):

Az asszociáció központi és perifériás részeit alkotó szavak megjelölésére a szavakat felosztjuk a gyakoriság és fontosság szerint (1. táblázat).

I. táblázat

Gyakoriság-fontosság mátrix
(*Frequency-importance matrix*)

Központi mag (magas gyakoriság és fontosság)	Első periféria (magas gyakoriság és alacsony fontosság)
Kontrasztzóna (alacsony gyakoriság és magas fontosság)	Második periféria (alacsony gyakoriság és alacsony fontosság)

Forrás: Abric, 2003 (saját szerkesztés)

A központi mag elméletének strukturális megközelítése szerint a reprezentációk központi és perifériás tartalmak köré szerveződnek (Sá, 1996). Orosz (2008) szerint ahhoz, hogy egy koncepció a központi magba tartozzon, a gyakoriságnak legalább 17%-nak kell lennie, és a fontosságnak minimum 2,5-nek.

EREDMÉNYEK

Az előző fejezetben megjelenő egyszerű statisztikai számításokat és mutatókat figyelembe véve hamar megmutatkozik az *egészség* asszociáció dominanciája. A leggyakrabban említett kifejezés volt, emellett pedig közel minden esetben pozitív volt a

játékosok számára, a fontossági sorrendben átlagosan az 1,98-dik helyet kapta az 5-ből. A *bio* magas említési gyakorisága mellett már kevésbé volt fontos és inkább neutrális volt a fogyasztók számára. A *helyi termelő* ($f = 47$), *hazai* ($f = 17$), *házi* ($f = 15$) pozitív megítélésű szavak voltak. A húst kevésbé preferáló diétához kapcsolható *zöltség/gyümölcs* ($f = 32$) és *vegán/vegetáriánus* ($f = 30$) asszociációk rendelkeztek még magas gyakorisággal. Érdekes módon a pénzügyi fenntarthatóság is megjelenik a leggyakrabban említett asszociációk között (*megfizethető* ($f = 26$)). A 2. táblázatban láthatóak a 10-szer vagy többször említett asszociációk, illetve átlagpolaritásuk,

evokációjuk (azaz említési sorrendjük) és fontosságuk.

Az ellentétasszociációk aránya magas a mintán belül, de – saját indikátor révén – nem kapunk szakirodalmi iránymutatást arra vonatkozóan, mikortól számít magasnak ez az érték.

$$(167)/(1065) = 0,156$$

Az ellentétre asszociálás 15,6%-ban van jelen, ha ezt magasnak ítéljük meg, azt jelezheti, hogy a hívószó egy vitatott dologra vonatkozhat, amivel kapcsolatban vagy nem alakult ki konszenzus a társadalomban, vagy a hívószó ellentettjéhez intenzívebb érzelmek társíthatók, mint a hívószóhoz.

A diverzitás, azaz az egyetértés mértéké-

2. táblázat

A 10-szer vagy többször említett asszociációk (gyakoriság, átlagpolaritás, átlagfontosság és átlagevokáció)
(Associations mentioned 10 times, or more (frequency, average polarity, average importance, average evocation))

Asszociációk	(f)	(g)	P	OI	OE
Egészség	75	7,04%	0,95	1,89	2,81
Bio	62	5,82%	0,70	3,49	2,81
Helyi termelő	47	4,41%	0,83	3,49	3,15
Zöltség/gyümölcs	32	3,00%	0,88	2,78	3,28
Vegán/vegetáriánus	30	2,82%	0,53	3,60	2,90
Megfizethető	26	2,44%	0,92	3,39	2,50
Pazarlás	22	2,07%	-1,00	3,45	2,60
Minőség	18	1,69%	1,00	3,00	4,00
Tudatos	18	1,69%	0,94	2,17	2,94
Hazai	17	1,60%	0,94	2,59	3,35
Környezetvédelem	17	1,60%	0,93	2,07	2,29
Házi	15	1,41%	1,00	3,07	3,27
Környezettudatos	14	1,31%	0,83	2,50	1,92
Fenntartható	13	1,22%	1,00	1,92	2,46
Pazarlásmentes	13	1,22%	0,54	1,85	2,15
Csomagolásmentes	12	1,13%	1,00	3,00	4,33
Éhezés	12	1,13%	-1,00	3,75	2,75
Újrahasznosítás	11	1,03%	1,00	1,00	2,00
Élelmiszer-pazarlás	10	0,94%	-0,80	3,40	2,70
Piac	10	0,94%	-1,00	5,00	3,00

nek vizsgálatakor láthatjuk, hogy viszonylag alacsony az asszociációk variabilitása, D minél inkább közelít a 0-hoz, annál nagyobb a konszenzus.

$$D = (365)/(1065)$$

$$D = 0,342$$

Feltételezzük, hogy a konszenzus talán tovább növekedne a minta nagyságának növekedésével.

Az asszociációk érzelmi töltetének vizsgálatakor azt tapasztaljuk, hogy a polaritásindex magas, azaz a fenntartható élelmiszer-fogyasztásra tett asszociációk túlnyomóan pozitív töltettel rendelkeznek.

$$P = [(771) - (184)]/(1065)$$

$$P = 0,551$$

$$0,400 < 0,551 < 1,00$$

A polaritásindex mellett a neutralitásindex vizsgálatakor azt tapasztaljuk, hogy a fenntartható élelmiszer-fogyasztás kis arányban vált ki semleges érzést az alanyokból.

$$N = [(184) - (110+771)]/(1065)$$

$$N = -0,793$$

$$0,400 < 0,793 < 1,00$$

Feltételezhetően azokat, akik törekednek a fenntartható élelmiszer-fogyasztásra, érzelmi töltetű motiváció is hajtja, ami további vizsgálatot igényel a jövőben. Általánosságban a résztvevők szerint a fenntartható élelmiszer-fogyasztáshoz pozitív szavak kapcsolódnak.

Gyakoriság-fontosság mátrix

A centralitás tanulmányozására a gyakoriság-fontosság mátrixot alkalmazzuk. A központi mag kisszámú elemből áll, amelyeknél konszenzus alakult ki, stabilak, koherensek és nem érzékenyek a közvetlen kontextusra (azaz az epizodikus körülmények általi módosításra) (Abric, 2001). Ez nagyon fontos, hiszen a szabad asszociációs játék érzékeny a környezetre. Feltételezhetően a központi mag elemei mindenképp megjelennek, bármely kontextusban vesszük fel az adatokat. A teljes mintában az átlaggyakoriság $f = 2,926$. Ha

csak a többször említett szavakat vesszük figyelembe $f = 6,476$, a minimum ötször említett szavak esetében $f = 14,581$. A teljes mintában az átlagfontosság $OI = 3$. Csak a minimum ötször említett szavak esetében ez az érték $OI = 2,875$, és a továbbiakban ezt veszem figyelembe. Így a minta nagy diverzitása miatt nem kerülnek egyébként kisebb fontosságú/gyakoriságú szavak a központi magba, de nem is vesznek el a centrális szavak a minta változékonysága és hibái miatt (3. táblázat).

A központi magba a relatíve magas gyakoriságú és fontosnak ítélt szavak kerültek: *azaz az egészség, zöltség/gyümölcs, tudatos, hazai, környezetvédelem*. Jellemzően a központi magot szilárd, a köztudatban sokak által elfogadott szavak alkotják, azaz ezek a hívószavak kevésbé megosztók azzal kapcsolatban, hogy a fenntartható élelmiszer-fogyasztás elemei-e. Az első periféria asszociációi ugyancsak magas gyakorisággal rendelkeztek, de a fontossági sorrendbe hátrébb foglaltak helyet, például a *bio*. Azaz sokan asszociálnak rá, de ettől még nem feltétlenül a fenntartható élelmiszer-fogyasztás legerősebb jellemzője. A második perifériában a kevésbé gyakori és fontos szavak kaptak helyet, mint a *piac, éhezés, zöld*. Ebből a szekcióból nagyobb minta esetén kimozdulhatnak asszociációk, és az első perifériába vagy a kontrasztzónába kerülhetnek. A kontrasztzónában nagyon fontos szavakat találunk, amiket kevesebb alkalommal említettek, talán ezek az elemek a fogyasztók egy különleges csoportja számára kiemelten fontosak, míg másokat nehezebb például „megfogni” a fenntartható csomagolóanyagokkal.

KÖVETKEZTETÉSEK

A gazdasági fenntarthatóság az élelmiszer-fogyasztásban

A fenntartható élelmiszer-fogyasztás kapcsán a gazdasági fenntarthatóságnál figyelembe kell vennünk, hogy a termékek

3. táblázat

Fontosság-gyakoriság mátrix – fenntartható élelmiszer-fogyasztás
(Frequency-importance matrix of sustainable food consumption)

Központi mag			Első periféria		
magas gyakoriság		14,581<	magas gyakoriság		14,581<
magas fontosság		2,870>	alacsony fontosság		2,870<
egészség	75	1,890	bio	62	3,492
zöltség/gyümölcs	32	2,781	helyi termelő	47	3,489
			vegán/vegetáriánus	30	3,6
tudatos	18	2,167	megfizethető	26	3,385
hazai	17	2,588	pazarlás	22	3,45
környezetvédelem	17	2,071	minőség	18	3
			házi	15	3,067
Kontrasztzóna			Második periféria		
alacsony gyakoriság		14,581>	alacsony gyakoriság		14,581>
magas fontosság		2,870>	alacsony fontosság		2,870<
környezettudatos	14	2,5	csomagolásmentes	12	3
fenntartható	13	1,923	éhezés	12	3,75
pazarlásmentes	13	1,846	élelmiszer-pazarlás	10	3,4
újrahasznosítás	11	1	piac	10	5
mértékletesség	9	2	hosszú távú	9	3,889
vegyszermentes	8	2,857	környezetbarát	9	4
szezonális	7	2,857	zöld	9	5
víz	6	2,333	finom	8	3,75
élet	5	1,8	hús	8	3,286
műanyag	5	1	komposztálás	8	4,625
műanyagmentes	5	2,4	mezőgazdaság	8	3
természetes	5	1,5	gyorsétterem	7	4,143
túltermelés	5	1,75	tartósítószer	7	4,714
			ár	5	3
			búza	5	3,2
			drága	5	3
			élelmiszer	5	3,6
			szegénység	5	3,5

Forrás: saját szerkesztés, 2020

ára befolyásolja azt a réteget, amely hozzájárulhat. A legújabb technológiák esetében hiába találkozunk környezetileg fenntartható, az emberek által elfogadott technológiákkal, ha túl drágák, és a piacon életképtelen termékek előállítására végeredmény. Egy olyan rendszer, ahol az emberek egy részének nem érhető el kiegyensúlyozott, egészséges étrend, nem lehet fenntartható. Ez a felismerés a várakozásoknál nagyobb mértékben jelent meg a reprezentációkban: például a gyakoriság-fontosság mátrixban az első perifériában szerepelt a *megfizethető* ($f = 26$). A megfizethetőséghez kapcsolódó szavak esetében az ellentétasszociációk aránya magas (18,52%), azaz sok fogyasztó érezheti úgy, hogy a fenntartható ételmiszer-fogyasztás gazdasági akadályai fennállnak. A megfizethetőség kérdésköréhez kapcsolódnak egyes szociális kérdések is, például jelen volt az asszociációkban a *szegénység* és az ebből adódó *éhezés* is.

Élelmiszerhez kapcsolódó csomagolóanyagok és ételmiszer-pazarlás

A köztudatban és a médiában jelentős szerepet tölt be az egyszer használatos műanyagok környezetkárosító hatása, sokszor pedig ezek ételmiszerekhez köthető hulladékok. A kutatási eredmények is alátámasztják azt, hogy az emberek tudatában vannak az egyszer használatos csomagolóanyagok használatának fenntarthatatlanságával.

A gyakoriság-fontosság mátrix vizsgálatoknál láthattuk, hogy az újrahaznosítás ($n = 11$, minden esetben 1. legfontosabb asszociáció) például a kontrasztzónába esett. Feltételezhetően ezek az elemek a fogyasztók egy különleges csoportja számára kiemelten fontosak, míg másokat nehezebb például ösztönözni a fenntartható csomagolóanyagokkal. Tehát a szemléletformáló kampányok esetében is bizonyos fogyasztói csoportokat érdemes majd megcélózni, mert mindenki másra lesz „fogékony”.

A csomagolóanyagok negatív tulajdonságai könnyebben épülhetnek be a köztudatba, hiszen szemmel láthatóbb káros hatásukat felismerni, mint például az ételmiszer-pazarlásét. A fenntartható ételmiszer-fogyasztás ösztönzése összetettebb feladat, ezért türelmesnek kell lennünk, és a szemléletformáló kampányok sikerességének vizsgálatok is érdemes figyelembe vennünk ezt az időeltolódást.

Állati eredetű termékek túlfogyasztása

Míg a világ húsfogyasztása megháromszorozódott az elmúlt ötven évben, a föld lakossága csak 81%-kal nőtt (Grigg, 1994). A fenntartható diétákban (például Planetary diéta, SHARP diéták) megjelenik a húsfogyasztás, de sokkal kisebb arányban, mint amennyi például Magyarországon fogy. Az állatállomány a globális gabonatermelés 1/3-át emészti fel, és a globális szántóterületek mintegy 40%-át felhasználja (FAO, 2012), de szükségünk van-e ennyi húsról? A reprezentációkban gyakran megjelent ez a téma, a tematikus csoportosítás szerint a vegetarizmus és állati eredetű ételmiszerekkel kapcsolatos szavak csoportjába 65 asszociáció tartozott.

Ugyan a csoport polaritása, átlagevokációja és fontossága nem tért el jelentősen az átlagtól, az ellentétasszociációk aránya jelentős (21,54%). A két csoport együttesen az asszociációk 11,17%-át teszi ki, láthatóan erősen jelen van a köztudatban a növényi eredetű ételmiszerek előtérbe helyezése, fenntarthatóbb volta. Az individuális számításoknál a *zöltség/gyümölcs* a központi mag része, amiből ugyancsak azt feltételezhetjük, hogy a megkérdezettek jelentős része egyetért abban, hogy a növényi eredetű ételmiszerek preferálása/nagyobb mértékű fogyasztása a fenntartható ételmiszer-fogyasztás része. A fenntartható, húst háttérbe szorító diétához kapcsolható zöltség/gyümölcs ($f = 32$) és vegán/vegetáriánus ($f = 30$) individuális asszociációk magas

gyakorisággal rendelkeztek, ami tovább erősíti azt a feltételezésünket, miszerint az állati eredetű ételmiszereket mellőző diétákat a köztudat fenntarthatóbbnak ítéli.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az ételmiszerrendszerünk sok szempontból nem fenntartható. Már most tudjuk, hogy jelenlegi állapotában nem képes hosszú távon, igazságosan és egészségesen ellátni a növekvő népességet, a környezetterhelése pedig amellet, hogy jelentős, sokszor felesleges is: a megtermelt ételmiszer közel harmada nem kerül elfogyasztásra. A fejlett régiókban az ételmiszer-pazarlás egyik fő oka a pazarló fogyasztói magatartás, illetve a kevésbé fenntartható fogyasztói preferenciák. A fogyasztók által el nem fogadott fenntartható megoldások nem lehetnek életképesek, ezért kulcsfontosságú a vásárlók megértése, majd szemléletformálása.

Leggyakrabban az *egészség, bio, helyi termelő, zöldség/gyümölcs, vegán/vegetáriánus* és *megfizethető* szavakra asszociáltak a játékosok. Azonban ez nem azt jelenti, hogy ezek voltak számukra a legfontosabb szavak. A gyakoriság-fontosság mátrix segítségével megvizsgáltuk, mely fogalmak képezik a szociális reprezentáció központi magját: azaz melyek azok, amelyek jelentős szerepet játszanak az asszociációk közül. Ezek az *egészség, zöldség/gyümölcs, tudatos, hazai és környezetvédelem* kifejezések voltak. A diverzitás eredménye arra enged következtetni, hogy kialakulóban van egy konszenzus a fenntartható ételmiszer-fogyasztás szociális reprezentációját illetően. Az 1065 asszociációból 771 alkalommal ítélték pozitívnak az adott fogalmat, az átlagpolaritás 0,55 volt. Az ellentétre való asszociációktól szűrt adatbázis polaritása 0,800, amiből látható, hogy a fenntartható ételmiszer-fogyasztásról jellemzően pozitív fogalmak jutnak a Veszprém megyei fogyasztók eszébe.

A 2019-es kutatásban a főszerepet egy-

értelműen az *egészség* alkotta a szociális reprezentációban, és a 2020-as jelen kutatásban is látszik jelentősége. Az összevont adatbázisban a központi mag legjelentősebb asszociációja az *egészség* volt ($f = 75$; $p = 1,89$). Az *egészség* és a kapcsolódó fogalmak jelentős szerepet kapnak, és ezek pozitív megítélésűek a Veszprém megyei fogyasztók körében. A megfizethetőség tematikus csoportján ($f = 54$) belül az ellentét-asszociációk aránya magas (18,52%), azaz sok fogyasztó érzi úgy, hogy a fenntartható ételmiszer-fogyasztás gazdasági akadályai fennállnak. A megfizethetőség kérdésköréhez kapcsolódnak egyes szociális kérdések is, például jelen volt az asszociációkban a *szegénység* és az ebből adódó éhezés is.

A növényi eredetű ételmiszereket nagyon gyakran kapcsolták a fenntartható fogyasztáshoz. Ennek ellentétjét, az állati eredetű ételmiszerek túlfogyasztását erősen negatívnak ítélték meg a résztvevők. A köztudatban egyre inkább erősödni látszik a diéták fenntarthatatlansága, és ezáltal a fogyasztók felelősségtudata is. A *tudatossághoz kapcsolódó fogalmak* ($f = 79$) is gyakran megjelennek. Másik, a köztudatban egyre nagyobb teret nyerő téma, hogy a csomagolóanyagok környezetkárosítóak ($f = 60$), körülbelül minden negyedik említés ellentétasszociáció volt, például *műanyag* ($p = -1$), *műanyag zacskó* ($p = -1$), *palack* ($p = -1$). Az egyszer használatos műanyagok sokszor ételmiszerekhez köthető hulladékok. A kutatási eredmények is alátámasztják azt, hogy az emberek tisztában vannak ezek káros hatásaival. Ez egy jó példa arra, hogy milyen nagy erővel bírhat a helyes szemléletformálás a fogyasztói attitűdök befolyásolásában.

A Veszprém megyében élő fiatalok esetében a fenntartható ételmiszer-fogyasztásra való ösztönzéskor érdemes kommunikálnunk a helyes ételmiszerkezelésük környezetre gyakorolt pozitív hatását, éreztetni velük, hogy a társadalom szemszögéből tudatosan és helyesen jártak el. A hazai,

növényi alapú termékek nagy előnnyel indulhatnak a fenntarthatóbb fogyasztásra törekvők körében, és ezen jellemzőiket érdemes kiemelni. Általánosságban elmondható, hogy nem létezik fenntarthatóság egészség nélkül, és nem volt ez másképp a reprezentációkban sem. A fenntarthatóbb fogyasztásra való törekvéskor nemcsak a környezetük egészségét, a gazdaságuk egészségét és a társadalmi igazságosságot kívánják a fogyasztók erősíteni: saját egészségük is fontos szempont.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

„Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-2 és ÚNKP-20-2 kódszámú új nemzeti kiválóság programjának szakmai támogatásával készült.”

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL

Új Nemzeti
Kiválóság Program

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- Abric, J.-C. (2001). A structural approach to social representations. In K. Deaux, & G. Philogène (Eds.), *Representations of the social* (pp. 42–47). Oxford: Blackwell.
- Abric, J.-C. (2003). Central core social representation La recherche du noyau central et de la zone muette des représentations sociales. In J. C. Abric (Ed.), *Méthodes d'étude des représentations sociales* (pp. 59–80). Erès, Ramonville Saint-Agne.
- Aim, M. A., Decarsin, T., Bovina, I. & Dany, L. (2018). Health and social representations: A structural approach. *Papers on Social Representations*, 27(1).
- Alexandratos, N. & Bruinsma, J. (2012). *World agriculture towards 2030/2050: the 2012 revision*.
- Bajmócy, Z. és Málovics, Gy. (2009). A fenntarthatóság közgazdaságtani értelmezései. *Közgazdasági Szemle*, 56(5), 464–483.
- Bell, S. & Morse, S. (2012). *Sustainability indicators: measuring the immeasurable?* Routledge.
- Brundtland, G. H., Khalid, M., Agnelli, S., Al-Athel, S. & Chidzero, B. J. N. Y. (1987). Our common future. *New York*, 8.
- Carnegie, G. D. & Burritt, R. L. (2012). Environmental performance accountability: planet, people, profits. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 25(2), 370–405. <https://doi.org/10.1108/09513571211198791>
- Csutora, M. (2012). One More Awareness Gap? The Behaviour–Impact Gap Problem. *Journal of Consumer Policy*, 35(1), 145–163. <https://doi.org/10.1007/s10603-012-9187-8>
- De Rosa, A. S. (2002). The “associative network”: a technique for detecting structure, contents, polarity and stereotyping indexes of the semantic fields. *European review of applied psychology*, 52(3/4), 181–200.
- Duncan, J., Rivera-Ferre, M. & Cleays, P. (2020). *The importance of Food Sovereignty for the Farm to Fork strategy and the New Green Deal: Insights and limits of the SAM and SAPEA reports*. Wageningen University & Research.
- EC SAM. (2020). *European Commission Scientific Advice Mechanism. Towards a Sustainable Food System. Group of Chief Scientific Advisors Scientific Opinion*, No.8, Mar 2020 <https://doi.org/10.2777/282386>
- ENSZ (2019. június 17.). *Growing at a slower pace, world population is expected to reach 9.7 billion in 2050 and could peak at nearly 11 billion around 2100*. <https://www.un.org/development/desa/en/news/population/world-population-prospects-2019.html>
- FAO (2012). *Food and Agriculture Organisation of the United Nations. Sustainability pathways, Livestock And Landscapes*. <http://www.fao.org/3/ar591e/ar591e.pdf>
- Fleischer, T. (2007). *Fenntartható fejlődés: környezeti, társadalmi és gazdasági tényezők*. In *Magyarország globális környezete 2020-ig. Háttér tanulmányok a magyar külstratégiához* (1) (pp. 192–202.). MTA Világ-gazdasági Kutatóintézet – CEU.

- Grigg, R. W. (1994). Effects of sewage discharge, fishing pressure and habitat complexity on coral ecosystems and reef fishes in Hawaii. *Marine ecology progress series. Oldendorf*, 103(1), 25–34.
- Hansmann, R., Mieg, H. A. & Frischknecht, P. (2012). Principal sustainability components: empirical analysis of synergies between the three pillars of sustainability. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 19(5), 451–459. <https://doi.org/10.1080/13504509.2012.696220>
- Hollósy-Vadász, G. (2017). A közszolgálat szociális reprezentációjának tesztelése. *Államtudományi Műhelytanulmányok*, (7), 1–19.
- Horányi, Ö. (2001). *Társadalmi kommunikáció*. I. Béres (Ed.). Osiris K.
- Joffe H. & Elsey, J. W. B. (2014). Free Association in Psychology and the Grid Elaboration Method. *Psychology*, 18(3), 173–185. <https://doi.org/10.1037/gpr0000014>
- Johnston, P., Everard, M., Santillo, D. & Robèrt, K. H. (2007). Reclaiming the definition of sustainability. *Environmental science and pollution research international*, 14(1), 60–66. <https://doi.org/10.1065/espr2007.01.375>
- KSH (2021). Helyzetkép a mezőgazdaságról, 2020. *Központi Statisztikai Hivatal Kiadványtára*.
- KSH (2020). A háztartások életszínvonaláról, 2019. *Központi Statisztikai Hivatal Kiadványtára*.
- László, V. (2020). Az élelmiszer-pazarlás hatásai és mértéke az Európai Unióban – A 18–25 éves korosztály magatartásának vizsgálata (kivonat). *Tudományos eredmények a nagyvilágból*. Kiadja a Tempus Közalapítvány.
- Lievrouw, L. A. (1990). Communication and the social representation of scientific knowledge. *Critical Studies in Media Communication*, 7(1), 1–10. <https://doi.org/10.1080/15295039009360159>
- Lorek, S. & Spangenberg, J. H. (2001). Indicators for environmentally sustainable household consumption. *J. Sustainable Development*, 4, 101–120. <https://doi.org/10.1504/IJSD.2001.001549>
- Mbow, C., Rosenzweig, C., Tubiello, F., Benton, T., Herrero, M., Pradhan, P., ... Xu, Y. (2019). Food security. In *Climate Change and Land: an IPCC special report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems*. IPCC. <https://www.ipcc.ch/srccl/chapter/chapter-5/>
- Moscovici, S. (1961). *La psychanalyse, son image, son public*. Presses Universitaires de France.
- Orosz, G. (2008). Francia és magyar egyetemisták versengésről alkotott szociális reprezentációja. *Pszichológia*, 28(2), 165–194.
- Sá, C. P. de. (1996). Representações sociais: teoria e pesquisa do núcleo central. *Temas em Psicologia*, 4(3), 19–33.
- Stenmarck, Å., Jensen, C., Queded, T., Moates, G., Buksti, M., Cseh, B., ... & Östergren, K. (2016). *Estimates of European food waste levels*. IVL Swedish Environmental Research Institute.
- Techio, E. M., Conclaves, J. P. & Costa, P. N. (2016). Social representation of sustainability in civil construction among college students. *Ambiente & Sociedade*, 19(2), 187–204. <https://doi.org/10.1590/1809-4422asoc130991v1922016>
- Tierlau, W. & Hirsch, D. (2015). Sustainable consumption and the attitude-behaviour-gap phenomenon-causes and measurements towards a sustainable development. *International Journal on Food System Dynamics*, 6(3), 159–174. <https://doi.org/10.18461/ijfsd.v6i3.634>
- United Nations (UN) (2019). *Special edition: progress towards the Sustainable Development Goals*. Economic and Social Council, Economic and Social Council Distr.: General 8 May 2019, 19-07404 (E) 200619, 2019 session 26 July 2018–24 July 2019 Agenda items 5 (a) and 6

////////////////////// KRÓNIKA //////////////////////////////////////

Mérföldkő az új Közös Agrárpolitika

AgrárKlub, 2021. december 15.

BODOR DÁVID

Előadásaink során folyamatosan figyelemmel kísérjük az alakuló Közös Agrárpolitikát (KAP), és mostanra kijelenthető, hogy mérföldkőhöz érkeztünk el. Készen áll, és széles körű közvételre alkalmas Magyarország mezőgazdasági támogatásokhoz kapcsolódó stratégiai terve!

Ahogy az már korábbi eseményeinken is többször elhangzott, a teljesítésorientált szemlélet helyett egyfajta eredményközpontú megközelítésre tér át az Európai Unió Közös Agrárpolitikája.

Míndez a gyakorlatban azt fogja jelenteni, hogy ha a magyar mezőgazdaság nem lesz képes teljesíteni a saját maga által eltervezett céljait, akkor az akár támogatásvonásokkal is járhat majd.

A megszületett stratégiai terv részleteit *dr. Feldman Zsolt*, az Agrárminisztérium mezőgazdaságért és vidékfejlesztésért felelős államtitkára ismertette előadása során. Elmondása szerint főbb változásokra az első pillérben kell majd számítani. 2023-tól létrejön az agroökológiai alaprogram (AÖP), amely a területalapú támogatáson felül lesz önkéntesen igényelhető bizonyos – agrárkörnyezet-gazdálkodási programhoz (AKG) hasonló – környezeti fenntarthatósági vállalkozások betartása mellett. Továbbá a 0–10, illetve 10–300 hektáron gazdálkodók 54 euró/hektár, illetve 27 euró/hektár többlettámogatásban részesülhetnek a dokumentum szerint. Immár a területalapú támogatás igénybevétele feltétele lesz a gazdaságok területeinek alternatív hasznosítási kötelezettsége. További szenzitív követelményként fogalmazódott meg a Bizottság részéről a talajállapot védelmére

szolgáló intézkedések bevezetése. Erről elmondható, hogy hazánk nem támogatja a vetésciklus előírásainak radikális szigorítását, helyette egyéb eszközökkel érne el a talajállapot javítását. A termeléshez kötött támogatások a korábban ismert rendszer szerint folytatódhatnak.

Az átmeneti nemzeti támogatások célirányosabb elosztása érdekében lehetőséget kíván adni az irányító hatóság a bázisjogosultságok referencia-időszakának módosítására.

A II. pillér tekintetében fontos kiemelni, hogy a kormány vállalása szerint 750 milliárd forintot csoportosít élelmiszeripari fejlesztésekre a hétéves költségvetési keretből. Cél – a kisüzemek fejlesztése mellett – a kiemelten nagy beruházások finanszírozása, ahol a maximum igényelhető támogatási összeg projektenként 15 millió euró lenne. Mindezen túl több pályázati könnyítés is bevezetésre kerül a szegmensben. Nem lesz szükség a korábbi felhívásokban előírt bázislétszámtartásra, illetve megnyílik a biztosítékmentes előlegigénylés lehetősége is. Termékpályaszintű fejlesztést kíván megvalósítani az Agrárminisztérium azaz, hogy az élelmiszeripari beszállítókat is támogatni kívánják, illetve erősítik a pozíciójukat.

Átfogó támogatási csomag került rögzítésre a stratégiai tervben a mezőgazdaság generációs megújulásának elősegítése érdekében is. Marad a fiatal gazdák induló támogatása egy gazdaságátadási támogatási formával kiegészítve, ahol az átvevő és az átadó egyaránt forráshoz jut.

Többek között a környezeti fenntartha-

tósági céloknak való megfelelés érdekében az erdőtelepítési, Natura 2000 területek és az AKG-támogatások továbbra is biztosan fennmaradnak. A pályázati rendszer hatékonyságának fejlesztése érdekében az említett felhívásokhoz hasonló, kisebb léptékű (pl. építéssel nem járó) pályázatokat egyszerűsített eljárásban tervezik elbírálni.

Kötelező eleme a stratégiai tervnek, hogy a források 10%-a klasszikus értelemben vett vidékfejlesztést célozzon. Ez is indokolja a mezőgazdasági tevékenység diverzifikáció-

ját segítő intézkedések, illetve a LEADER-felhívások továbbvitelét az új költségvetési ciklusban, ahol kis-, közepes és nagygazdaságok egyaránt a célcsoportba tartoznak. A termelői összefogáson alapuló projekteket megemelt, 60%-os támogatási intenzitással fogják segíteni a megjelenő felhívások.

Az Európai Bizottság felé vizsgálatra benyújtott tagállami stratégiai terveknek féléves elbírálási idejük van, vagyis a 2022-es év második felében várható a végső eredmény.

Mi várható 2022-ben a magyar agrárgazdaságban?

Összefoglaló az MKT Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Szakosztályának 2022. évi évnnyitó rendezvényéről

VAJDA LÁSZLÓ – ZÖLDRÉTI ATTILA

AZ MKT Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Szakosztálya a hagyományoknak megfelelően napra, órára pontosan az előző évi rendezvénnyel azonos időpontban és hasonló tartalommal, idén is január 12-én 14 órai kezdettel tartotta meg évnnyitó rendezvényét *Mi várható 2022-ben a magyar agráriumban* címmel. Tartalmi bővülést jelentett, hogy a szakértői véleményezést idén megelőzte a tagság részére kiküldött kérdőíves felmérés. A tematika logikája tekintetében pedig további többletet és kiváló felvezetést jelentett *Patay Ágnes*, a KSH projektért felelős osztályvezetőjének előadása az *Agrárcenzus 2020* eredményeiről. Őt követték szakosztályunk szakértőinek előadásai: *Udovecz Gábor* (az AKI volt főigazgatója), *Vajda László* (az FM nemzetközi ügyekért felelős volt főcsoportfőnöke), *Kapronczai István* (az AKI volt főigazgatója) és *Potori Norbert* (az AKI agrárgazdasági igazgatója). Az online megtartott rendezvény iránt az

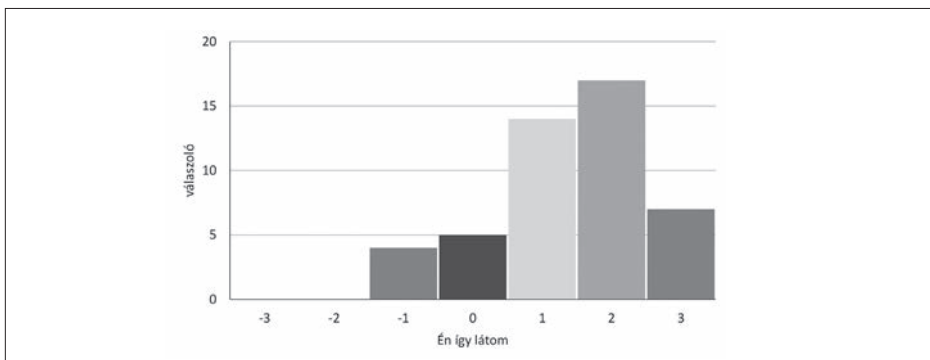
érdeklődést jól tükrözi, hogy a webex rendszer nyújtotta közvetlen interaktivitásával élve 55 fő követte közvetlenül a rendezvényt, az MKT honlapján is elérhető YouTube-kapcsolaton¹ keresztül pedig az indulástól jelen beszámoló készítésének időpontjáig 282 fő tekintette meg az évnnyitót.

A rendezvény címével megegyező előzetes online véleménynyilvánítás lehetőségével 47 fő tagtársunk élt. Összességében visszafogott optimizmust tükröző pozitív várakozást jeleztek vissza a beküldött vélemények 2022-re, az 1. ábra szerinti megoszlásban.

Arra a kérdésre, hogy milyen tényezők fognak leginkább hatni az agrárgazdaságban, a válaszadók 78,7%-a az energia, alap- és segédanyagok árának alakulását, 70,2% a termelői költségek és árak alakulását, 68,1% a munkaerő és ezen belül különösen a szezonális munkaerő helyzetének alakulását és 63,8%-a a hazai és uniós támogatáspolitikát

I. ábra

2022. év alakulására jelzett várakozás 47 fő válasza alapján

¹ <https://www.youtube.com/watch?v=nngVfOpWi1c&t=170s>

és banki finanszírozás alakulását emelte ki. Arra a kérdésre pedig, hogy a gazdálkodók mely képességeinek fejlesztésére kellene leginkább fókuszálni, a válaszadók kiugró többsége a versenyképesség- és hatékonyságnövelés szükségességét emelte ki. Emellett a válaszadók 66%-a szükségesnek tartja a termelői, fogyasztási és értékesítési együttműködési képesség fokozását. Azonos arányban, 59,6%-ban tartják hasznos, fejlesztendőnek a szaktudást és a fiatalok, valamint a vidéken élők hosszú távú megélhetési képességének segítését.

Az évnnyitó rendezvényen elhangzott előadások sok tekintetben összecsengtek az előzetes véleménnyel. A beszámoló terjedelmi korlátai miatt az elhangzott előadásokról és hozzászólásokról nem tudunk átfogó képet adni, így javasoljuk, hogy tekintsek meg az MKT honlapján elérhető felvételt, amelyben áttekinthető a szakmai nap teljes anyaga. Ezekből csak néhány üzenetértékű megállapítást szeretnénk most kiemelni, nem követve az előadások sorrendjét. Az Agrárcenzus 2020 felmérés eredménye szerint 2020-ban hazánkban összesen 241 ezer gazdaság működött, ebből 117 ezer foglalkozott állattartással. A magyar gazdaságok száma folyamatosan csökkent, 2010 és 2020 között összesen 31 százalékos fogyást mért esetükben a Központi Statisztikai Hivatal (KSH). A legjelentősebben, összesen 53%-

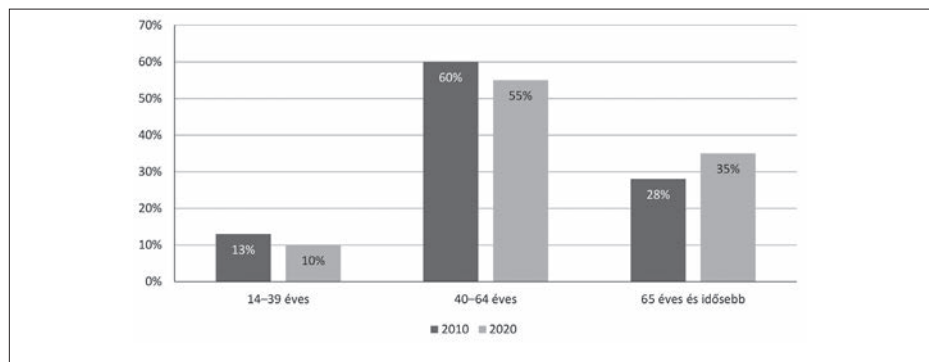
kal az állattartással foglalkozó gazdaságok száma esett az elmúlt évtizedben. Ezen a kategórián belül a csökkenés az abrakfogyasztó állatok (sertés, csirke/tyúk) szakosodott tartásával foglalkozó gazdaságok esetében volt a legnagyobb. Ebben az esetben a gazdaságszám-csökkenés főképp onnan eredeztethető, hogy elsősorban a legapróbb, gyakran csak néhány állatot tartó gazdaságok száma csökkent. Nem minden gazdaságtípusra igaz a csökkenő tendencia. A szakosodott szántóföldi növénytermesztéssel és a szakosodott kertészettel foglalkozó gazdaságokból ugyanis 28, illetve 19%-kal több lett a vizsgált időszakban.

A szakosztály tagjainak a fiatalok képességeinek fejlesztését szorgalmazó véleményét alátámasztják és indokolják a statisztikai adatok. A magyar gazdaságsadalom folyamatosan örepszik. Az aktív korúak aránya folyamatosan csökken, míg a 65 év feletiek aránya nőtt 2010 és 2020 között. A negyven év alatti gazdák aránya is csökkent, nemcsak a középső korosztály aránya, így a gazdák utánpótlása kihívást jelent a jövőben.

A további előadások tagjaink előzetes véleményével egyező, azokat alátámasztó és árnyaló információkat is nyújtottak, illetve kiegészítő szempontokra is rámutattak. Az alátámasztó és értelmező információk körébe tartozott az árak nemzetközi alaku-

2. ábra

A gazdaságok irányítói életkorának alakulása az agrárgazdaságban

lásának elemzése, amelyet a résztvevők a FAO „élelmiszer”-indexének 2004. júniusi – 2021. decemberi periódusra vonatkozó adatai alapján ismerhettek meg. A rövid távú, az ágazatot jelentősen befolyásoló hatások körében kiemelésre került a Covid-járvány közvetlen és az elhárításához kapcsolódó intézkedések, beavatkozások közvetett hatásai, a geopolitikai helyzet alakulásának hatásai és kiemelt súllyal a kínai sertéságazatban zajló folyamatok hatásai. Hosszú távon érvényesülő hatásként számolni kell az integrált termelési rendszerek, a kalória helyett a tápanyagtermelési megközelítés és az adatalapú transzparencia követelményének erősödésével is.

A Közös Agrárpolitika (KAP) reformja hosszú folyamatot ölel fel, amelynek még nincs vége. Ebben a folyamatban hazánk és az EU együttműködése szempontjából nagyon lényeges, hogy Magyarország minél hamarabb sikeresen megállapodjon az Európai Bizottsággal a KAP végrehajtásáról. Hazánk több európai országot megelőzve nyújtotta be a futó folyamat részeként a stratégiai tervét az Európai Bizottságnak. Gyors elfogadása rendkívül fontos volna annak érdekében, hogy idén ősszel már tisztában legyenek a gazdálkodók, hogy mi várható a jövő évben. Az uniós források mellett a megnövelt hazai források is az abszorpciós képesség kiemelt fontosságát jelzik. A fejlesztések során ügyelni kell arra, hogy annak eredményeként az ágazat kibocsátásában növekedjen a hozzáadott érték. Ez a célkitűzés a magyar stratégiai tervben is szerepel, amely óhajtott közös céljainkkal

egybeesik, de a magasabb hozzáadott értékű termékeknek piacot is kell biztosítani, ehhez pedig támogatni kell az értékesítési és a marketingtevékenységet is.

A saját jól felfogott érdekeink védelmében a világ és benne a környezet, valamint az agrobiznisz alakításában a kiegyensúlyozottságot és az ezt biztosító szemléletmódot kell érvényesíteni. Ebben a lokális szemlélet is fontos a globális mellett. Tervezésünk során a saját lehetőségeinket kell figyelembe venni és a saját lokális kihívásainkra kell választ adni. Erre jó példa, hogy nálunk – ellentétben más országokkal – nem jelent problémát az erdőállomány csökkentése, viszont a meglévő állomány szeméttel való szennyezettsége igen, így nekünk ez utóbbira kell fokozott figyelmet fordítanunk! A szemléletmódhoz kapcsolódó arányossággal függ össze, hogy fontos törődni a környezetvédelemmel, de nem szabad az arányosságot és a lokális adottságokat meghaladóan túlhajtani a kiegyensúlyozatlan zöldprogramokat, mert annak súlyos negatív hatásai lehetnek már rövid távon magára a környezetre is. Az átgondolatlan kampányok helyett a helyi környezettel együttélés és gazdálkodás feltételeit kell hosszú távon biztosítani. Ehhez mindannyiunk, de különösen a fiatalok életfelfogásában és szemléletmódjában kell a virtuális világ helyett a valós realitások világát és szerepét erősíteni.

Az MKT Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Szakosztálya idén is folytatja szakmai munkáját, amelyhez örömmel várja minden érdeklődő csatlakozását!

GAZDÁLKODÁS

Agrárökonómiai tudományos folyóirat
Scientific Journal on Agricultural Economics

**A Gazdálkodás 2021. évi tartalomjegyzéke,
valamint szerzőinek és lektorainak
névsora**

Rovatonkénti tartalomjegyzék

TANULMÁNY

- Biró Kinga – Szalmáné Csete Mária: A klímainnovációs törekvések vizsgálata a dunántúli tervezési-statisztikai régiókban. 5. sz. 375–396. o.
- Csipkés Margit: A nyúlhúspiac és az egy főre jutó nyúlhúsfogyasztás alakulása Magyarországon. 5. sz. 413–429. o.
- Debrenti Attila Sándor – Herdon Miklós: A magyar élelmiszeripar digitális fejlettségének helyzetértékelése. 2. sz. 101–120. o.
- Dunay Anna – Földi Attila – Almádi Bernadett – Vinogradov Szergej: A kínai gombatermesztés és kereskedelem főbb sajátosságai. 1. sz. 38–50. o.
- Feketéné Ferenczi Aliz – Szűcs István – Vida Viktória: Családi gazdasági keretek között működő méhészeti vállalkozás üzemtani vizsgálata. 3. sz. 237–255. o.
- Fertő Imre – Szerb András Bence: A külkereskedelmi költségek és az élelmiszerváltás hatása a magyar kukoricaexportra. 3. sz. 197–208. o.
- Gaál Márta – Becsákné Tornay Enikő – Molnár Piroska: A 2018–2019-es magyarországi aszályhelyzet értékelése. 3. sz. 224–236. o.
- Garai-Fodor Mónika – Popovics Anett – Csiszárík-Kocsir Ágnes: A magyar élelmiszer megítélése az élelmiszer-vásárlási preferencia szerint kialakult fogyasztói szegmensek körében. 4. sz. 339–353. o.
- Giber Valéria – Dinya Anikó: A multifunkcionális organikus mezőgazdaság energiatermelése és felhasználása: az Azienda Agricola modell energiagazdálkodási értelmezése és alkalmazása. 2. sz. 121–129. o.
- Gyalog Gergő – Berzi-Nagy László – Tóth Flórián – Békefi Emese – Bojtárné Lukácsik Mónika: A hazai pontyhozamokat meghatározó tényezők és a termelést korlátozó erőforrások elemzése termelési függvény alapján. 2. sz. 130–140. o.
- Gyarmati Gábor: A mezőgazdasági széndioxid-kibocsátást befolyásoló legfőbb tényezők vizsgálata. 6. sz. 517–535. o.
- Jámbor Attila – Czirkl Dorottya: Versenyképesség a nemzetközi narancskereskedelemben. 3. sz. 256–274. o.
- Keller Veronika – Huszka Péter: Élelmiszervásárlási szokások a koronavírusjárvány második hullámában. 2. sz. 158–171. o.
- Kertész Lili Rebeka – Török Áron: Bioélelmiszerek vásárlóinak jellemzői Magyarországon – az Ökopiactanulmányai. 2. sz. 141–157. o.
- Magda Sándor – Bujdosó Zoltán – Szűcs Csaba – Holló Ervin: Merre tovább magyar vidék, magyar falu? 6. sz. 492–516. o.
- Mizik Tamás: A magyar élelmiszer-gazdaság „válságteljesítménye”. 3. sz. 209–223. o.
- Molnár Dániel – Csonka Arnold – Bareith Tibor: Piaci hatékonyság és üzemi jövedelmezőség a legeltetési állattartásban Magyarországon. 4. sz. 320–338. o.
- Mucha László – Oravecz Titanilla – Totth Gedeon – Illés Bálint Csaba: A magyar méz kereskedelmének komparatív előnyei. 1. sz. 23–37. o.
- Ózsvári László – Máté Marietta: Az akvakultúra-ágazat globális, európai és magyarországi fejlődése. 4. sz. 289–309. o.
- Panyor Ágota – Vörös Ágnes: Földrajzi árujelzős termékek ismertsége és fogyasztási szokásai. 1. sz. 51–63. o.
- Pupos Tibor – Bacsai Zsuzsanna – Poór Judit – Szálteleki Péter: A hatékonyság és a termelékenység fogalmi összefüggései és mérése – mezőgazdasági alkalmazások. 1. sz. 3–22. o.

- Szombathelyi Sándor: A Homokhátság településeinek tipizálása a rendszerváltás után. 4. sz. 310–319. o.
- Szőke Viktória – Kovács László: A mezőgazdaság 4.0 technológiáinak munkaerőpiaci hatásai. 1. sz. 64–85. o.
- Szöllős-Tóth Andrea – Vargáné Csobán Katalin: A turizmus hatásainak megítélése Hajdúszoboszló lakosságának körében. 5. sz. 430–447. o.
- Vásáry Viktória – Bálint Csaba – Hamza Eszter – Rácz Katalin: Jölléti gazdálkodás – új nézőpontok az agrárgazdaságban. 6. sz. 465–491. o.
- Vörös-Illés Ivett – Lámfalusi Ibolya: Az élelmiszer-termelés pénzügyi eredményei a Covid-19-pandémia első évében. 5. sz. 397–412. o.
- SZEMLE**
- Surányi Béla: A magyaróvári mezőgazdasági felsőoktatás két évszázada (1818–2018) – Tenk Antal: Dicső múltunk I–III. 1. sz. 86–88. o.
- Tenk Antal: Agrártörténeti tények és emlékek, 2000–2020. 2. sz. 172–174. o.
- KRÓNKA**
- Az MTA Agrár-közgazdasági Tudományos Bizottság összetétele 2021. március 18-tól. 2. sz. 178. o.
- Bodor Dávid: A gabonátárolás értéknövelő és rontó tényezői, megoldási lehetőségek – AgrárKlub, 2021. április 21. 3. sz. 278–279. o.
- Bodor Dávid: Fenntarthatóság és zöld finanszírozás – hogyan tovább agrárium? AgrárKlub, 2021. június 3. 4. sz. 361–363. o.
- Borbély Csaba: Mezőhegyesen ülésezett az MTA AKTB. 5. sz. 452–454. o.
- Borbély Csaba: Vidékfejlesztési fórum a Kaposvári Állattenyésztési Napokon. 6. sz. 539–540. o.
- Goda Pál – Lámfalusi Ibolya: Beszámoló a Támogatások és finanszírozási folyamatok az élelmiszer-gazdaságban című szakmai rendezvényről. 3. sz. 275–277. o.
- Kapronczai István: Az MTA Agrárközgazdasági Tudományos Bizottság tevékenysége 2014–2021 között. 5. sz. 448–451. o.
- Kapronczai István: Oláh Judit az MTA doktora lett. 4. sz. 354–360. o.
- Mizik Tamás – Lengyel Péter – Török Áron: Tisztújítás a Magyar Agrárközgazdasági Egyesületnél. 6. sz. 541. o.
- Szerkesztőség: Preambulum a Gazdálkodás agrárökonómiai tudományos folyóirat „In Memoriam” arcképcsarnokához. 6. sz. 542. o.
- Vajda László – Zöldréti Attila: Határozott álláspont az EU mezőgazdasági belpiacok védelme érdekében. 2. sz. 175–177. o.
- Vajda László – Zöldréti Attila: Itt az idő értékeink tudatos érvényesítésére. 4. sz. 364–366. o.
- Vajda László – Zöldréti Attila: Nyissunk utat – üzeni az 59. Közgazdászvándorgyűlés. 6. sz. 536–538. o.
- NEKROLÓG**
- Nábrádi András: Elhunyt Dr. Pfau Ernő professor emeritus. 6. sz. 543–544. o.
- SZE MÉK Állattudományi Tanszék: In memoriam prof. Schmidt János. 1. sz. 91–92. o.
- Vizdák Károly: Évtizedek munkája az agráriumért – Dr. Lengyel Lajos (1937–2020). 1. sz. 89–90. o.

EGYÉB

A bírálókat során alkalmazott szempontok.
5. sz. 460. o.

Előfizetői felhívás. 1. sz. 97., 2. sz. 193.,
3. sz. 285. o., 4. sz. 371. o., 5. sz. 461. o.,
6. sz. 549. o.

A Gazdálkodás 2020. évi tartalomjegyzéke,
valamint szerzőinek és lektorainak név-
sora. 2. sz. 179–186. o.

Tisztelt Szerzőtársunk! 2. sz. 192., 3. sz.
284. o.

Szerzők névjegyzéke

Almádi Bernadett, a SZIE Gazdaság- és
Társadalomtudományi Kar, Pénzügyi,
Számviteli és Kontrolling Intézet, Kont-
rolling Tanszék egyetemi tanársegédje,
Gödöllő, Almadi.Bernadett@szie.hu, 1.
sz. 38–50. o.

Bacsi Zsuzsanna, a SZIE Georgikon Kar,
Gazdasági, Társadalomtudományi és Vi-
dékfejlesztési Tanszék egyetemi tanára,
Keszthely, Bacsi.Zsuzsanna@uni-mate.
hu, 1. sz. 3–22. o.

Bálint Csaba, az AKI Társadalomkuta-
tási Osztály kutatója, Budapest, balint.
csaba@aki.gov.hu, 6. sz. 465–491. o.

Bareith Tibor, a MATE Kaposvári Cam-
pus, Üzleti Szabályozás és Információme-
nedzsment Intézet egyetemi adjunktusa,
Kaposvár, bareith.tibor@uni-mate.hu, 4.
sz. 320–338. o.

Becksákné Tornay Enikő, az
Agrárközgazdasági Intézet Környezet-
kutató Osztály osztályvezetője, szakértő,
Budapest, tornay.eniko@aki.gov.hu, 3.
sz. 224–236. o.

Békefi Emese, a MATE Akvakultúra és
Környezetbiztonsági Intézet, Halászati
Kutató Központ központvezető-helyet-
tese, Szarvas, Bozanne.Bekefi.Emese@
uni-mate.hu, 2. sz. 130–140. o.

Berzi-Nagy László, az Agroloop Hungary
Kft. biológusa, Budapest, laszlo.berzi-
nagy@agroloop.eu, 2. sz. 130–140. o.

Biró Kinga, a BME GTK Környezet-
gazdaságtan Tanszék PhD-hallgatója,
Budapest, biro.kinga@gtk.bme.hu, 5.
sz. 375–396. o.

Bodor Dávid, a K&H Bank Agrár- és Élel-
miszeripari Üzletfejlesztési Főosztály vál-
lalatú értékesítésfejlesztési tanácsadója,
Budapest, David.Bodor@kh.hu, 3. sz.
278–279., 4. sz. 361–363. o.

Bojtárné Lukácsik Mónika, az AKI
Halászati Információs Csoport szakér-
tője, csoportvezető, Budapest, bojtarne.
lukacsik.monika@aki.gov.hu, 2. sz.
130–140. o.

Borbély Csaba, a MATE Gazdaságtu-
dományi Intézet, Kaposvári Campus
egyetemi docense, Kaposvár, borbely.
csaba@uni-mate.hu, 5. sz. 452–454., 6.
sz. 539–540. o.

Bujdosó Zoltán, a MATE Károly Róbert
Campus egyetemi tanára, Gyöngyös,
Bujdoso.Zoltan@uni-mate.hu, 6. sz.
492–516. o.

Czirkl Dorottya, a Budapesti Corvinus
Egyetem egyetemi hallgatója, Buda-
pest, czirkl.dorottya@gmail.com, 3. sz.
256–274. o.

Csipkés Margit, a DE Gazdaságtudományi
Kar, Statisztika és Módszertani Intézet,
Statisztika és Módszertani Tanszék egye-
temi docense, Debrecen, csipkes.margit@
econ.unideb.hu, 5. sz. 413–429. o.

- Csiszárík-Kocsir Ágnes**, az ÓE Keleti Károly Gazdasági Kar, Gazdaság- és Társadalomtudományi Intézet egyetemi docense, kutatási dékánhelyettes, Budapest, kocsir.agnes@kgk.uni-obuda.hu, 4. sz. 339–353. o.
- Csonka Arnold**, a MATE Kaposvári Campus, Üzleti Szabályozás és Információmenedzsment Intézet egyetemi docense, Kaposvár, csonka.amold@uni-mate.hu, 4. sz. 320–338. o.
- Debrenti Attila Sándor**, a DE Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola PhD-hallgatója, Debrecen, debrenti@gmail.com, 2. sz. 101–120. o.
- Dinya Anikó**, a MATE Gyöngyösi Károly Róbert Campus tanársegéde, Gyöngyös, dinya.aniko@supportivecoach.hu, 2. sz. 121–129. o.
- Dunay Anna**, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Vállalatgazdasági, Szervezési és Vezetéstudományi Intézet, Agrárvállalkozás Menedzsment és Szervezési Tanszék egyetemi tanára, tanszékvezető, Gödöllő, Dunay.Anna@szie.hu, 1. sz. 38–50. o.
- Feketéné Ferencz Aliz**, a Nyírbátori Polgármesteri Hivatal adóellenőre, Nyírbátor, ferenczializ@gmail.com, 3. sz. 237–255. o.
- Fertő Imre**, a MATE Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola vezetője, egyetemi tanár, Kaposvár; a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont főigazgatója, Budapest, fertó.imre@krtk.mta.hu, 3. sz. 197–208. o.
- Fódi Attila**, a Mycology Press Ltd szerkesztője, Brighton, attila@mycologypress.com, 1. sz. 38–50. o.
- Gaál Márta**, az Agrárközgazdasági Intézet Környezetkutatási Osztály kutatója, Budapest, gaal.marta@aki.gov.hu, 3. sz. 224–236. o.
- Garai-Fodor Mónika**, az ÓE Keleti Károly Gazdasági Kar, Gazdaság- és Társadalomtudományi Intézet egyetemi docense, dékán, Budapest, fodor.monika@kgk.uni-obuda.hu, 4. sz. 339–353. o.
- Giber Valéria Olga**, a Kaposvári Aranykorona Yacht Kft. tulajdonosa, Balatonfüred, valeriangiber@gmail.com; info@hajoprogramok.hu, 2. sz. 121–129. o.
- Goda Pál**, az Agrárközgazdasági Intézet ügyvezető igazgatója, Budapest, goda.pal@aki.gov.hu, 3. sz. 275–277. o.
- Gyalog Gergő**, a MATE Akvakultúra és Környezetbiztonsági Intézet, Halászati Kutató Központ tudományos főmunkatársa, osztályvezető, Szarvas, Gyalog.Gergo.Sandor@uni-mate.hu, 2. sz. 130–140. o.
- Gyarmati Gábor Géza**, az Óbudai Egyetem, Keleti Károly Gazdasági Kar adjunktusa, Budapest, gyarmati.gabor@kgk.uni-obuda.hu, 6. sz. 517–535. o.
- Hamza Eszter**, az AKI Társadalomkutatási Osztály kutatója, osztályvezetőhelyettes, Budapest, hamza.eszter@aki.gov.hu, 6. sz. 465–491. o.
- Herdon Miklós**, a DE Gazdaságtudományi Kar professor emeritusa, Debrecen, herdon.miklos@econ.unideb.hu, 2. sz. 101–120. o.
- Holló Ervin**, a MATE Károly Róbert Campus egyetemi adjunktusa, Gyöngyös, holló.ervin@unimate.hu, 6. sz. 492–516. o.
- Huszka Péter**, a SZE Kautz Gyula Gazdálkodástudományi Kar, Marketing és Menedzsment Tanszék egyetemi docense, Győr, huszkap@sze.hu, 2. sz. 158–171. o.
- Illés Bálint Csaba**, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Vállalatgazdasági, Szervezési és Vezetéstudományi Intézet egyetemi tanára, Gödöllő, Illes.Balint.Csaba@szie.hu, 1. sz. 23–37. o.

- Jámbor Attila**, a BCE Agrobiznisz Tanszék egyetemi tanára, tanszékvezető, Budapest, attila.jambor@uni-corvinus.hu, 3. sz. 256–274. o.
- Kapronczai István**, a Gazdálkodás folyóirat főszerkesztője, Budapest, kapronczai.ist@gmail.com, 4. sz. 354–360., 5. sz. 448–451. o.
- Keller Veronika**, a SZE Kautz Gyula Gazdálkodástudományi Kar, Marketing és Menedzsment Tanszék egyetemi docense, Győr, kellerv@sze.hu, 2. sz. 158–171. o.
- Kertész Lili Rebeka**, a Budapesti Corvinus Egyetem egyetemi hallgatója, Budapest, lili.kertesz@stud.uni-corvinus.hu, 2. sz. 141–157. o.
- Kovács László**, az ELTE Társadalomtudományi Kar, Savaria Gazdálkodástudományi Tanszék egyetemi docense, Szombathely, kovacs.laszlo@sek.elte.hu, 1. sz. 64–85. o.
- Lámfalusi Ibolya**, az AKI Kutatások Igazgatóság igazgatóhelyettese, tudományos tanácsadó, Budapest, lamfalusi.ibolya@aki.gov.hu, 3. sz. 275–277., 5. sz. 397–412. o.
- Lengyel Péter**, a DE Gazdaságtudományi Kar, Üzleti Informatika Tanszék egyetemi docense, Debrecen, lengyel.peter@econ.unideb.hu, 6. sz. 541. o.
- Magda Sándor**, a MATE Károly Róbert Campus rector emeritusa, Gyöngyös, drmagdasandor@gmail.com, 6. sz. 492–516. o.
- Máté Marietta**, az ÁTE Törvényszéki Állatorvostani és Gazdaságtudományi Tanszék tanszéki állatorvosa, Budapest, mate.marietta@univet.hu, 4. sz. 289–309. o.
- Mizik Tamás**, a BCE Agrobiznisz Tanszék egyetemi docense, Budapest, tamas.mizik@unicorvinus.hu, 3. sz. 209–223., 6. sz. 541. o.
- Molnár Dániel**, a MATE Kaposvári Campus, Gazdálkodás- és Szervezésstudományok Doktori Iskola PhD-hallgatója, Kaposvár, molnar.dani11@freemail.hu, 4. sz. 320–338. o.
- Molnár Piroska**, az Agrárközgazdasági Intézet Környezetkutatási Osztály elemzője, molnar.piroska@aki.gov.hu, 3. sz. 224–236. o.
- Mucha László**, a SZIE Gazdaság- és Regionális Tudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója, Gödöllő, mucha.laszlo@phd.uni-szie.hu, 1. sz. 23–37. o.
- Nábrádi András**, a DE Gazdaságtudományi Kar, Gazdálkodástudományi Intézet, Vállalatgazdaságtani és Vállalkozásfejlesztés nem önálló Tanszék egyetemi tanára, mb. tanszékvezető, Debrecen, nabradi.andras@econ.unideb.hu, 6. sz. 543–544. o.
- Oravecz Titanilla**, a BGE Külkereskedelmi Kar, Marketing Tanszék tanársegédje, Budapest, Oravecz.Titanilla@uni-bge.hu, 1. sz. 23–37. o.
- Ózsvári László**, az ÁTE Törvényszéki Állatorvostani és Gazdaságtudományi Tanszék tanszékvezető egyetemi docense, Budapest, ozsvari.laszlo@univet.hu, 4. sz. 289–309. o.
- Panyor Ágota**, az SZTE Mérnöki Kar, Ökonómiai és Vidékfejlesztési Intézet egyetemi docense, Szeged, panyor@mk.u-szeged.hu, 1. sz. 51–63. o.
- Poór Judit**, a SZIE Georgikon Kar, Gazdaságmódszertani Tanszék egyetemi docense, Keszthely, Poor.Judit@uni-mate.hu, 1. sz. 3–22. o.
- Popovics Anett**, az ÓE Keleti Károly Gazdasági Kar, Gazdaság- és Társadalomtudományi Intézet egyetemi adjunktusa, Budapest, popovics.anett@kgk.uni-obuda.hu, 4. sz. 339–353. o.

- Pupos Tibor**, a SZIE Georgikon Kar, Gazdasági, Társadalomtudományi és Vidékfejlesztési Tanszék professor emeritusa, Keszthely, tiber.pupos.dr@gmail.com, 1. sz. 3–22. o.
- Rácz Katalin**, az AKI Fenntartható Kutatások Igazgatóság vezető szakértője, igazgató, Budapest, racz.katalin@aki.gov.hu, 6. sz. 465–491. o.
- Surányi Béla**, agrártörténész, Debrecen, bsuranyi42@gmail.com, 1. sz. 86–88. o.
- Szalmáné Csete Mária**, a BME Gazdaságtudományi Kar egyetemi docense, nemzetközi dékánhelyettes, Budapest, csete.maria@gtk.bme.hu, 5. sz. 375–396. o.
- Szálteleki Péter**, a SZIE Georgikon Kar, Gazdasági, Társadalomtudományi és Vidékfejlesztési Tanszék tanársegédje, Keszthely, peter.szalteleki@gmail.com, 1. sz. 3–22. o.
- SZE MÉK Állattudományi Tanszék**, 1. sz. 91–92. o.
- Szerb András Bence**, a MATE Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola doktorjelöltje, Kaposvár, szerb.andras.bence@uni-mate.hu, 3. sz. 197–208. o.
- Szombathelyi Sándor**, a MATE Gazdaság- és Regionális Tudományok Doktori Iskola PhD-hallgatója, Gödöllő, szombathelyi.sandor@gmail.com, 4. sz. 310–319. o.
- Szőke Viktória**, a PTE Földtudományok Doktori Iskola PhD-hallgatója, Pécs, viktoriaszoke@yahoo.de, 1. sz. 64–85. o.
- Szóllós-Tóth Andrea**, a DE Gazdaságtudományi Kar, Közgazdaságtan és Világgazdaságtan Intézet PhD-hallgatója, Debrecen, szollostothandrea@gmail.com, 5. sz. 430–447. o.
- Szűcs Csaba**, a MATE Károly Róbert Campus egyetemi docense, Gyöngyös, szucs.csaba@unimate.hu, 6. sz. 492–516. o.
- Szűcs István**, a DE Gazdaságtudományi Kar, Gazdálkodástudományi Intézet egyetemi docense, intézetigazgató, Debrecen, szucs.istvan@econ.unideb.hu, 3. sz. 237–255. o.
- Tenk Antal**, a SZE Mezőgazdasági és Élelmiszertudományi Kar professor emeritusa, Mosonmagyaróvár, atenk1938@gmail.com, 2. sz. 172–174. o.
- Tóth Flórián**, a MATE Akvakultúra és Környezetbiztonsági Intézet, Halászati Kutató Központ tudományos segédmunkatársa, Szarvas, Toth.Florian@uni-mate.hu, 2. sz. 130–140. o.
- Totth Gedeon**, a BGE Külkereskedelmi Kar, Marketing Tanszék főiskolai tanára, Budapest, Totth.Gedeon@uni-bge.hu, 1. sz. 23–37. o.
- Török Áron**, a BCE Agrobiznisz Tanszék egyetemi docense, Budapest, aron.torok@uni-corvinus.hu, 2. sz. 141–157., 6. sz. 541. o.
- Vajda László**, az MKT Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Szakosztály társelnöke, Budapest, vajda.laszloeu@gmail.com, 2. sz. 175–177., 4. sz. 364–366., 6. sz. 536–538. o.
- Vargané Csobán Katalin**, a DE Gazdaságtudományi Kar, Vidékfejlesztés, Regionális Gazdaságtan és Turizmusmenedzsment Intézet egyetemi adjunktusa, Debrecen, vargane.csoban.katalin@econ.unideb.hu, 5. sz. 430–447. o.
- Vásáry Viktória**, az AKI Társadalomkutatási Osztály tudományos tanácsadója, Budapest, vasary.viktoria@aki.gov.hu, 6. sz. 465–491. o.
- Vida Viktória**, a DE Gazdaságtudományi Kar, Gazdálkodástudományi Intézet adjunktusa, Debrecen, vida.viktoria@econ.unideb.hu, 3. sz. 237–255. o.

Vinogradov Szergej, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Közgazdasági és Módszertani Intézet, Módszertani Tanszék egyetemi docense, tanszékvezető, Gödöllő, vinogradov.szergej@szie.hu, 1. sz. 38–50. o.

Vizdák Károly, a Debreceni Egyetem Szolnok Campus ny. egyetemi tanára, Szolnok, karoly.vizdak@gmail.com, 1. sz. 89–90. o.

Vörös Ágnes, az SZTE Mérnöki Kar egyetemi hallgatója, Szeged, vorosagnes1998@gmail.com, 1. sz. 51–63. o.

Vörös-Illés Ivett, az Agrárközgazdasági Intézet Pénzügykutatási Osztály osztályvezető-helyettese, Budapest, illes.ivett@aki.gov.hu, 5. sz. 397–412. o.

Zöldréti Attila, az MKT Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Szakosztály elnöke, Budapest, zoldretia@gmail.com, 2. sz. 175–177., 4. sz. 364–366., 6. sz. 536–538. o.

Lektorok névjegyzéke

Balogh Péter
Bánhegyi Gabriella
Benedek Andrea
Csonka Arnold
Deák Zsuzsa
Dudás Gyula
Farkasné Fekete Mária
Fenyves Veronika
Ferencz Árpád
Fertő Imre
Fodor Nándor
Forgács Csaba
Gyalog Gergő
György Ágnes
Hágen István Zsombor
Hegedűsné Baranyai Nóra
Horváth Péter
Illés Bálint Csaba
Kacz Károly
Káposzta József
Kerekes Sándor
Lehota József
Mezőszentgyörgyi Dávid
Mizik Tamás

Molnár András
Molnár Melinda
Nábrádi András Nagyné
Nyárs Levente
Oláh Judit
Pallóné Kisérdi Imola
Pető Károly
Pupos Tibor
Rákos Mónika
Szakály Zoltán Székely Csaba
Székely Erika
Székelyhidi Katalin
Szenderák Péter
Szendrő Katalin
Szente Viktória
Szöllősi László
Szűcs István (D)
Takács István
Totth Gedeon
Udovecz Gábor
Varga Eszter
Vásáry Miklós
Vincze Judit

Summary

BARRIERS AND INCENTIVES FOR GENERATIONAL CHANGE IN HUNGARIAN AGRICULTURE

By: Hamza, Eszter

Keywords: generational change, farm succession, young farmer, primary research
JEL: Q12; Q19

One of the biggest challenges for the future of agriculture is generational renewal, as the aging of farm managers - despite subsidies and measures to help young farmers - has been a problem for decades in both the European Union and Hungary. Based on the analysis of literature sources, secondary data, two primary questionnaire surveys and interviews with experts and farmers, the study seeks to answer the following questions: What is characteristic of the generational change process of agricultural enterprises in Hungary? In which types of farms is it the biggest problem? What tools can help succession most effectively? The research also examines the impact of support policies and regulations on generational change. The results highlight that in Hungary the generational change in agriculture takes place mostly within the family. The main obstacles are the low willingness of the older generation to hand over a farm, the administrative burden of succession and inheritance, the difficulties of young people in accessing land and credit, and the lack of information on the conditions for succession. According to the research results, the solution may be a complex approach to the problem, differentiated according to farm type and sociodemographic characteristics, in which financial support, tax, land regulation, and personalized knowledge transfer and information together help the farm succession process.

EXAMINING THE IMPACT OF COVID-19 PANDEMIC ON THE TREND OF NON-PERFORMING LOANS

By: Zöldréti, Attila – Herczegh, András – Zöldréti, Szabolcs – Páll, Zsombor

Keywords: financial regulation, external financing of agriculture, epidemic, time series analysis, payment moratorium
JEL: G18, Q14, Q17

The European Union's institutional framework is paying particular attention to the prevention and management of non-performing loans (NPLs) in the interests of financial stability. As a result of a deliberate and planned strategy involving all stakeholders, the non-performing loan ratio has now fallen dramatically in the European Union and has reached a historic low in Hungary. The aim of this study is to examine the impact of COVID-19 on NPLs in the EU, with a particular focus on the domestic agricultural sector. The authors hypothesize that the trend in the NPL rate has not been significantly affected by the COVID-19 epidemic, neither in the EU in general nor in the domestic agricultural sector. The research uses longitudinal (trend analysis) and cross-sectional study methods to confirm the validity of the hypothesis. The results also show that COVID-19 affected different sectors differently, but that the agricultural sector - after temporary disruptions - responded resiliently and with good results in both the EU and Hungary,

which, alongside central interventions, played a role in keeping the sector's NPL levels low. Central measures at EU level and in Hungary have helped to maintain financial stability. The successful adaptation of the domestic agricultural sector to the situation caused by COVID-19 is also demonstrated by its leading role in the return to market conditions from the payment moratorium imposed under COVID-19, which coincides with the recommendations of the EU and domestic banking supervisors. The results of the study suggest further progress in external bank financing for the development of domestic agriculture. However, the epidemic is not yet over and further monitoring and analysis of the impact of COVID-19 remains reasonable.

EFFICIENCY ANALYSIS OF FIELD CROP FARMS IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE

By: Lakatos, Vilmos – Makai, Szabolcs

Keywords: economic performance, standard output, labour input, assets supply

JEL: Q12, R11

The comparison of the Visegrad countries in different economic aspects dates back many years. In addition to the usual Visegrad Four, our study includes Romania and Bulgaria due to its decades-long similar socio-economic situation after World War II. The results of benchmarking studies help to set up different rankings, which provide additional opportunities for a country to develop further in a given area and thus to play a leading role in the region, however also to contribute if a country's economic indicators below average, more emphasis should be placed on strengthening and improving them.

Agriculture, including arable crops, has undergone continuous technical and technological development over the past decades, which, depending of course on other factors, has helped to increase the efficiency of the sector. The structure of production, human resources, assets and capital goods are all linked to output and output production, and we have tried to explore these links using descriptive statistical methods.

Our results have revealed differences in human capital and asset endowments of crop farms by country and by nine-year time series, and have also allowed us to assess the efficiency of agricultural activity using combinations of different output-input factors. The results were influenced by the agricultural economic policies of each country after the change of regime, as well as by the production tradition and market-oriented conditions of the last three decades. We found that the larger average farm sizes of Czech and Slovak farms in most cases show better performance and efficiency indicators compared to the other countries examined. Polish and Romanian farms' labour input efficiency is below that of the other countries, but the trend for this indicator is upwards for all countries. The asset endowment per holding is also increasing in all the regions examined.

THE SOCIAL REPRESENTATION OF SUSTAINABLE FOOD CONSUMPTION IN VESZPREM COUNTY, HUNGARY

By: László, Veronika

Keywords: sustainability, free association, food consumption, local economic development

JEL: Q56, R11

Our food system is not sustainable and getting more and more vulnerable due to emerging risks, rapid changes, and unforeseen events (such as climate change, new diseases, biodiversity loss, overpopulation, inequality). In the developed regions, we lose a significant part of our food due to wasteful consumer behaviour, therefore our attention is directed towards the consumers in this research.

The sustainability of our food system is complex, therefore the social representation theory has been utilized in this research. In this research, we examine the residents of Veszprem County of Hungary (n=213) with the free association game technique. The method allows us to access a higher level of understanding of the consumers as it enables the reach of implicit content as well.

The social representation of sustainable food consumption has an emotional charge, typically positive associations were evoked, what we can see as the index of polarity was higher than 0.5 and the index of neutrality was below -0.5. The most frequently evoked associations were health (f=75), bio (f=62), and local producers (f=47). Often associations were in connection with local economic development, with higher polarity than the average, suggesting that for the residents of Veszprem County the preference of local products is a part of being a sustainable food consumer. The result suggests the growing importance of health in sustainability and the negative perception of preservatives and additives. The research results also imply that more and more consumers realize the harmful effects of the overconsumption of animal-based products.

CONTENTS

STUDIES

<i>Hamza, Eszter</i> : Barriers and Incentives for Generational Change in Hungarian Agriculture.....	3
<i>Zöldréti, Attila – Herczegh, András – Zöldréti, Szabolcs – Páll, Zsombor</i> : Examining the Impact of Covid-19 Pandemic on the Trend of Non-Performing Loans.....	28
<i>Lakatos, Vilmos – Makai, Szabolcs</i> : Efficiency Analysis of Field Crop Farms in Central and Eastern Europe	44
<i>László, Veronika</i> : The Social Representation of Sustainable Food Consumption in Veszprem County, Hungary	62

CHRONICLE

<i>Bodor, Dávid</i> : The new Common Agricultural Policy is a milestone - AgrárKlub, 15 December 2021.....	76
<i>Vajda, László – Zöldréti, Attila</i> : What can we expect from the Hungarian agricultural economy in 2022? - Summary of the 2022 annual opening event of the Agriculture and Food Industry Section of the Hungarian Economic Association	78

INVITATION

18th International Scientific Days, MATE Gyöngyös	93
Summary	89
Contents.....	92

//////////////////// FELHÍVÁS //////////////////////

Konferencia címe:
XVIII. Nemzetközi Tudományos Napok
A „Zöld megállapodás” – kihívások és lehetőségek

A konferencia helyszíne:

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Károly Róbert Campus
 3200 Gyöngyös, Mátrai út 36.

Időpontja: **2022. május 5–6.**

A konferencia célja

Az egyre növekvő fenntarthatósági kihívások minden társadalmi-gazdasági szereplő számára lépéskényszert jelentenek globálisan, országok és ágazatok szintjén egyaránt. Az EU ennek jegyében például elkötelezte magát amellett, hogy **2050-ig klímasemlegessé váljon**. E cél megvalósítása egész Európában **gazdasági és társadalmi átalakulást** tesz szükségessé, amelynek **költséghatékonyan, igazságosan és társadalmilag ki-egyensúlyozott módon** kell megvalósulnia. Az **Európai Zöld Megállapodás** (European Green Deal) az EU új stratégiája, amelynek célja, hogy elindítsa az uniót azon az úton, amelynek végén a gazdaság fenntarthatóvá, korszerűvé, erőforráshatékonyá és versenyképesé válik. Ennek érdekében az EU kezdeményezéseket jelentett be számos, egymással szoros összefüggésben álló szakpolitikai területre vonatkozóan, ideértve többek között az éghajlat-politikát, a környezetvédelmet, az energetikát, a közlekedést, az ipart, a mezőgazdaságot és a fenntartható finanszírozást. Mindez arra **ösztönzi a tagországokat, valamint az érintett területek kutatóit, szakértőit, döntéshozóit**, hogy átgondolják a jövőre vonatkozó stratégiákat.

Immár **több mint három évtizede** megrendezett nemzetközi konferenciánk ezúttal is fórumot kínál azoknak a szakértőknek, akik ezekkel a kérdésekkel foglalkoznak, hogy részterületenként és összességében is próbáljanak választ keresni és választ adni sok nyitott kérdésre. Reméljük, hogy ezúttal is **termékeny eszmecsere** bontakozik ki, amelynek révén hozzájárulhatunk az eligazodáshoz ezen a rendkívül komplex területen. Örülénk, ha minél többen élnének a lehetőséggel, megosztanák gondolataikat, tudományos eredményeiket a nyilvánossággal és egymással. Az előadások publikáció formájában is megjelennek a konferencia tanulmánykötetében. Szeretettel várjuk az előadókat és az érdeklődő résztvevőket.

Tervezett szekciók

Magyar nyelvű szekciók

1. Ágárgazdasági kihívások és lehetőségek
2. Társadalmi fenntarthatóság
3. Fenntarthatóság a regionális fejlesztésben
4. Tudásszolgáltatások és tudásmenedzsment
5. Fenntartható és versenyképes gazdaság
6. Fenntartható természeti környezet

Angol nyelvű szekciók:

7. Challenges and opportunities in the agro-business
8. Social sustainability
9. Sustainability in the regional development
10. Knowledge services and knowledge management
11. Sustainable and competitive economy
12. Sustainable natural environment

Poszterszekció

A konferencia nyelve: magyar, angol, szekciók esetében német

FONTOS HATÁRIDŐK

Előzetes jelentkezés, az egyoldalas magyar és angol nyelvű összefoglaló (1000-1500 karakter) elektronikus feltöltés határideje: **2022. március 27.**

Az előadások/poszterek magyar, angol vagy német nyelvű 8 oldalas anyagának feltöltése, valamint a fizetési határidő: **2022. április 10.**

További információ:

Kovácsné Burunkai E. Patrícia

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Károly Róbert Campus

3200 Gyöngyös, Mátrai út 36.

Telefon: +36 37 518-304

E-mail: ntn@uni-mate.hu

Honlap: <https://karolyrobertcampus.uni-mate.hu> / Tudomány / Nemzetközi Tudományos Napok

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Gazdálkodás előfizetőihez, olvasóihoz, szerzőihez

A **Gazdálkodás** több mint 60 éve hazánk egyetlen olyan agrárgazdasági tudományos folyóirata, amely helyt ad az agrárpolitikai, gazdálkodási, üzleti, marketing, vidékfejlesztési, üzem- és munkaszervezési, élelmiszer-feldolgozási kérdéseknek, valamint a korszak hazai és nemzetközi kihívásainak.

A **Gazdálkodás** szerzői a mező-erdőgazdaságban, az élelmiszer-feldolgozásban, a vidék- és területfejlesztésben tevékenykedő szakemberek, oktatók, kutatók, menedzserek, doktoranduszok, egyetemi és főiskolai hallgatók. A folyóirat nélkülözhetetlen segítséget nyújt a PhD-hallgatók publikációs tevékenységéhez, és ezáltal a fokozat megszerzéséhez.

A **Gazdálkodás** hozzájárul az EU agrár- és vidékfejlesztési politikájának keretében a nemzeti agrárstratégia tudományos igényű formálásához is.

A **Gazdálkodás** publikációi gyakran elsődleges forrásai új felismeréseknek, gondolatoknak, tananyagoknak és gyakorlati megoldásoknak. A megjelent cikkek aktualitásukat hosszasan megőrzik, *s az egyes lapszámok* könyvszerűen *újra elővehetők*.

A **Gazdálkodás** gondolkodásra, mérlegelésre és cselekvésre ösztönöz!

A **Gazdálkodás** nemcsak *tudástárház*, hanem *tudásközösség* is! A **Gazdálkodás** – mint minden más tudományos folyóirat – rangját, elismertségét nemcsak a megjelent közlemények színvonala, érdekes újszerűsége, a szerzők, lektorok, szerkesztők munkája fémjelzi, hanem az előfizetések, olvasók, interneten érdeklődők száma is, ami egyúttal az adott szakmai körhöz való tartozást, az előfizetők identitását is tükrözi. Ezért is örömmel üdvözöljük előfizetőink körében.

A **Gazdálkodás** rendkívül olcsó, előfizetési díja 5580 Ft/év (áfával). Ennek fejében az évi hat számot kapja kézhez az előfizető. Kérésére megrendelőlapot küldünk!

A folyóirat előfizethető készpénz-átutalási megbízással vagy átutalással, amiről számlát küld a Kiadó (Herman Ottó Intézet, 1123 Budapest, Park u. 2., tel.: 1/362-8100, e-mail: info@agrarlapok.hu, Bajner Ibolya osztályvezető), továbbá a Magyar Posta alábbi webshoprendelési oldalán: <https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/gazdalkodas/prodB041612.html>.

**A Gazdálkodás Szerkesztőbizottsága
és Szerkesztősége**

A megrendelőlap visszaküldhető

Postán: Herman Ottó Intézet, 1223 Budapest, Park u. 2.

A borítékra kérjük írja rá: „Folyóirat-rendelés”

Faxon: +36/1362-8104

E-mailen: info@agrarlapok.hu

Gazdálkodás

MEGRENDELŐLAP

Előfizetési díj 2022. évre: **5.580 Ft.** Példányonkénti ár: **930 Ft**

Megrendelem a Gazdálkodás c. folyóiratot 2022 . évre ... példányban.

Megrendelő**Kézbesítés helye**

Neve: Név:

Számlázási címe:

..... Cím:

Telefon:

E-mail:

Kiadja a Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft.

1223 Budapest, Park u. 2.

Tel.: +36 1 362 8100

Web: www.agrarlapok.hu

E-mail: info@agrarlapok.hu

Az előfizetési díjat a Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft.

10032000-00286662-00000017 számú számlájára való átutalással egyenlítheti ki.

GAZDÁLKODÁS

AGRÁRÖKONÓMIAI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT
SCIENTIFIC JOURNAL ON AGRICULTURAL ECONOMICS

TÁMOGATÓINK:
AGRÁRMINISZTERIUM
HERMAN OTTÓ INTÉZET NONPROFIT KFT.

GAZDÁLKODÁS SZERKESZTŐSÉGE:
1093 Budapest, Zsil utca 3–5.
Telefon: +3670-501-1156
E-mail: gazdalkodas@aki.gov.hu
www.agrarlapok.hu

Kéziratokat a szerkesztőségbe szíveskedjenek küldeni, ahol a folyóirattal kapcsolatban minden más kérdésben is szívesen állnak rendelkezésére

KIADJA ÉS TERJESZTI:

1223 Budapest, Park utca 2.
Felelős kiadó: Bozzay Péter ügyvezető

LAPTULAJDONOS:

A folyóirat éves előfizetési díja 5580 Ft/év, amely az áfát is tartalmazza.
A folyóirat előfizetése történhet: készpénzátutalási megbízással
Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft.
1223 Budapest, Park utca 2. „Gazdálkodás” jelöléssel. Átutalással
(megrendelésre számlát küldünk).

HU ISSN 0046-5518

Nyomtatás:
Zemplén-Vektor Kft.
3900, Szerencs Csalogány köz 5.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Bodor Dávid, a K&H Bank Agrár- és Élelmiszeripari Üzletfejlesztési Főosztály vállalati értékesítésfejlesztési tanácsadója, Budapest, David.Bodor@kh.hu

Hamza Eszter, az AKI Társadalomkutatási Osztály kutatója, osztályvezető-helyettes, Budapest, hamza.eszter@aki.gov.hu

Herczegh András, az Agrár-Vállalkozási Hitelgarancia Alapítvány ügyvezető igazgatója, Budapest, herczegh.andras@avhga.hu

Lakatos Vilmos, a DE Gazdaságtudományi Kar, Számviteli és Pénzügyi Intézet egyetemi docense, Debrecen, lakatos.vilmos@econ.unideb.hu

László Veronika, a PE Gazdaságtudományi Kar, Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola doktorandusz hallgatója, Veszprém, laszlo.veronika@gtk.uni-pannon.hu

Makai Szabolcs, a Talentis Agro Zrt. vezérigazgatója, Herceghalom, makai.szabolcs@talentisagro.hu

Páll Zsombor, az Agrárminisztérium Agrárgazdaságért Felelős Helyettes Államtitkárságának statisztikai koordinátora, Budapest

Vajda László, az MKT Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Szakosztály társelnöke, Budapest, vajda.laszloeu@gmail.com

Zöldréti Attila, az MKT Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Szakosztály elnöke, Budapest, zoldretia@gmail.com

Zöldréti Szabolcs, a Milton Friedman Egyetem, Pénzügy, Számvitel és Gazdasági Matematika Tanszék c. egyetemi docense, zoldreti.attila@uni-milton.hu